

ISSN 2078-1857

**PROCEEDING
OF THE
INSTITUTE OF
ARCHAEOLOGY
LVIV UNIVERSITY**

**ВІСНИК
ІНСТИТУТУ
АРХЕОЛОГІЇ**

Issue 5

Випуск 5

Published since 2006

Виходить з 2006 р.

**Ivan Franko National
University of Lviv**

**Львівський національний
університет імені Івана Франка**

2010

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Вісник Інституту археології.

2010. Випуск 5. 184 с.

Proceeding of the Institute of Archaeology. Lviv University.

2010. Issue 5. 184 p.

У Збірнику публікуються статті з проблем археології та давньої історії від первісності до середньовіччя, результати досліджень пам'яток фахівцями Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка, хроніка.

The Collection contains the articles on the problems of archaeology and old history beginning with the primitive state up to Middle Ages, along with the results of sights researches done by the specialists of Institute of archaeology of LNU named after I. Franko, as well as chronicles.

Редакційна колегія: д-р іст. наук, проф. **О. Франко** – головний редактор; канд. іст. наук, доц. **М. Филипчук** – заступник головного редактора; канд. іст. наук **Н. Стеблій** – відповідальний секретар; чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф., **В. Баран**; д-р. іст. наук, проф. **Л. Войтович**; д-р іст. наук, проф. **М. Глушко**; д-р іст. наук, проф. **Д. Козак**; д-р іст. наук, проф. **Л. Крушельницька**; д-р іст. наук, проф. **С. Макарчук**; д-р іст. наук, проф. **О. Ситник**.

Professor **O. Franko** – Editor-in-Chief,
Assistant Professor **M. Fylypchuk** – Assistant Editor,
Assistant Professor **N. Stebliy** – Managing Editor.

Адреса редакційної колегії:

ЛНУ ім. Івана Франка,
Інститут археології,
вул. Університетська, 1,
м. Львів, 79000
Тел. (032) 239-46-39
E-mail: archeofilip@ukr.net
<http://www.lnu.edu.ua/institutes/archeology/visnyk.html>

Editorial office address:

Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of Archaeology,
1, Universytetska Str.,
Lviv, 79000
Tel. (0) (032) 239-46-39
E-mail: archeofilip@ukr.net

Відповідальний за випуск: М. Филипчук

Редактор: О. Кузик

Комп'ютерна верстка: Н. Стеблій, М. Филипчук

Переклад резюме англійською: Д. Криницька

Друкується за ухвалою Вченої Ради

Львівського національного університету імені Івана Франка

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 14620-3591Р від 30.10.2008 р.

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2010

СТАТТІ

УДК 902 (477.83)“2008/2009“

**СТВОРЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОГО КАДАСТРУ В ГОРБОГІРНІЙ МІСЦЕВОСТІ
(ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ)**

М. А. Филипчук, Н. Я. Стеблій

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000,

e-mail: archeofilip@ukr.net, nstebliy@ukr.net

Викладено основні методичні засади формування Археологічного кадастру України в горбогірній місцевості, сформовані на підставі досліджень, проведених в рамках пілотного проекту “Археологічний кадастр України (Львівська область)” (2008–2009 рр.). Показано доцільність поетапного проведення суцільних археологічних обстежень. Описано чотири етапи: I – підготовчі роботи; II – суцільні обстеження; III – розвідкові роботи на відомих та нововиявлених пам’ятках; IV – камеральне опрацювання матеріалів і підготовка до створення комп’ютерної бази даних.

Ключові слова: Археологічний кадастр, горбогірна місцевість, археологічна розвідка, пам’ятка, човниковий спосіб обстеження території, гідросітка, шурф, підйомний матеріал, стратиграфія, камеральне опрацювання, археологічна база даних.

Археологічний кадастр України передбачає збір і документування інформації про всі археологічні пам’ятки в межах держави, які можна перевірити чи виявити в процесі суцільного поверхневого обстеження території. Це систематизоване зведення відомостей дозволить визначити статус пам’яток як об’єктів археологічної спадщини, ступінь їхньої збереженості, залучати отримані відомості до земельного кадастру України. Крім цього, така інформаційна система може використовуватись і з науковою метою, в першу чергу, під час дослідження системи заселення чи процесів розселення. Успішна реалізація програми кадастрування можлива лише за умов дотримання усіма її учасниками єдиної методики збору і фіксації інформації. Для цього потрібно вдосконалити відомі та розробити нові методи польових археологічних обстежень, а також розробити стандартну форму реєстрування підсумків досліджень.

З 2008 р. співробітники Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка беруть участь у пілотному проекті “Археологічний кадастр України (Львівська область)”, зініційованому управлінням охорони культурної спадщини Львівської обласної державної адміністрації. Протягом двох польових сезонів (2008–2009 рр.) обстежено близько 65 км² у Перемишлянському та Буському районах Львівської області [15]. Саме під час цих досліджень і набуто досвіду створення археологічного кадастру, розроблено основні засади його формування. В цій статті пропонуємо методичні рекомендації, розроблені на основі проведеної роботи.

Основним видом польових археологічних робіт під час формування кадастру є суцільні (тотальні) археологічні розвідки. Під тотальною розвідкою розуміємо фіксацію усіх археологічних пам'яток в наперед визначеному квадраті, розміром 11×11 км (рис. 1). Кожен такий квадрат має чітку прив'язку до географічних координат, що своєю чергою, дозволить в майбутньому, долучити дані Археологічного кадастру України до аналогічних кадастрів сусідніх держав, в першу чергу, до AZP*.

Як показав досвід, створення археологічного кадастру передбачає поетапне виконання робіт. Під час **першого етапу** передбачається врахувати та використати інформацію про вже відкриті та введені до наукового обігу пам'ятки, опрацювати картографічні й архівні дані, наукову та науково-популярну літературу, а також визначити маршрути суцільного обстеження. Таким чином, цей етап можна визначити як підготовчий.

В результаті опрацювання звітів про археологічні дослідження, зводів пам'яток, каталогів, наукових публікацій тощо формується так звана попередня база даних. Однак, уже на цій стадії роботи дослідник зустрічається з цілою низкою об'єктивних труднощів: з недостовірною та малодостовірною інформацією про пам'ятки, оскільки лише окремі з них досліджувалися стаціонарно – шляхом розкопок або ж закладення шурфів чи траншей. Переважна ж більшість стоянок, поселень, селищ, могильників, городищ тощо задокументована на підставі інформації про поверхневі обстеження чи відомостей, наданих аматорами, краєзнавцями, вчителями та ін.

У зв'язку з цим хочемо звернути увагу на якісну та кількісну сторони сформованих попередниками джерел: польової документації, наукових звітів, каталогів, публікацій матеріалу тощо. Бо ж саме від повноти та достовірності джерел, їх критичного аналізу та концептуальних і теоретико-методологічних засад дослідника залежить узагальнення й інтерпретація тих чи інших подій, явищ, процесів, що відбувалися протягом тривалого часу в минулому.

Відразу ж зазначимо, що сучасну джерельну базу сформовано вітчизняними археологічними осередками в середині–другій половині ХХ ст. Це, перш за все, пов'язано з активними науково-пошуковими роботами. Цілком закономірно, що пам'ятки, які вивчалися стаціонарно, дістали набагато ширшу характеристику не лише через опис виявлених на них рухомих і нерухомих об'єктів, але й через деталізацію розташування, планіграфію заселеної чи закладеної похованнями площі, стану збереження тощо. Не дивно, що декілька таких пунктів ставали еталонними для тієї чи іншої археологічної культури, періоду чи навіть етапу.

* Протягом 70-х рр. ХХ ст. польськими науковцями було сформульовано основні цілі та принципи реалізації програми, яка в 1978–1981 рр. отримала остаточне своє оформлення у вигляді концепції, що була впроваджена до вжитку як метод однотипного проведення поверхневих археологічних досліджень на теренах цілої держави та отримала назву Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP) (Археологічне Обстеження Польщі) [17].

Опис пам'ятки в наукових працях, що були результатом згаданих досліджень, як правило включає топографічний опис, характеристику культурного шару, нерухомих та рухомих артефактів, в тому числі, і їх графічне зображення. Так топографія слов'янських селищ Кодин-I та Кодин-II подана так: *"...Поселення займають частину корінного берега р. Дерезлуй, правої притоки Прута, але віддалені від русла ріки і обмежені невеликими струмками. Поселення Кодин-I розташовано на краю похилого мису, між двома струмками, з третьої сторони мис обмежений крутим берегом, тому площа поселення має природні межі. Її розміри 50×60 м (рис. 4). Значна частина поселення зруйнована сучасними господарськими роботами. Уціліла частина поселення розкопана. Її площа близько 800 кв. м (табл. 1). Поселення Кодин-II відокремлено від Кодина-I струмком і також має природні межі: із заходу і півдня – два струмки, а з півночі – болотиста низовина, що прилягає до високих підвищень. Зі сходу поселення тягнеться вздовж струмка з невеликими переривами до русла р. Дерезлуй на проміжку 250 м (рис. 5)" [8. С. 29].*

Подібно подаються загальні відомості про селища й іншими провідними дослідниками, зокрема, В. Д. Бараном: *"Багатошарове поселення ... розташоване в ур. Підліски, за 2 км на захід від с. Бовшів, на лівому березі р. Гнила Липа, лівої притоки р. Дністра. Займає південний схил першої надзаплавної тераси, що місцями має рівний рельєф, а в окремих місцях виражений крутими схилами, що переходять у Касову гору. Зі сходу, півночі та заходу воно оточене лісом, а із півдня від долини ріки – болотистою низовиною. На сьогоднішній час частина поселення затоплена штучним озером" [3. С. 583–593; 5. С. 130–137; 16. С. 73–176].*

Як видно із поданого вище, фахівці брали до уваги елементи адміністративної, топо-географічної і гідрографічної прив'язки пам'ятки, коротко характеризували територію її поширення, із зазначенням природних меж, вказували площу. В тих випадках, коли селища знаходилися в заліснених масивах, характеризувалася й дія природних чинників на деструкції нерухомих та рухомих об'єктів: *"...Поселення знаходиться за 4,5 км на північний захід від села Магала в ур. "Думбрава", в лісі. На південно-західних схилах виявлено 128 решток різночасових житлово-господарських заглиблених споруд у вигляді підпрямокутних та округлих западин (діам. 3–4 м і макс. глиб. до 1 м), по периметру яких простежується валоподібний "викид" – штучне нарощення земляних стін. В деяких западинах простежуються входи. На місці однієї з них, було закладено шурф, в якому виявлено уламки ліпного та кружального посуду IX–X ст., перепалене каміння та вугілля. Площа поселення складає 5,4 га" [7. С. 7].*

Опис культурного шару стаціонарно досліджених селищ здебільшого лаконічний, розмежований за культурно-хронологічним принципом: *"Слов'янські відклади культурного шару мають потужність 20–30 см на поселенні Кодин-I і до 50–60 см на окремих участках поселення Кодин-II. В цьому шарі досить мало знахідок. Житла виділяються в сірому передматериковому шарі, а іноді пізніші з них простежуються вже в*

культурних відкладах. Більшість жител заглиблено в глинистий материк. В заповненні жител як правило простежується глинистий прошарок від зруйнованого перекриття, що дає можливість розглядати знахідки, що знаходяться нижче як закритий комплекс” [8. С. 10].

Інформація про нерухомі та рухомі об’єкти (житла, господарсько-виробничі споруди, ями тощо) подавалася фахівцями так: “Напівземлянка № 25 розмірами 4,5×4 м була опущена в материк на 1 м від сучасної і на 0,7 м від давньої поверхні. В її північно-східному куті розміщувалася піч-кам’янка, розмірами 1,7×1,2 м з глиняним черенем. В кутах та посередині стін виявлено стовпові ями. Біля печі стояв укопаний у долівку горщик празького типу висотою 29 см (рис. 61). На глиняній долівці житла знайдено уламки кераміки ранньої фази празького типу, а в заповненні котловану - уламки кераміки пізньої фази культури празького типу” [9. С. 150].

Подібно формувалася джерельна база за матеріалами городищ, що досліджувалися стаціонарно. Незначна відмінність полягала лише в тому, що свою увагу дослідники акцентували на характеристиці та попередній інтерпретації оборонних укріплень: “Городище знаходиться за 1,5 км на захід від села, на високому березі р. Каюта. Від нього зберігся масивний земляний вал (його сучасна висота 2 м) давньоруського часу, який оточує овальний за планом майдан розміром 70 м (рис. 22). В насипі валу, як встановлено під час розкопок, містяться рештки дерев’яних укріплень більш давньої фортеці, які збереглися на висоту 1 м (рис. 23). Укріплення дерев’яної фортеці складалося з повздожніх дубових стін, що проходили паралельно одна з одною на відстані 2,5 м. Вони мали стовпову конструкцію, але стовпи не утворювали суцільної лінії, а стояли на певній відстані один від одного, а між ними закріплювалися горизонтально покладені дерев’яні плахи (рис. 24). Конструкція обох стін однакова, але зовнішня виявилася більш укріпленою, ніж внутрішня. Перша з них складалася з опорних стовпів товщиною 0,4 м, що вкопувалися в материк на глибину 1,4 м і розташовувалися в одну лінію, на відстані приблизно 3,4 м один від одного. Між стовпами лежали навпіл розколоти обгорілі деревини (пластини), які закріплювалися в стояках за допомогою повздожніх пазів на них. Головна (зовнішня) оборонна лінія на ділянках між опорними стовпами додатково була укріплена стовпами – навпіл розколотими деревинами, що були вкопані з обох боків стіни на глибину 0,6 м. Вони розміщувалися на відстані 0,5–0,6 м один від одного (рис. 24). Простішу конструкцію мала внутрішня стіна, яка складалася лише з стовпів діаметром 0,2–0,3 м, між якими закріплювалися горизонтально закріплені деревини. Обидві повздожні стіни додатково зміцнювали поперечні стіни, що мали таку саму конструкцію, як інші. На долівці розкопаних приміщень лежав шар землі товщиною до 30 см, змішаної з вугіллям. Це рештки зруйнованого дерев’яного перекриття приміщень, яке зверху засипалося землею (рис. 25–7). Найімовірніше, дерев’яне перекриття приміщень було плоским, горизонтальним або злегка похилим і використовувалося як бойова платформа для воїнів. Дерев’яні укріплення із зовні були зміцнені оборонним ровом, глибиною 2 м, шириною 6 м. Землею,

викопаною під час риття рову, була підсипана на висоту 1 м дерев'яна стіна. Утворений внаслідок цього земляний укiс під стіною заважав вороговi робити проломи в ній, зміцнював, робив її ефективною в обороні і безпечною проти пожеж. Утворені повздовжніми та поперечними стінами кліті не засипалися землею, а використовувалися як житла (в них знайдено шматки глиняних черенів) та майстерні (в одній з них знайдена кузня). Але в цих житлах не виявлено стаціонарних печей-кам'янок – обов'язкового атрибуту слов'янських жител. Найімовірніше вони заселялися тимчасово. Населення цього поселення жило за стінами укріплень, на території селища. Знайдені на глиняній долівці приміщень дерев'яної фортеці керамічні комплекси відносяться до пізньої фази слов'янської культури типу Луки Райковецької (фаза В2). Вони датують дерев'яну фортецю IX ст. Утворені повздовжніми та поперечними стінами кліті не засипалися землею, а використовувалися як житла (в них знайдено шматки глиняних черенів) та майстерні (в одній з них знайдена кузня)” [2. С. 144; 9. С. 63–64, 158].

Могильники займають незначне місце серед домінуючих видів археологічних пам'яток. Передусім, це пов'язано з їх характером та ступенем вивчення. Як засвідчують результати досліджень, поховальний обряд слов'ян українського Прикарпаття у ранньому середньовіччі характеризується залишками ґрунтових (у невеличких округлих ямах на рівні денної поверхні) та урнових (на тому ж самому рівні) кремаційних захоронень, без будь-яких поверхневих слідів (насіпів): “Ревнянський могильник розташований у західній частині селища X ст. (рис. 34). Його територія покрита лісом і не розорювалась. Завдяки цій обставині могильник досить добре зберігся, лише деякі його поховання порушено кореневою системою дерев. У 1979–1980 роках на могильнику відкрито площу близько 500 кв. м, що дозволило дослідити 53 ямних безкурганних поховання (рис. 35), культове місце (рис. 34) і яму для спалення померлих (рис. 36). Поховання здійснено в круглих (90,6%), рідше – овальних (9,4%) ямах, викопаних у верхньому гумусному шарі, через що їхні обриси чітко прослідковуються лише в нижній частині. Вони мають плоске або округле дно, опущене в більшості випадків (74%) на глибину 0,3–0,4 м і розширені до верху стінки...” [7. С. 70]. Другий тип поховальних пам'яток – кургани з кремацією на рівні денної поверхні, відомі лише з Чорнівки та Чепаносів. Чепаносівський некрополь, розташований на вододілі біля лісу. В ньому налічується лише чотири насипи, які Б. Тимошук датував VII–VIII ст. Два найменші з них розкопані. В одному з них (курган № 1), “в його північно-східній частині, виявлено глиняну обпалену площадку розміром 1,4×1,1 м. Навколо неї в діаметрі до 2 м лежали розкидані шматки обгорілого дерева та вугілля, а на північний схід від площадки знайдено купку людських кальцинованих дрібних кісток... Крім глиняної площадки з рештками кремації, під насипом виявлено сім вогнищ, що розміщувались в ямах глибиною 0,2 м, діаметром 0,4 м. Вони були повністю наповнені вугіллям, попелом та дрібними шматками обпаленого ґрунту. Дрібне вугілля лежало і навколо кожної з ям, займаючи площу діаметром до 1 м. Вогнища разом з глиняною площадкою утворювали коло

діаметром 9 м. Вони, очевидно, мали ритуальне призначення” [7. С. 72]. Подібні кургани з глиняними площадками характерні для слов'янського населення Нижнього Подністер'я.

Опис культових місць з усіма їх складовими (капищами, требищами, жертвними кладезями, житлами жерців тощо) подані дослідниками максимально повно. Це, зокрема, стосується статей та монографічних видань І. П. Русанової та Б. О. Тимошука написаними за матеріалами, отриманими під час досліджень Ржавинського, Кулішівського, Ілівського, Збручських культових місць.

Таким чином, для археологічних джерел, сформованих під час стаціонарних польових робіт, на нашу думку, найбільш характерною є побудова класів, типів, варіантів нерухомих та рухомих артефактів і виокремлення на цій основі археологічних культур. Іншими словами, основна увага дослідників була зосереджена на операційному підході до суто археологічного матеріалу. Як виняток, можна назвати спеціальні дослідження архітекторів, палеоботаніків, остеологів та фахівців природничих дисциплін, які суттєво збагачували джерельну базу. Це своєю чергою давало можливість здійснювати повніші археологічні та історичні інтерпретації.

Джерела, сформовані на основі обстежень та розвідкових робіт, виконували і, на жаль, виконують допоміжну роль під час згаданих інтерпретацій. Тому, порівняно з охарактеризованими вище, є досить бідними. – інформація про пам'ятки містить лише окремі параметри. Наприклад: “Селище знаходиться за 2 км на північний схід від села (с. Тарнавка Глибоцького району Чернівецької області – курсив М.Ф., Н.С.), на лівому березі р. Голянь, в ур. Лань. У 1968 р. виявлено розорені печі кам'янки та знайдено уламки типу Луки Райковецької” [9. С. 166], або ж: “Городище знаходиться в південно-східній частині села, на високому пагорбі, на лівому березі глибокого яру, в ур. Толока. В 1972 р. розкопано оборонні споруди, напівземлянку з вогнищем, господарську будівлю з ямою-погребом та знайдено уламки кераміки типу Луки Райковецької” [9. С. 151]. Іноді короткий опис пам'ятки супроводжує графічна (схематичні, окомірні та інструментальні плани селищ, городищ, могильників) та фотографічна фіксація.

Таким чином, джерельна база, сформована в другій половині ХХ ст., дозволила вирішити чимало питань економічного, соціального, політичного та духовного характеру, що цілком відповідало другому етапу розвитку археологічної науки – етапу типологічно-класифікаційних побудов.

Наступним кроком на підготовчому етапі археологічного кадастрування є вироблення цільової установки. Складається конкретний план роботи: що обстежувати, яку територію, в які терміни, якими силами?

Підготовку до суцільних обстежень, насамперед, варто почати з детального вивчення археологічної і краєзнавчої літератури, в якій може міститися інформація про територію квадрату, який планується обстежувати. Важливими під час підготовки є польові щоденники, плани й інші матеріали з попередніх розкопок, в тому числі, й речі, що зберігаються у відповідних

архівах і музеях. Для кращої орієнтації у пам'ятках античної чи середньовічної епох можна ознайомитися з писемними джерелами, якщо такі є.

Варто також ознайомитися з картотеками археологічних пам'яток у відділах археології академічних інституцій України або в місцевому відділі охорони культурної спадщини. Кожна уже відома пам'ятка в заданому квадраті повинна бути виписана на окрему картку і нанесена на карту, що допоможе виявити необстежені місцевості і дасть вказівники для складання маршруту розвідок. Крім цього, під час повторних розвідок подібна картотека допоможе уникнути пропусків тих чи інших пам'яток.

Таким чином, попереднє вивчення літератури й джерел дозволяє уявити специфіку археологічних пам'яток досліджуваного квадрату, їх хронологічний діапазон, різноманітність, густоту, збереженість тощо, а також уникнути випадків повторного “відкриття” вже відомих археологічних об'єктів.

На підготовчому етапі створення археологічного кадастру варто також детально вивчити географічні особливості досліджуваного квадрату. Для цього, в першу чергу, повинні бути опрацьовані відповідні карти, як нові, так і старі, щоби можна було прослідкувати іноді досить значні природно-географічні зміни (нові русла річок, розорювання нових земель тощо). Територію обраного квадрату бажано вивчити по карті настільки, щоби можна було топографічно намітити пункти, на яких можуть бути розташовані археологічні пам'ятки того чи іншого типу.

Кваліфіковано і результативно провести розвідки можна лише добре володіючи історичною геологією, географією і знаючи загальні закономірності формування ландшафтів.

Історична геологія пов'язана з історією формування земної кори. Тут принципово важливим є виділення пізнього четвертинного періоду і того, що до нього відноситься: плейстоценового і голоценового періодів формування земної кори. Важливо розрізнити геологічні відклади і їхню належність. З ними пов'язані зміни меж морів, озер і рік. Паралельно з цими коливаннями проходили кліматичні зміни, що викликали зі свого боку відповідні зміни рослинного і тваринного світу.

Чергування цих змін було важливим в історії людства, воно послужило основою для відносної хронології окремих історико-археологічних періодів.

Ще в позаминулому столітті встановлено, що через певні не до кінця з'ясовані причини, в четвертинний період, в Північній півкулі періодично наступали періоди посилення діяльності льодовиків, що відходили від гірських районів на досить великі відстані. Вони поширювались по поверхні материків, переносючи зі собою велику кількість каміння, піску, який відкладався в районі льодяного покриву на його окраїнах і далеко за межами територій, покритих льодом і підданих його дії. Глетчери несли зі собою уламковий матеріал, який утворював морени, що відповідали краям льодяних масивів. Але й крім морен, льодовики проводили складну механічну роботу, різноманітні сліди якої збереглись до нашого часу [6. С. 22–23]. Їх потрібно розпізнавати, “читати”. Це особливо важливо під час пошуків палеолітичних пам'яток.

Під час польової роботи в районах дії льодовиків важливо визначити зміну льодовикових періодів, так як до кожного з них відносяться та чи інша тераса чи її відклади. Ще в XIX ст. К. Пенком і А. Обермайером для Європи були виділені чотири послідовних зледеніння: гюнц, міндель, ріс, вюрм і міжльодовикові періоди. Ця схема була першою. Однак дії льодовика не були рівномірними на всій території, він по-різному проявляв себе в Західній, Центральній та Східній Європі. Ці відмінності необхідно знати. Для кожного з районів існують свої назви льодовикових періодів. Однак справа не у назвах, а в тому, щоби вловити зв'язок між льодовиковими періодами конкретної місцевості й існуючим сьогодні рельєфом. Бо ж зледеніння, що змінювалися таненнями, спричиняли значні зміни геоморфології і клімату: відбувалося руйнування гірських порід, відкладення морен, утворювалась величезна кількість води, що призводило до утворення потужних річкових потоків і великих водоймищ.

Більшість давніх поселень пов'язана з річковими терасами. Періодизація льодовикових періодів відповідає утворенню наносних долинних відкладів далеко за межами поширення льоду. Проводячи пошук археологічних пам'яток на місцевості, необхідно передусім розібратися в системі утворення прирічкових і озерних терас. В будь-якій річковій долині видно, як вода поступово відступала вниз, залишивши у вигляді терас сліди рівнів попереднього стояння. Тераси притаманні також берегам озер і морів. При цьому спостерігається така закономірність: чим вища тераса, тим вона давніша, і найпізнішими можуть бути тераси, розташовані (одна, дві) безпосередньо біля води. Утворення терас – це процес формування суходолу. Вік терас і перекриваючих їх відкладів рекомендується встановлювати проконсультувавшись з геоморфологами, так як цей природно-хронологічний фактор має велике значення для пошуків і визначення віку археологічних пам'яток. Це ж стосується і берегів озер, які не раз докорінно змінювались на протязі антропогену. Ці явища більш чи менш інтенсивно відбуваються досі.

Тут потрібно розрізнити дві історичні закономірності. Перша пов'язана з льодовиковою і ранньою післяльодовиковою порою, коли відбувався процес утворення сучасного ландшафту і формувалися обриси сучасних морів, озер, їхні корінні береги. Й інший процес, який продовжується досі: підняття і опускання суходолу, повільні зміни обрисів берегів. Ці коливання проходять з різною швидкістю. Проте, пов'язані з цим зміни берегів, мають суттєве значення у пошуках археологічних пам'яток, передусім поселень, завжди пов'язаних з береговими терасами.

Ці ж спостереження, і ще напевно, більшою мірою, характерні для озерних берегів. Вони змінювались багато разів на протязі післяльодовикового періоду. В основному коливання пов'язані з періодами зволоження і посушливості клімату. Багатьма дослідниками відзначається посушливість з періоду енеоліту, коли рівень вод у Середній, Південній Європі був нижчим від сучасного. В подальшому озера понижуються ще більше і сягають максимально низького рівня до кінця епохи бронзи. Цей період відступу озер був пов'язаний з періодом

засушливого клімату. Тому для приозерних поселень велике значення має точне встановлення стратиграфії і характеристики шарів берегових відкладів.

Водні потоки, що утворювалися під час танення льодовиків, змінювали рельєф місцевості, формували складну систему річкових долин, ярів і балок. Кожний з етапів зледеніння змінювався потеплінням і таненням льодовиків, призводив до активізації річкової системи, що живилася за рахунок талих вод. Мільйони тонн гірської породи, зруйнованої льодовиком, під час його руху переносились талими водами на південь і відкладались в річкових руслах. Ці відклади називаються алювіальними або алювієм.

Багато давніх терас виявляються покритими лесом або делювієм. Делювій – це відклади, що утворюються в результаті розмивання водними потоками продуктів вивітрювання, які відкладаються на терасах. За складом вони можуть бути різними: глинистими, піщаниковими, лесовидними, в залежності від порід, котрі вимиваються і відкладаються шарами.

Від делювіальних відкладів відрізняються потужні лесовидні відклади південної частини Західної Європи, Молдови, Середньої Азії й інших районів. Вони нерідко мають значну потужність. Лес – глиниста маса, що складається з дуже дрібних часточок польового шпату, кварцу, вапна та інших мінеральних пилоподібних часток, які в давнину переносились вітром і відкладалися у величезних кількостях. Це еоловий лес, утворення якого пов'язане зі сухим і холодним кліматом. До палеолітичних знахідок лесові відклади мають пряме відношення. Лес часто перебиває палеолітичні знахідки, містить їх у своїй товщі. Тому велике значення має встановлення віку лесових відкладів, так як утворення їх ярусів відноситься до різних стадій льодовикового періоду. До того ж він буває поділений викопними ґрунтами.

Під час розвідки для археолога річки виступають в якості необхідного фону. Прирічкові тераси були найбільш заселеними місцями в усі епохи. Дуже важливо вміти пов'язувати поселення різних періодів з певними терасами і зібрати достатньо даних для відновлення тієї ймовірної ситуації, яка оточувала давнє поселення.

Виявити археологічні пам'ятки, виключити зайві пошукові затрати можна лише зрозумівши всю особливість річки, сформованої нею долини й історичних змін її русла. Необхідно також знати, щ ріки по-різному себе поведуть, мають різні берегові структури і проводять роботу в залежності від типу рік: гірські, долинні, степові. Долинні ріки поступово переміщуються в західному напрямку. Це було помічено давно і відомо як закон Бера. При цьому ріки поступово відходять від східного низького берега і одночасно як би підмивають західний берег.

Швидкість течії річкових потоків, характер змін берега також залежать від цілої низки причин. Якщо річковий берег складається із стійких порід, що протистоять руйнівній дії течії, то русло змінюватиметься повільно. Інша картина спостерігається в умовах складання берегів з легко розмивних ґрунтів. У таких випадках руйнування відбувається інтенсивніше. Змінюючи свій напрям, ріки руйнують береги, на яких можуть знаходитися давні поселення і

могильники. Руйнування берегів створює сприятливі обставини для вивчення оголень. Таким шляхом було відкрито значну кількість археологічних пам'яток.

З річковою сіткою незмінно пов'язані яри. В залежності від давності ярів на їх вершинах, і навіть на схилах, бувають розташовані давні стоянки, навіть палеолітичні. Під час пошуку археологічних пам'яток необхідно в кожному з ярів розрізнити його вершину, середню частину і гирло, основний яр і бічні, що утворюють систему, яр діючий чи потухлий. Розмивами і ярковими осипаннями виявляються пам'ятки, що не мають зовнішніх ознак.

Передусім потрібно враховувати, що ґрунти залежать від шару, що залягає під ними. Схематично ґрунтоутворний процес можна уявити у вигляді двох основних історичних стадій: утворення материнських порід і утворення власне ґрунту. Всі ґрунти мають певну давність.

Більшість археологічних пам'яток, окрім палеолітичних і мезолітичних, пов'язані з ґрунтом або підґрунтям. Колір є головною ознакою для встановлення окремих горизонтів ґрунту. Необхідно враховувати також структуру ґрунту. Вона визначається формою і величиною конкрецій, на які розпадається вирізка ґрунту.

Під час археологічних розвідок важливо враховувати, що на перекопаному ґрунті або ґрунті, підданому механічному впливові, виникає рослинність, яка буде поступово змінюватися до повного відновлення єдності з оточуючим непорушеним ґрунтовим покривом. Тому потрібно звертати увагу на відмінності в рослинності під час обстеження території. За різницею в рослинності можна визначити не завжди помітні на поверхні місця розташування жител (землянок, напівземлянок). Необхідно знати основні типи ґрунтів, ґрунтоутворні процеси і вміти визначати поховані ґрунти під насипами курганів або в товщі відкладів, як, наприклад, ґрунти палеолітичних пам'яток.

Отже, вивчення геологічних і фізико-географічних умов розташування археологічних пам'яток має неабияке значення у підготовці до польових археологічних обстежень.

На підготовчому етапі досліджень потрібно подбати і про спорядження особового складу експедиції відповідно до поставлених завдань: зошитами для щоденників, папером для замальовок і креслень, засобами для зйомок і нівелювання, фотоапаратами, засобами для консервації старожитностей та матеріалів для їх пакування і перевезення.

Важливим на першому етапі є і визначення маршруту суцільного обстеження території. При цьому важливим є спосіб пересування, оскільки суцільне обстеження території захоплює і ріки, і вододіли. Виходячи з набутого досвіду, вважаємо, що максимально ефективними є два способи суцільного обстеження території: на рівнинній місцевості – човниковий, в горбогірній – за гідросіткою.

Перший є найбільш поширеним і водночас простим. Щонайменше вісім членів експедиції можуть оглядати територію, розташовуючись в шеренгу на віддалі 50 м один від одного. При цьому, маршрут варто наносити на детальну карту з топоосновою великого масштабу, наприклад на карту В. Тейсера (рис. 2).

В горбогірній місцевості пошук пам'яток ефективніше проводити за гідросіткою. Члени експедиції можуть обстежувати обрану територію, розташовуючись в шеренгу перпендикулярно до русла водної артерії, на віддалі 25 м один від одного, рухаючись почергово відносно лівого та правого берега. Це дозволяє виявляти не лише селища, котрі, як правило, розташовані поблизу водоймищ, але й максимально досягати вершин підвищень та вододілів, тобто в поле зору потрапляють місця, в яких найчастіше розташовуються могильники. З іншого боку, застосування згаданого способу дозволяє повністю охоплювати досліджувану територію (рис. 3).

Другий етап створення археологічного кадастру варто розпочати, на нашу думку, зі збору інформації у місцевого населення. Місцеві жителі часто знають про знахідки в їхній місцевості людських кістяків, кісток тварин, що привернули увагу великими розмірами, речей незвичайної форми, глиняного посуду, а також їм добре відомі, правда під різними назвами, різноманітні вали, горби і пов'язані з ними легенди.

Іноді розпитування жителів є успішнішими, якщо їм показати спеціально підібрану колекцію зразків кераміки і типових речей або ж альбом відповідних фотографій. Отримані відомості варто записати і, якщо можливо, то разом із розповідачем відвідати місце знахідки або ж перевірити ці відомості особисто. Не варто довіряти досить поширеним легендам про бочки із золотом, про золоті коні і т. п. Проте, усі легенди потрібно записувати, так як інколи вони мають реальне підґрунтя. Важливу інформацію можна отримати під час огляду колекцій місцевих краєзнавчих музеїв, кутків, а також збірок приватних колекціонерів.

Найважливішим кроком під час створення археологічного кадастру на цьому етапі є власне обстеження. При цьому варто мати на увазі, що за природними умовами поселення бувають різними, але здебільшого вони поділяються на дві групи: з відкритими культурними відкладеннями і прихованими, вкритими дерном, такими, що не мають оголень. Для пошуку останніх необхідно використовувати особливості рельєфу, а при огляді місцевості ретельно обдивлятися розорані ділянки поля, перекопану на городах землю. Обов'язковою ознакою поселень є їх безпосередня близькість до джерела води – річки, озера, струмка.

Мають свої особливості пошуки поселень в залісненій місцевості - виявлення залишків селищ, городищ і могильників за рельєфними слідами від заглиблених жител та ремісничих споруд, господарських ям, ровів, валів і прибудов до ліній захисту. В разі віднайдення пам'ятки, виготовляється топографічна основа. На неї наносяться місцезнаходження всіх відкритих там деструктивних залишків (надалі деструкцій) об'єктів. Польові роботи завершуються зондуванням одного чи декількох заглиблених жител або майстерень. Така фіксація, пройшла випробування часом. Зараз в горбогірній місцевості віднайдено, обстежено і картографовано рельєфні сліди від понад 200 зниклих поселень. В її основі лежить гіпотеза, згідно з якою серед сотень городищ і селищ, що припинили своє існування, залишки окремих з них можуть

зберігатися в сприятливих природних умовах у вигляді поверхневих слідів: рештків заглиблених і наземних об'єктів різного призначення. Такі сприятливі умови з'явилися внаслідок раптового припинення функціонування, а згодом і повного занепаду пам'яток, територія яких відразу ж вкрилась самосівними лісами або пасовищами, що знаходились поруч, і залишилась у цьому стані по сьогоднішній день. Утворене мікросередовище добре зберегло залишки об'єктів, оскільки на них впливала тільки сповільнена руйнація (нівелювання), заподіяна природними чинниками – змивними та намивними процесами.

Важивим джерелом, що засвідчує саме такий стан збереження пам'яток, хоча і в не такі вже й віддалені від нас часи, є кадастрові плани XVII–XIX ст. тих населених пунктів, поблизу яких розташовані городища, селища і могильники. Порівняльний аналіз кадастрових та сучасних карт землекористування в межах локалізації гнізд-поселень вказує на те, що навіть за останні 250 років характер природного мікросередовища практично не змінився. Плани XVIII–XIX ст. дають не тільки цілковиту уяву про межі поширення лісів, пасовищ, орних угідь в кожному конкретному випадку, але разом з археологічними результатами створюють неабиякі можливості ретроспективного розгляду природного оточення та ресурсних зон пам'яток раніших часів.

Такий стан збереження городищ, селищ та окремих типів могильників і культових місць, спонукав нас до необхідності на основі декількох пам'яток, попередньо узагальнити нагромаджений нашими попередниками і нами досвід та апробувати методику польових пошукових і стаціонарних робіт. Оскільки аналогічні нововведення у дослідженнях пізньосередньовічних поселень чеські фахівці назвали “Geodeticko-Topograficky Pruzkum”, то нам видається логічним і доцільним назвати комплекс запропонованих нижче підходів – геодезично-топографічні дослідження (надалі ГТД).

ГТД охоплюють низку першочергових робіт на рівні формування джерельної бази. До них необхідно зарахувати: а) аналіз деструкцій об'єктів на основі результатів отриманих під час розкопок в заліснених місцевостях; б) пошуки зниклих поселень за виділеними деструктивними ознаками об'єктів; в) картографування нововідкритих заселених пунктів. Як відомо, теоретична основа цих заходів у вітчизняній практиці є зовсім не розробленою. Необхідність узагальнення нагромадженого досвіду виникла лише тоді, коли вдалося відкрити велику кількість зниклих поселень з добре збереженими слідами. Спочатку ця робота була зумовлена виключно практичними цілями - визначенням характерних ознак деструктивних залишків об'єктів різного типу для проведення систематичних розвідкових робіт. Згодом, під час дослідження виявлених поселень великими площами аналіз поверхневих слідів стає невід'ємною частиною пошукового процесу. Він допомагає перевірити правильність зафіксованої до розкопок забудови поселення; з'ясувати конструктивні особливості заглиблених і наземних господарсько-виробничих об'єктів, які у звичайних умовах зберігання є сильно знищені та визначити стратегію комплексного підходу в дослідженнях зниклих поселень.

Поверхневі сліди цих об'єктів дійшли до нас у відносно доброму стані завдяки наявності двох основних факторів: а) консервуючих властивостей кореневищ дерев і трав в заліснених та пасовищних масивах; б) відсутності антропогенних впливів на деструкції від часу зникнення пам'ятки і до наших днів. У подібній ситуації на первинний стан решток об'єктів незначний вплив мали природні процеси: формування верхнього (над денною поверхнею того часу) прошарку ґрунту за рахунок лісової підстилки, які складають рівномірну верству незначної товщини, а також змиви і намиви, що відбувалися і відбуваються в районі схилів. Ці чинники частково знівельовують рельєфність об'єктів, які припинили своє функціонування, хоча загалом достатньо чітко зберігають первинний вигляд їх деструкцій. Як засвідчують результати розкопок ранньосередньовічних слов'янських поселень, основним будівельним матеріалом для зведення житлово-господарських споруд були верхні верстви ґрунтів, дерево, і дуже рідко, камінь. Загальновідомо, що ґрунти і камінь належать до тих матеріалів, які довгий час залишаються практично незмінними. На противагу їм, дерево є продуктом органічного походження, а тому здебільшого (за винятком перезволожених, закислотнених умов) дуже швидко повністю втрачає свої властивості, тобто перегниває, тліє і т. п. А коли так, то аналіз деструкцій об'єктів, перш за все, слід розглядати в площині ґрунтознавства та геоморфології, через що виняткового значення набуває вивчення кількісної і якісної сторони виявлених їх поверхневих слідів.

Щодо сучасної поверхні, збережені декструктивні залишки можна умовно поділити на три категорії: “вгнуті”; “площинні” (рис. 4) та “випуклі” (рис. 5).

В кожному конкретному випадку їх сучасні обриси та розміри репрезентують той чи інший за призначенням об'єкт. Наприклад, серед “випуклих” значне місце посідають земляні насипи, котрі залежно від параметрів та місцезнаходження можуть бути рештками оборонних валів, гребель, меж, штучного нарощення земляних стін заглиблених житлових і господарських будівель, одно- чи двосторонніх “викидів” обабіч напівзаглиблених доріг тощо. В той же час категорія “вгнутих” деструкцій репрезентує залишки заглиблених житлових і господарсько-виробничих споруд, наземних будівель з підвалами, господарських ям, жертовних кладезів і т. п. Як бачимо, такий поділ не може служити підґрунтям для систематизації та аналізу поверхневих слідів, середньовічних об'єктів, оскільки в одну категорію потрапляють різні за призначенням споруди. У зв'язку з цим, нам видається за доцільне аналізувати і систематизувати всі наявні на короткотривалих поселеннях об'єкти за функціональними ознаками: загального (рови, ескарпи, вали, наземні прибудови до валів, вежі, в'їзди, дороги, межі) та індивідуального (заглиблені житлові та господарсько-виробничі споруди, наземні споруди з підвалами, наземні господарські будівлі, господарські ями) використання.

З метою проведення глибокого аналізу поверхневих слідів і деталізації його теоретичного обґрунтування розглянемо зниклі поселення з топографічно-геодезичної та геоморфологічно-ґрунтознавчої позицій, що є своєрідними, поки що на цьому рівні досліджень малодостовірними, джерелами. Для ілюстрації

обрано наступні, найбільш досліджені нами пам'ятки - короткотривалі ранньосередньовічні поселення поблизу сс. Стільсько Миколаївського району Львівської області та Коростовата Кіцманського району Чернівецької області, де виявлено і стаціонарно досліджено максимальну кількість груп деструкцій об'єктів та різні типи забудови цих пам'яток: рови, ескарпи, вали, наземні прибудови до валу, оборонні вежі, в'їзди, шляхи сполучення, заглиблені житлові та господарські споруди, господарські ями (погреби) в наземних будівлях, наземні будівлі господарського призначення, наземні будівлі з підвалами, наземні господарські споруди тощо.

Наступним, другим етапом ГТД вважаються польові пошуки зниклих поселень. Виходячи із загальновідомих закономірностей про розташування поселень осілих народів поблизу води, проведення пошукових робіт базується на суцільному обстеженні берегів середніх і малих водних артерій, аж до їх витоків. Як правило, обстежуються обидві сторони струмків і річок, а також прибережні схили ставків, озер та боліт. Відкриті пам'ятки (рельєфні сліди об'єктів чи тільки поширення культурного шару, разом з наявним там підйомним матеріалом) фіксується згідно із загальноприйнятими в археології нормами: виготовляється окомірний, або ситуаційний план зі всіма виявленими на поселенні деструкціями тих чи інших споруд, які тут же нумеруються і детально описуються. З метою підсилення певності про приналежність відкритих об'єктів до того чи іншого часу особлива увага звертається на параметри деструкцій; на наявність культурного шару в межах поверхневих слідів і поза ними (в урвищах, ярах, на дощових вимоїнах лісових доріг і т. п.), тобто в місцях, де культурний шар є, по суті, оголеним. Розвідкові роботи завершуються спробою попереднього датування нововідкритих зниклих поселень.

Останнім, завершальним етапом в ГТД виступає мензульна зйомка, яка передбачає топографічну фіксацію місцезнаходження пам'яток і нанесення на виготовлену основу окреслень усіх деструкцій виявлених об'єктів. Це робиться за допомогою геодезичного приладу – “Кіпрегель – К-1, КН-001”. У процесі виготовлення того чи іншого плану зниклого поселення, використовуються такі способи зйомки: а) перехідних позицій, б) обходу, в) мензульного ходу. Відповідність між виготовленим планом та реальною ситуацією перевіряється через контрольні відмітки-репери, які під час археологічних розкопок відіграють роль геодезичної прив'язки. Вибір масштабу залежить від величини зниклого поселення та густоти об'єктів на їх території. Кількість поверхневих слідів на одиницю площі і величина масштабу перебувають у прямопропорційній залежності – із збільшенням кількості деструкцій на одиницю площі виникає потреба укрупнення масштабу, і навпаки – невелика площа зниклого поселення та незначна кількість об'єктів дозволяють зменшити масштабну шкалу. Найчастіше використовуються шкали 1 : 2000, 1 : 500 та 1 : 1000. Виготовлення плану зниклого поселення вимагає скрупульозної роботи протягом всього пошуково-зйомочного процесу. По суті, воно є одним з визначальних моментів в геодезично-топографічних дослідженнях, оскільки на основі рельєфних слідів

об'єктів, які не завжди точно співпадають на практиці з відкритими спорудами, ми отримуємо відомості про площу поселень та тип їх забудови, характер деструкцій тощо. Рівень цієї інформації є достатньо вагомий, але не настільки, щоб можна було відразу ж приступити до вирішення як вузьких (конкретних), так і широких (узагальнюючих) проблем економічного чи соціального характеру, згідно зі сучасними вимогами. Оптимальним варіантом формування джерельної бази є поєднання геодезично-топографічних та археологічних робіт, як це мало місце свого часу в Чехії. Запропонований синтез зумовлений метою пошукових робіт в кожному конкретному випадку, через що може скластися враження про існування безлічі ступенів такого поєднання. Але це зовсім не так. Якщо хоч трохи абстрагуватися, то виявляється, що на сьогодні умовно можна виділити три ступені поєднання геодезично-топографічних та археологічних досліджень.

Основу найнижчого ступеня складають виключно геодезично-топографічні дослідження, тобто аналіз деструкцій та пошукові роботи на предмет виявлення, фіксації і попереднього датування нововідкритих зниклих поселень. Тільки на завершальній стадії робіт вони доповнюються вибірковою зондуванням, а деколи і розкопками незначної площі окремих об'єктів. Зазначені заходи спрямовані на здобуття інформації про типи тих чи інших споруд, час їх побутування, площу поширення культурного шару зниклих поселень тощо.

Другий ступінь однаково спирається як на ГТД, так і на широкомасштабні розкопки виявлених житлово-господарських, ремісничих, оборонних, культових та інших комплексів, куди зараховуються деструкції різних груп, що органічно поєднуються між собою чи значної частини пам'ятки взагалі.

Найскладнішим в запропонованій градації є третій ступінь. Від двох попередніх він відрізняється не тільки кількісно, але й якісно, оскільки геодезично-топографічні та археологічні дослідження поширюються не на одну, а на декілька синхронних пам'яток, які свого часу входили до певної територіальної, або навіть мікрорегіональної цілісності типу громади ("гніздо-поселень" за Б. О. Тимощуком) чи навіть об'єднання громад. Вивчаються не тільки зниклі поселення з їх речовим матеріалом, типами споруд, планувальною структурою тощо, але й палеоекономічне середовище з усіма наявними в той час ресурсами. Проведення таких робіт суттєво збагачує джерельну базу, яка дозволяє ставити і вирішувати широкі узагальнюючі проблеми ранньосередньовічної доби, зокрема, систему заселення того чи іншого регіону, соціальну стратифікацію тогочасної спільноти, її економічний і політичний рівень розвитку в межах того чи іншого регіону тощо.

Продуктивність синтезу географічно-топографічного та археологічного досліджень на всіх ступенях до певної міри була апробована нами в Прут-Сиретському Передгір'ї (Коростоватське) та в районі Стільсько-Бібрської височини (Стільське) "гнізда-поселень".

Важливість і, як на нашу думку, необхідність обґрунтування і впровадження геодезично-топографічного методу полягає також у теоретико-

методологічному плані – критичному аналізу деяких підходів під час розкопок “закритих” та “відкритих” археологічних комплексів.

На рільничих угіддях, там де було поселення, виділяються зазвичай плями, що відрізняються від навколишнього ґрунту. Вони можуть містити попіл, черепки, кістки, каміння. Особливого значення варто надати огляду котлованів під забудову, кар’єрів, ровів. Необхідно оглядати місця земляних виїмок, зсувів. Під час розвідки рекомендується також використовувати проби, отримані із закритих культурних прошарків за допомогою бура.

Нерідко культурні залишки і шари є відкритими. Це, в основному, відбувається природним шляхом: коли культурні залишки покриті незначним дерном або в піщаному ґрунті, де спостерігаються так звані видуви. Вони зазвичай проходять на культурному шарі, так як ці місця бувають слабше задерновані.

Варто сказати і про інші характерні випадки природних руйнувань: дія ярів, підмивання берегів річками і утворення прирічкових оголень терас. Такі оголення потрібно детально оглядати, звертаючи увагу не лише на них, але й на матеріал, що обсипався біля води. Бо ж культурний шар може бути повністю зруйнований.

Пошуки безкурганних могильників методично складні. Під час спорудження могил початково були якісь надмогильні конструкції із дерну, верхніх шарів ґрунту, дерева, які з часом не збереглися. Однак, сліди від них усе ж залишаються. Вони можуть бути помітними у вигляді зовсім невеликих горбиків, або навпаки заглиблень, а можуть бути позначені різницею рослинного покриву.

Інша справа з курганными могильниками різних типів. Зазвичай про них знає місцеве населення. Розташовані вони на відносно рівних місцевостях, в гірській місцевості – в долинах. Їх не потрібно шукати в низинах, заболочених місцевостях. На поверхні вони помітні по-різному, в залежності від техніки спорудження і розмірів: зовсім задерновані, зарослі і майже непомітні на поверхні, огорожі з каміння, які до того ж важко відрізнити від каміння, що лежить природно. У таких випадках допомагає лише дуже уважний огляд місцевості, виявлення закономірностей у розташуванні каміння, невеликих підвищень дерну, різниці в рослинному покриві. При цьому достатньо вловити одну із конструкцій, щоби потім виявити закономірність у їх розташуванні. Також важко віднайти невеликі земляні кургани. Стається, що вони виділяються над поверхнею поля всього лише на 20–30 см. Допомагає у таких випадках знову ж таки різниця в рослинності, відмінності в кольорі ґрунту на розораних полях. Розвідку таких пунктів доцільніше проводити вранці або ввечері, коли бокове освітлення робить помітнішими, як би більш випуклими всі нерівності на поверхні поля.

Виявлений на поверхні культурного шару у кротовинах, в стінках іригаційних каналів та будівельно-земляних котлованів, ярах та вимоїнах лісових і польових доріг рухомий матеріал та нерухомі артефакти в т. ч. й ті, що віднайдені за поверхневими слідами /житлового (заглиблені і наземні споруди),

господарського (споруди, ями), виробничого (місця виробництва, печі тощо), комунікаційного (дороги, мости, пристані) та культового (кургани, могильники, кенотафи, склепи, сакральні будівлі та місця тощо) призначення/ слід фіксувати за допомогою описового, креслярського та фотографічного методів.

Під час формування кадастру особливого значення набуває фіксація даних географії в межах ресурсної зони: характеристик рельєфу, гідросистеми, сучасних та похованих ґрунтів, рослинного покриву за допомогою методів природничих дисциплін. Наприклад, селище знаходиться в межах лісостепової зони, Розтоцько-Опільської області, Бібрсько-Перемишлянського району. Воно розташоване на пологому південному схилі Розтоцького вододілу (296–299 м за балтійською системою висот), на правому березі р. Гнила Липа (лівий доплив Дністра). З північного сходу та сходу до країв селища прилягають широкі болотисті заплави, за якими простягаються підвищення покриті правічними буковими лісами. З півдня знаходяться незначні ділянки орних угідь, з переважанням сірих слабо гумусованих ґрунтів. Із заходу пам'ятка межує з лісовим масивом.

Третій етап створення археологічного кадастру розпочинається з того, що місця проведення археологічних розвідок фіксуються на топографічних картах: замкнутою лінією оконтурюється ділянка розвідки, і позначаються всі обстежені і раніше виявлені пам'ятки археології. Для цього використовуються кадастрові карти (за наявності у ЦДІА у м. Львові), карти В. Тейсера кінця XIX ст., топографічні карти (1 : 50 000 та 1 : 25 000), а також вкопювання аерокосмічних зйомок.

Пам'ятки археології на картах нумеруються, розшифровка номерів подається в легенді до карти. Назви нововиявлених пам'яток археології даються за назвою найближчого населеного пункту, а у випадку його відсутності - за назвами найважливіших географічних орієнтирів.

При цьому, під час розвідок для кожної пам'ятки археології повинні бути виконані: а) опис, що включає географічне положення, прив'язку до найближчих водоймищ і населених пунктів, характеристику рельєфу і топографічних особливостей. В характеристиці повинні міститися свідчення про форму і розміри пам'ятки археології, стан її поверхні (наявність будівель, дерев, ям, зсувів, інших пошкоджень і т.п.), площу поширення знахідок, потужність і склад культурного шару (якщо на пам'ятці археології є оголення або проводилося шурфування), а також свідчення про неї в літературі та архівних матеріалах, місцеву назву, теперішнє використання і збереженість; б) ситуаційний план місцевості або вкопювання з крупномасштабної карти, які детально характеризують місце розташування пам'ятки археології і мають конкретні, легко знаходжувані на місцевості орієнтири. Бажана фіксація координат пам'ятки археології з використанням приладів глобального позиціонування; в) топографічний план (масштабом 1 : 1000 або крупнішим, залежно від величини), що охоплює територію, необхідну для розуміння геоморфологічної ситуації з рельєфом, переданим горизонталями, які й відображають усі особливості пам'ятки археології і навколишньої місцевості. На план обов'язково

наносяться рослинні зони, будівлі, всі пошкодження поверхні, розкопи, шурфи і зачистки, зроблені раніше і в поточному сезоні. Доцільним є нанесення попередньо визначених меж обстеженої пам'ятки археології на земельні плани (рис. 6); г) фотографічна фіксація пам'ятки археології, що повно і точно передає особливості рельєфу і топографічну ситуацію. Під час фотографування конкретних об'єктів (вали, кургани і ін.) і інших деталей городища, селища чи могильника необхідне використання масштабної рейки (рис. 7); д) супутникова навігаційна система глобального позиціонування на базі часових та віддалемірних вимірювань дозволяє визначити координати точок, місцеположення пам'ятки, обчислити відстань й напрямок до пункту. Глобальна система визначення місцезнаходження – Global Positioning System (GPS) – це супутникова навігаційна система, яка дає підстави вносити координати, швидкість і напрямок руху об'єктів в будь-якій точці земної кулі, в будь-який час доби, при будь-якій погоді. Система GPS, яка початково була створена з метою навігації, знайшла широке застосування в геодезії, географічних інформаційних системах (ГІС) та інших галузях науки. За допомогою пристроїв (GPS) на топографічному плані пам'ятки виставляються декілька реперів (пунктів прив'язки) (див. рис. 6). д) збір підйомного матеріалу, відбір артефактів із шурфів і складання опису з точною паспортизацією кожної знахідки. В процесі роботи на пам'ятці археології потрібно визначити характер культурного шару нововідкритої або відомої, але не підданої розкопкам пам'ятки археології, проводити на ній невеликі земляні роботи: закладання розвідкових шурфів, зачистку оголень і зондування з використанням бурів і шупів. Під час проведення земляних робіт необхідно намагатися до мінімального відкриття культурного шару, обмежуючись зачисткою і фіксацією вже наявних оголень: обривів, зсувів, стінок ям, котлованів або інших пошкоджень. Закладання шурфів на пам'ятці археології, що розкопувалася раніше, дозволяється лише для уточнення меж, а також потужності і характеру культурних нашарувань. Категорично забороняється порушення цілісності археологічних об'єктів: шурфування курганів, давніх поховань, житлових западин або інших візуально виражених на поверхні об'єктів, а також вилучення артефактів, збереження яких не може бути забезпечене. У випадку закладання розвідкових шурфів кількість їх для однієї пам'ятки археології не повинно перевищувати трьох, а загальна площа – 20 м². Розміри шурфів визначаються характером пам'ятки археології, але у всіх випадках вони повинні мати площу не менше 1 м². Під час виявлення залишків жител й інших давніх будівель не можна порушувати їх цілісності. Розкопки на цьому місці слід перервати, залишки будівлі зафіксувати і законсервувати шурф. У випадку виявлення поховання його необхідно дослідити і виконати усі види фіксації.

Розвідкові шурфи і зачистки повинні бути нанесені в масштабі на план досліджуваної пам'ятки археології, задокументовані, в тому числі, фотографічно (див. рис. 7, 2) і зафіксовані щоденниковими записами. Обов'язковими є складання планів і всіх профілів шурфів і зачисток, в масштабі не менше 1 : 20 (див. рис. 7).

Після закінчення розвідкових робіт всі шурфи повинні бути засипані, що підтверджується фотографією, на якій повинна бути показана ділянка пам'ятки археології з даним шурфом.

Використання металодетектора допускається за наявності топографічного плану пам'ятки з координатною сіткою масштабом не менше 1:100 і трьохмірною фіксацією розташування знахідок. Така робота доцільна у випадках: а) на ділянках пам'яток археології, що руйнуються (пасовисько, оголення тощо) на глибину потривоженого культурного шару; б) для попереднього обстеження досліджуваних площ і об'єктів без вилучення предметів із культурного шару; в) для перевірки перевідкладеного культурного шару і ґрунту викидів під час робіт на пам'ятці археології і після їх завершення; г) увесь рухомий матеріал, виявлений в процесі розвідок, повинен бути ретельно зібраний, забезпечений етикетками з точним зазначенням місця і умов знахідки і занесений в польовий опис.

На **четвертому етапі** створення археологічного кадастру артефакти (підйомний матеріал та знахідки виявлені у шурфах) фотографуються, зарисовуються і подаються окремими додатками після інструментального плану, планів і профілів траншей та шурфів, фотографій із загальними видами пам'ятки та окремих найважливіших об'єктів, в т. ч. і виявлених під час шурфування, а також література про дослідження пам'ятки чи для наведення необхідних аналогій.

В результаті польових та камеральних робіт повинна бути зібрана інформація, яка дозволить максимально повно охарактеризувати нововідкриті чи повторно обстежені пам'ятки і внести отриману інформації до комп'ютерної баз даних. Як видно із поданого вище, переважна більшість позицій щодо характеристики пам'ятки або ж окремих нововідкритих об'єктів, передбачених на теоретичному рівні, висвітлена. Решту аспектів, які містять детальніші відомості, зокрема, про: її обліковий (реєстровий) номер; адміністративну та географічну прив'язки, найближче природне оточення в радіусі від 1 до 5 км тощо додається в під час формування електронного каталогу.

На нашу думку, інформацію, що вводиться в каталог слід поділити на п'ять блоків:

I блок. Загальні відомості про пам'ятку				
1	2	3	4	5
Реєстровий номер	Назва	Тип	План	Площа
II блок. Місцезнаходження. Адміністративна прив'язка				
6	7	8		9
Область	Район	Населений пункт		Вулиця, урочище

II блок. Місцезнаходження. Географічна прив'язка					
10	11	12	13	14	15
Зона	Область	Район	Ландшафт	Урочище	Фація
III блок. Артефакти. Нерухомі об'єкти різноцільового призначення					
16	17	18	19	20	
Оборонні	Громадські	Житлові	Господарські	Господарсько-виробничі	
III блок. Артефакти Нерухомі об'єкти культового і поховального призначення					
21	22	23	24	25	
Культові місця	Культові споруди загального призначення	Культові споруди індивідуального призначення	Поховальні місця	Поховальні об'єкти	
III блок. Рухомі артефакти					
26	27	28	29	30	31
Керамічні вироби	Вироби з каменю, кременю	Вироби з металу	Вироби з кістки	Вироби зі скла, пасти, дорогоцінного каміння	Вироби з органічних матеріалів
III блок. Рухомі артефакти					
32			33		
Одиничні знахідки			Скарби		
IV блок. Датування					
34	35	36	37	38	
Культура	Період	Етап	Фаза	Час	
V блок. Довідкова інформація					
39		40		41	
Час і автор відкриття пам'ятки		Література		Примітки	

Текстова, креслярська та фотоінформація вноситься в таблицю (програма Excel), яка і є своєю базою даних, що сформовані практично науковою мовою. Перехід від природної, через наукову і до документальної мови – процес надзвичайно складний. Він потребує уніфікації понятійно-категорійного апарату та вибору одного вектора пошукового процесу.

Такий підхід до формування археологічних джерел в рамках археологічного кадастру дасть змогу: а) поділити відомі археологічні пам'ятки

на базові, тобто ті, де проводилися широкомасштабні стаціонарні польові роботи та ті, що мають інформативний характер. Як правило, до останніх слід віднести селища, городища, виробничі центри і могильники досліджені шляхом розвідкових робіт, на яких не проводилося шурфування і відомості про характер культурного шару, їх коротко- чи довготривалість відсутні; б) розширити трактування екологічних фактів в системі заселення на мікро, мезо- та макрорівнях. При цьому, до тих фрагментарних відомостей про топографію пам'яток, яка зібрана у архівних джерелах та відома з наукової літератури буде додана інформація з конкретної пам'ятки; в) визнати методику польових стаціонарних робіт наших попередників, як таку, що дозволяє формувати максимально об'єктивний корпус археологічних джерел, з урахуванням плані- та стратиграфії об'єктів і рухомого матеріалу, а також кваліфікованої описової, креслярської та фотофіксації. Саме такий підхід сприятиме розробленню комп'ютерну тест-програму каталогізації пам'яток раннього середньовіччя та узгодженню її із програмами суміжних регіонів, де буде враховано вище перелічені теоретико-методологічні підходи до формування джерельної бази. Особливе місце в ній надаватиметься характеристиці рухомого матеріалу і, зокрема, того, якому відводиться роль хронологічних індикаторів.

Створення наукової програми комп'ютерної бази даних, що підтримуватиметься у всесвітній мережі Інтернет розблокує і водночас здешевить доступ до археологічних фондів науково-дослідних установ України. Такий підхід здійснюється у двохрівневому варіанті доступу: один для загального користування, з метою пропаганди історичних цінностей країн, другий – для фахівців з дописемної історії, і зокрема археологів, з метою збереження нововідкритих пам'яток від несанкціонованих досліджень.

На другому етапі підтримка у мережі бази даних планується за рахунок ресурсів профільних установ в галузі археології та Державної служби охорони культурної спадщини. За результатами практичних досліджень можна буде здійснювати видання каталогів та монографічних праць з проблем збереження та вивчення пам'яток археології.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Авдусин Д. А.* Полевая археология СССР. – М., 1972.
2. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. – К., 1982.
3. *Баран В. Д.* Некоторые итоги изучения раннеславянских древностей Верхнего Поднестровья и Западной Вольни // AR. – Т. XX-2. – Praha, 1968. – S. 583–593.
4. *Корчинський О. М.* Звіт про підсумки археологічних досліджень на території Верхнього Подністров'я у 1989 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – Од. зб. 23571.
5. *Крушельницька Л. І.* Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів Івано-Франківської області у 1961 р. // МДАПВ. – К., 1964. – Вип. 5. – С. 130–137.
6. *Мартынов А. И., Шер Я. А.* Методы археологического исследования. – М., 1989.
7. *Михайлина Л. П.* Населення Верхнього По пругтя VIII–X ст. – Чернівці, 1997.

8. *Русанова И. П., Тимощук Б. А.* Кодын – славянские поселения V–VIII вв. н. э. на р. Прут. – М., 1984.
9. *Тимощук Б. О.* Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – К., 1976.
10. *Филипчук М. А.* Геодезично-топографічні дослідження ранньослов'янських поселень // Тези конф. “Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій”. – Чернівці, 1994. – С. 28–30.
11. *Филипчук М. А.* Слов'янські поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996.
12. *Филипчук М. А.* Топографія пам'яток культури типу Луки Райковецької у Прикарпатті // Бойківщина. Історія та сучасність. – Львів; Самбір, 1996. – С. 29–31.
13. *Филипчук М. А.* Пліснеський археологічний комплекс (стан і перспективи дослідження) // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 279–286.
14. *Филипчук М. А.* Дослідження городищ у Верхньому Подністров'ї // Львівський археологічний вісник – Львів, 1998. – С. 85–97.
15. *Филипчук М. А.* Звіт про проведення суцільних обстежень на території Перемишлянського району Львівської області у 2008 р. в рамках “пілотного” проекту “Археологічний кадастр України /Львівська область” // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
16. *Baran V. D.* Die frühslawische Siedlung von Raškov, Ukraine // Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie. – Verlag Philipp von Zabern, Band 8. – Mainz am Rhein, 1986. – S. 73–176.
17. *Конопка М.* AZP – co to takiego? // Z otchłani wieków. – Wrocław; Warszawa, 1981. – Т. 3. – S. 146–154.

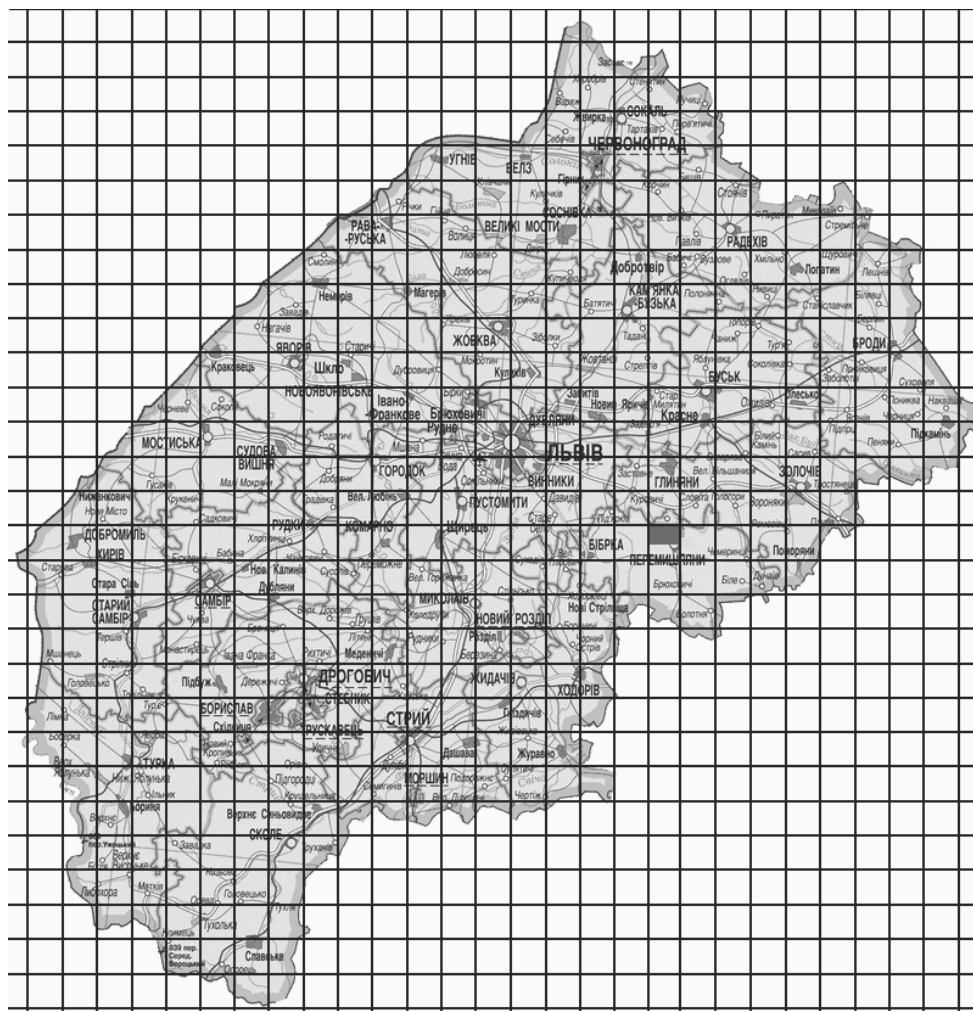

Рис. 1. Сітка квадратів для створення археологічного кадастру України /Львівська область/.

Поверхневі сліди:

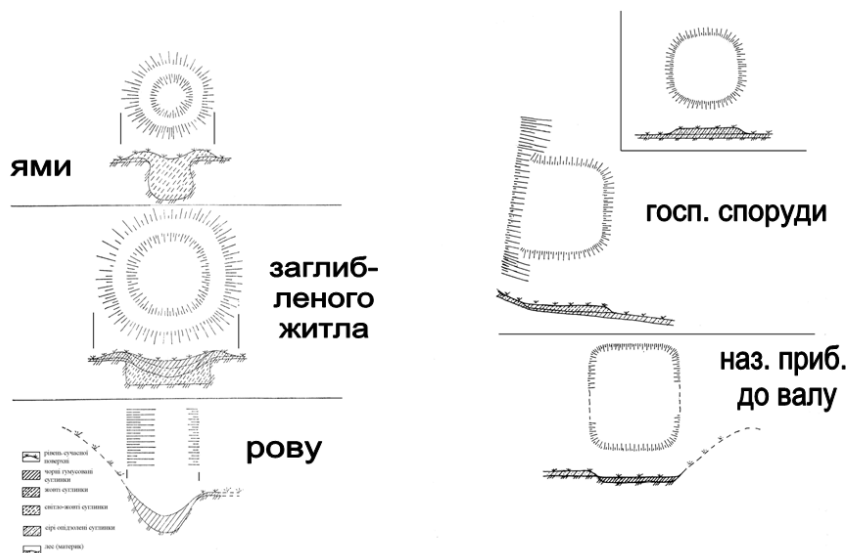

Рис. 4. Поверхневі сліди “увігнутого” та “площинного” типу.

Поверхневі сліди:

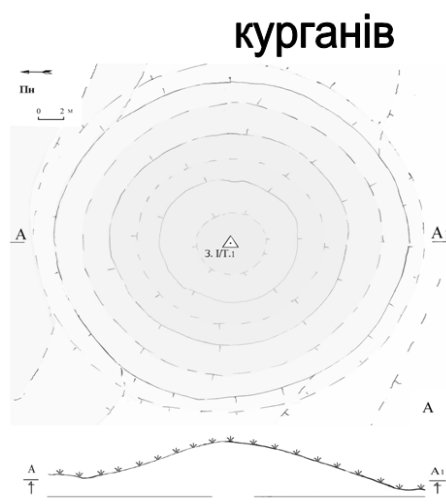
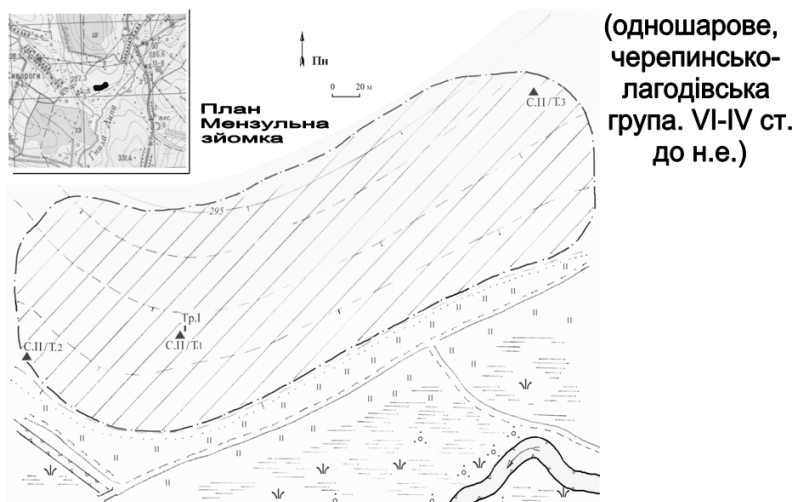

Рис. 5. Поверхневі сліди “випуклого” типу.

селища

Севороги II

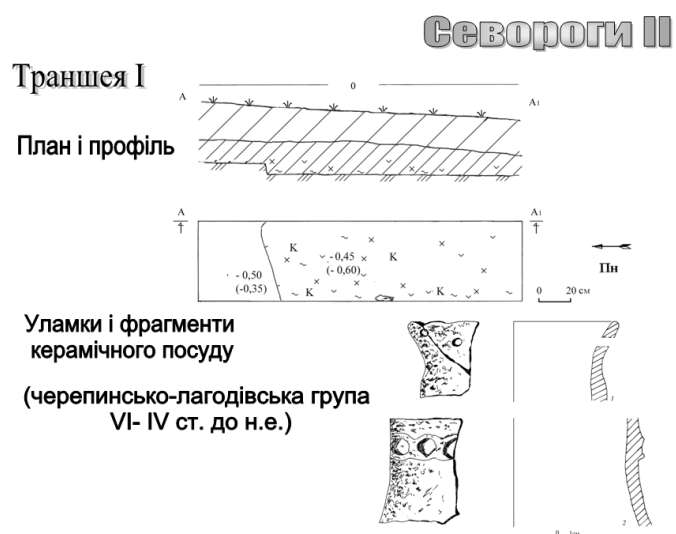

1

2

Рис. 6. Топографічно-геодезичний план селища Севороги-II (1);
вигляд на селище Севороги-II з північного заходу (2).

1

Севороги II

2

Рис. 7. Селище Севороги-II. Траншея I. Керамічний посуд із заповнення споруди (1);
Вигляд культурного шару та заповнення об'єкта № 1 (2).

Додаток I
**Приклад оформлення документації для подачі
до комп'ютерної бази даних**

Городище відкрите В. В. Ауліхом 1968 р. В 1989 р. його досліджувала Верхньодністрянська слов'янорусська постійно діюча археологічна експедиція, активну участь в роботі якої приймав автор [Корчинський, 1989, 9 с.]. 2008 року пам'ятку повторно обстежено експедицією Інституту археології НАН України та Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка у рамках пілотного проекту "Археологічний кадастр України /Львівська область/".

Городище знаходиться в правічному буковому лісі за 2,8 – 3,0 км від АС с. Затемне (аз. 235°–240°) та 1,5 – 2,1 км від південної окраїни с. Ганачівка (аз. 135°–140°) на південно-західних схилах г. Замчисько.

Географічні координати центральної та північно-східної частини пам'ятки, встановлені за допомогою GPS, є наступними: Т1 (розрив I валу з напільної сторони) – Н – 420 м, N – 49° 41' 52.5", E – 24° 27' 26.2"; Т2 (розрив II валу з напільної сторони) – Н – 420 м, N – 49° 41' 52.1", E – 24° 27' 24.9"; Т3 (западина між I та II валами) – Н – 420 м, N – 49° 41' 52.7", E – 24° 27' 25.0"; Т4 (кам'яний виступ в центральній частині городища) – Н – 410 м, N – 49° 41' 51.1", E – 24° 27' 22.5"; Т5 (западина на південний захід від III кільцевого валу) – Н – 390 м, N – 49° 41' 44.4", E – 24° 27' 13.5" (рис. 1).

В плані географії городище знаходиться в лісостеповій зоні, Розтоцько-Опільської області, Бібрсько-Перемишлянського району. Воно розташоване на великих горбах, відносно висотою 80–100 і більше метрів, з плоскими вершинами та спадистими (10–20°) схилами, які знаходяться на правому березі невеличкого потоку Тимковецький, що впадає в р. Полтву (правий доплив Західного Бугу). Пам'ятка займає південно-західні та західні схили, які покриті буковим лісом. Верхня площадка має незначну південну та південно-західну експозицію. З напільної (східної) сторони городище обмежене трьома лініями оборони. Відстань між першою і другою сягає 40–135 м, а другою і третьою – 25–40 м. З півночі і сходу центральна ділянка, розміром 110×95 м, оточена двома, а із заходу та півдня – трьома валами і ровами. Решту, здебільшого недобудованих, ліній оборони знаходяться на значних відстанях від центральної ділянки городища в південно-західному та північно-західному напрямках. Разом з природними перешкодами (ярами та болотами) вони обмежують укріплену територію площею близько 65 га (див. рис. 1). Залишки ровів та валів досить добре збереглися завдяки тому, що після припинення функціонування городища вони знову поросли буковим лісом і дія антропогенного фактора впродовж століть була зведена до мінімуму. Середня ширина збереженої основи насипу валу в центральній частині городища (в місцях руйнації лісовими дорогами) сягає 8–9, а висота – 1,5–2 м (фото. 1). На помірних схилах, паралельно до земляних насипів із зовнішньої сторони, збереглися рови (шир. 5–6 і глиб. 0,8–1,5 м.). Потужність "зовнішніх" ліній захисту є суттєво меншою: ширина збереженої основи насипів сягає 6, а висота – 0,7–1,0 м. Водночас відповідно

зменшується ширина та глибина ровів (3–5 і 0,8–1,0 м), які на стрімких схилах переходять в ескарпи. Слід зазначити, що лінії оборони досить добре вписуються в конфігурацію ландшафту. Через кожні 12–14 м “зовнішні” вали і рови мають незначні “зломи”. Такі риси поверхневих слідів оборонних укріплень повністю відповідають тим, що стаціонарно вивчалися нами в Стільську, Пліснеську, Тростянці, Завалові, та на багатьох городищах українського Прикарпаття [Филипчук, 1996. С. 80–104; Филипчук, 1998. С. 279–286; Филипчук, 1998 а. С. 85–97].

В південній частині центральної ділянки городища зберігся виступ скельних порід, який в плані має підквадратну форму, розміром 16×19 м, та максимальну висоту до 2,5 м. В оголеному культурному шарі біля підніжжя виступу виявлено фрагменти вінець і боковин кружальних кухонних горщиків. Вінця горщиків відхилені назовні. Коротка шийка плавно переходить до плічок. Текстура керамічного тіста легкосуглинкова, із домішками дрібно- та середньозернистого піску. Товщина боковин сягає 0,8–1,0 см. Їм притаманний пічний випал і досить добра редукція. Ці знахідки керамічного посуду можуть бути попередньо віднесені до райковецької культури (IX–X ст.). Подібний посуд віднайдено в добре стратифікованих комплексах Буківни, Стільська, Пліснеська [Филипчук, 1996. С. 80–104; Филипчук, 1998. С. 279–286; Филипчук, 1998 а. С. 85–97]. До речі, подібний виступ скельного каміння виявлено в західній частині городища між I та II кільцевими лініями.

Окрім охарактеризованих ліній захисту, на городищі виявлено і картографовано 376 западин – поверхневих слідів від споруд заглибленого типу. Діаметр кожної із западин сягає від 3 до 4 м, глибина – 0,5–0,8 м. Довкола кожного об’єкта простежується валоподібний насип – штучне нарощення земляних стін. За винятком центральної ділянки, западини розташовані по всій площі пам’ятки. Дві такі западини досліджені О. М. Корчинським у 1989 р. [Корчинський, 1989]. Тут він відкрив залишки заглиблених жител з пічками-кам’янками та рухолим матеріалом IX–X ст.

З північного заходу до городища прилягають орні угіддя, де переважають темно-сірі, а у верхній частині схилу сірі гумусовані суглинки. На віддалі 1,5–2 км на схід від городища правічні букові ліси змінюються пасовищами та орними угіддям, з темно-сірими гумусованими суглинковими ґрунтами.

Отже, повторне обстеження пам’ятки дозволяє констатувати, що за характером залишків валів та ровів, западин, їхнім плануванням, а також віднайденим рухолим матеріалом городище в с. Ганачівка треба віднести до другого періоду райковецької культури (IX–X ст.).

Література:

1. Корчинський О. М. Звіт про підсумки археологічних досліджень на території Верхнього Подністров’я у 1989 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України. Од. зб. 23571. 9 с.

2. Филипчук М. А. *Слов'янські поселення VIII–X ст. в українському Прикарпатті/ Дисертація на здобуття наук. ступеня к. і. н. – Львів, 1996. – 396 с.*
3. Филипчук М. А. *Плісеський археологічний комплекс (стан і перспективи дослідження) // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 279–286.*
4. Филипчук М. А. *Дослідження городищ у Верхньому Подністров'ї // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1998а. – С. 85–97.*

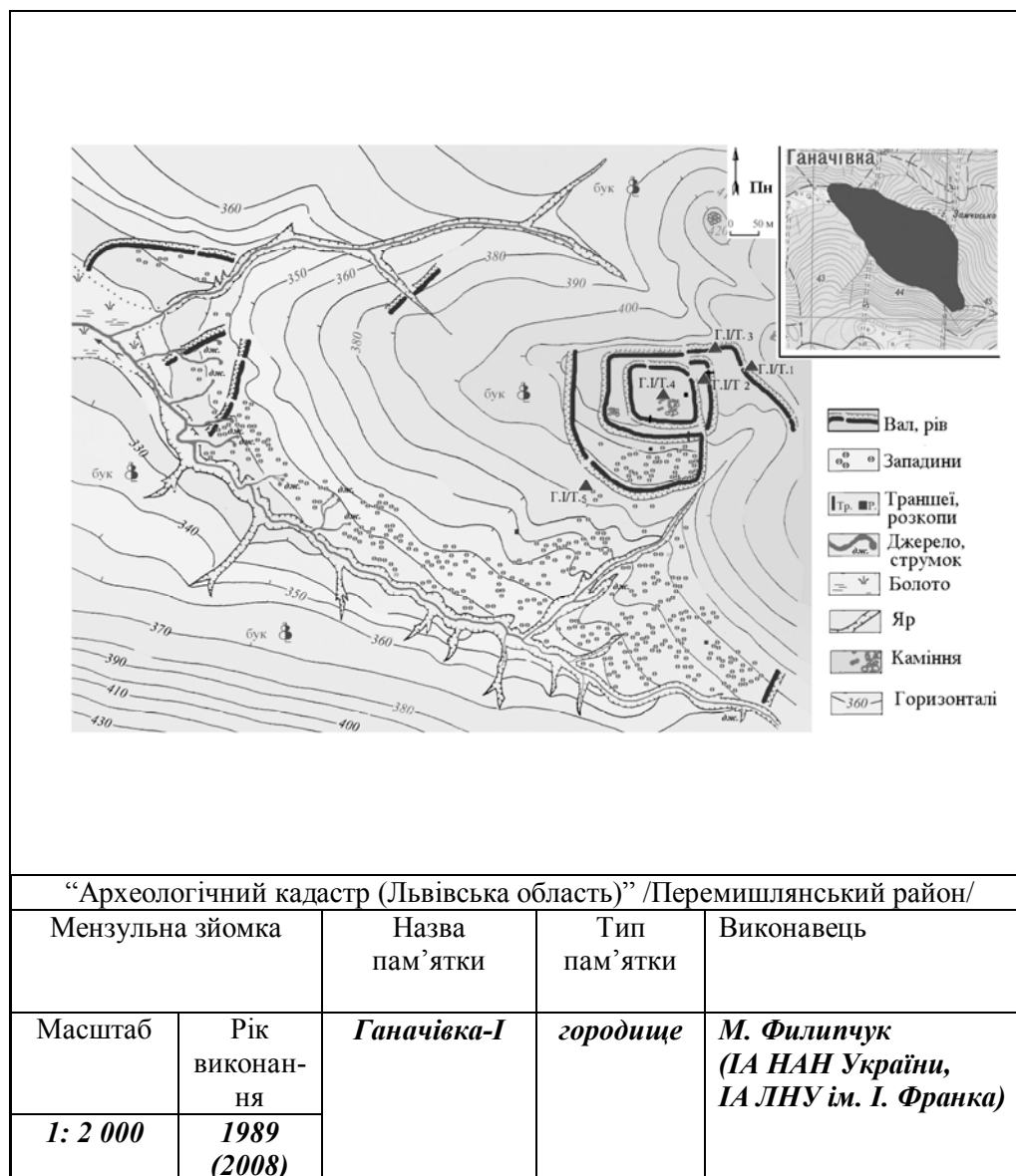

Рис. 1. Інструментальний план городища Ганачівка.

Пам'ятка: <i>Ганачівка-I</i> Тип: <i>городище</i> Рік досліджень: <i>2008</i> Область: <i>Львівська</i> Район: <i>Перемишлянський</i> Населений пункт: <i>Ганачівка</i> Урочище: <i>Замчисько</i>	Розкоп: Сектор: Квадрат: Об'єкт: Шар:	Формат: <i>10×15 см</i> Вид: <i>кольоровий</i> Виконав: <i>М. Филипчук</i> Дата: <i>13. 10. 08</i> Місце зберігання: <i>електронний архів</i> <i>ІА ЛНУ ім. Івана Франка.</i> E-mail: <i>archoefilip@ukr.net</i>
		
Опис: на передньому плані вигляд на рів та вал з півночі.		
Примітки: територія городища знаходиться під покривом букового лісу. Поверхневі сліди нерухомих об'єктів добре збереглися.		
Заповнив: <i>М. Филипчук</i>	Дата: <i>17. 12. 08</i>	

Фото 1. Рів і вал Ганачівського городища. Вигляд з півночі.

Пам'ятка: <i>Ганачівка I</i> Тип: <i>городище</i> Рік досліджень: <i>2008</i> Область: <i>Львівська</i> Район: <i>Перемишлянський</i> Населений пункт: <i>Ганачівка</i> Урочище: <i>Замчисько</i>	Розкоп: Сектор: Квадрат: Об'єкт: Шар:	Формат: <i>10×15 см</i> Вид: <i>кольоровий</i> Виконав: <i>М. Филипчук</i> Дата: <i>13. 10. 08</i> Місце зберігання: <i>електронний архів</i> <i>ІА ЛНУ ім. Івана Франка:</i> E-mail: <i>archeofilip@ukr.net</i>
		
Опис: на передньому плані вид на рів та вал з північно-східної сторони.		
Примітки: територія городища знаходиться під покривом букового лісу. Поверхневі сліди нерухомих об'єктів добре збереглися.		
Заповнив: <i>М. Филипчук</i>	Дата: <i>17. 12. 08</i>	

Фото 2. Рів і вал Ганачівського городища. Вигляд з північно-східної сторони.

Пам'ятка: <i>Ганачівка I</i> Тип: <i>городище</i> Рік досліджень: <i>2008</i> Область: <i>Львівська</i> Район: <i>Перемішлянський</i> Населений пункт: <i>Ганачівка</i> Урочище: <i>Замчисько</i>	Розкоп: Сектор: Квадрат: Об'єкт: Шар:	Формат: <i>10×15 см</i> Вид: <i>кольоровий</i> Виконав: <i>М. Филипчук</i> Дата: <i>13. 10. 08</i> Місце зберігання: <i>електронний архів</i> <i>ІА ЛНУ ім. Івана Франка:</i> <i>E-mail:</i> <i>archeofilip@ukr.net</i>
		
Опис: на передньому плані вигляд на западину, кільцеві рів та вал центральної частини городища (південно-західна ділянка).		
Примітки: територія городища знаходиться під покривом букового лісу. Поверхневі сліди нерухомих об'єктів добре збереглися.		
Заповнив: <i>М. Филипчук</i>	Дата: <i>17. 12. 08</i>	

Фото 3. Рів і вал Ганачівського городища. Вигляд з південного заходу.

Пам'ятка: <i>Ганачівка I</i> Тип: <i>городище</i> Рік досліджень: <i>2008</i> Область: <i>Львівська</i> Район: <i>Перемишлянський</i> Населений пункт: <i>Ганачівка</i> Урочище: <i>Замчисько</i>	Розкоп: Сектор: Квадрат: Об'єкт: Шар:	Формат: <i>10×15 см</i> Вид: <i>кольоровий</i> Виконав: <i>М. Филипчук</i> Дата: <i>13. 10. 08</i> Місце зберігання: <i>електронний архів</i> <i>ІА ЛНУ ім. Івана Франка:</i> <i>E-mai: archeofilip@ukr.net</i>
		
Опис: на передньому плані вигляд на скельний виступ в центральній частині городища.		
Примітки: територія городища знаходиться під покривом букового лісу. Поверхневі сліди нерухомих об'єктів добре збереглися.		
Заповнив: <i>М. Филипчук</i>	Дата: <i>17. 12. 08</i>	

Фото 4. Скельний виступ на центральній ділянці Ганачівського городища.
Вигляд з південного заходу.

**CREATION OF ARCHAEOLOGICAL CADASTRE IN HILLY LOCALITY
(THEORETICAL AND METHODICAL ASPECTS)****M. Fylypchuk, N. Steblyi***Ivan Franko Lviv National University**Unniversitetska St. 1, Lviv, 79000, e-mail: archeofilip@ukr.net, nsteblyi@ukr.net.*

After results of researches which were held within pilot project “Archaeological cadastre of Ukraine /Lviv region/ (2008–2009)”, in article main formulation principles of archaeological cadastre for hilly locality are given. Expediency of gradual holding of solid archaeological examinations is shown. Is described four stages: I – preparatory works, II – solid examinations, III – exploration works with famous and new archaeological monuments, IV – laboratory works with materials and preparation for creation of computer database.

Key words: archaeological cadastre, archaeological exploration, archaeological monument, shuttle method of territory exploration, hydrological network, sondage, lifting material, stratigraphy, laboratory work, archaeological database.

**СОЗДАНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО КАДАСТРА В ХОЛМИСТОЙ МЕСТНОСТИ
(ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)****М. А. Фылыпчук, Н. Я. Стеблій***Львовский национальный университет имени Ивана Франко**ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000,**e-mail: archeofilip@ukr.net, nsteblyi@ukr.net*

В статье на основании результатов исследований в рамках пилотного проекта “Археологический кадастр Украины /Львовская область” (2008–2009 гг.), изложено методические рекомендации по созданию археологического кадастра в холмистой местности. Указано на целесообразность поэтапного проведения сплошных археологических обследований. В процессе исследовательских работ выделено четыре этапа: I – подготовительные работы; II – сплошные обследования; III – разведочные работы на известных и новых памятниках; IV – камеральная обработка материалов и подготовка к созданию компьютерной базы данных.

Ключевые слова: археологический кадастр, археологическая разведка, памятник, челночный способ обследования территории, гидросеть, шурф, подъемный материал, стратиграфия, камеральная обработка, археологическая база данных.

Стаття надійшла до редколегії 27. 02. 2010

Прийнята до друку 28. 03. 2010

УДК 904 (477 : 282.247.314) "6383"

**ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОРОДИЩ РАННЬОЗАЛІЗНОГО ВІКУ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ І ТИСЯЧОЛІТТЯ ДО Н. Е.
У ВЕРХНЬОМУ ТА СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТЕР'І**

Б. І. Завітій

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: zawitij@ukr.net*

Розглянуто історію дослідження городищ ранньозалізного віку на території Верхнього та Середнього Подністер'я з кінця ХІХ до початку ХХІ ст. Виділено три періоди формування джерельної бази. Проаналізовано теорію і методику пошукових робіт.

Ключові слова: Подністер'я, ранньозалізний вік, гава-голіградська культура, черепинсько-лагодівська група, городища, оборонні укріплення, вал, рів, культурний шар, житло.

Верхнє та Середнє Подністер'я впродовж багатьох віків було контактною зоною в розселенні і співіснуванні різних за походженням етнокультурних спільнот. Тому не випадково, що останнім часом все більше уваги приділяється вивченню доісторичних пам'яток і, зокрема, старожитностей ранньозалізного віку саме в цьому регіоні [2. С. 507–519; 3. С. 30–36; 16. С. 56–121; 17. С. 213–222; 19. С. 123–131; 20; 21; 23; 29; 30; 47. С. 7–34; 51. С. 99–107 та ін.].

Окрім відомих селищ та могильників, особливе зацікавлення викликають городища, наявність яких ще до недавнього часу ставилася під сумнів, хоча їхню роль в історичному процесі важко переоцінити. Значне поживлення у вивченні цього виду пам'яток зумовлено також і тим, що стосовно деяких городищ у нас ще відсутня як достовірна інформація про час функціонування, так і їхня етнокультурна приналежність.

Дослідження укріплених поселень ранньозалізного віку на теренах Верхнього та Середнього Подністер'я триває уже понад століття. З позиції сучасного розвитку археологічної науки можна виділити три періоди цього процесу: перший – кінець ХІХ–перша половина ХХ ст., другий – 60–80 рр. ХХ ст., третій – кінець ХХ–початок ХХІ ст.

Перший період практично співпадає з початком формування археологічної науки. В цей час основна увага дослідників була привернута до обстежень і виявлення пам'яток, під час якого іноді виготовлялися окомірні плани, в т.ч. і городищ. Лише зрідка окремі фахівці проводили розвідкові роботи, вивчаючи культурний шар, а подекуди і характер оборонних укріплень. Розкопки валів проводились в поодиноких випадках і, як правило, незначними площами. Джерела, сформовані вказаним чином, виявились фрагментарними, малоінформативними, а іноді й недостовірними. І це не дивно, адже у своїх пошукових роботах фахівці застосовували здебільшого описовий метод, під час

якого вживали чимало дефініцій побутової мови. Лише в окремих випадках вони виготовляли окомірні плани пам'ятки та зарисовували найяскравіші (на їхню думку) знахідки. Вибір матеріалу для введення у науковий обіг базувався на звичайній інтуїції. При цьому його місцезнаходження (плані- та стратиграфічні дані) майже не враховувалися. Такий підхід давав підстави охарактеризувати згадану епоху загалом та досліджувані пам'ятки, зокрема, тільки у загальних рисах, користуючись уже розробленою в Європі хронологічною шкалою за П. Рейнеке [68].

Зусиллями З. Пшибиславського, Й. Коперницького [66. S. 19–72], Б. Януша [65. S. 123] формується основа археологічної бази для цього виду пам'яток. Так, в 1877 р. З. Пшибиславський та Й. Коперницький провели дослідження на городищі в с. Городниця Городенківського повіту Станіславського воєводства (нині Городенківський р-н Івано-Франківської обл.). В процесі пошукових польових робіт вони поділили його територію на кілька ділянок, хоча розкопки проводились в основному в північній частині городища [66. S. 19–72]. Тут, на укріпленій території, дослідники виявили три культурні шари: трипільський, гальштатської культури, а також слов'яно-руського часу. За їхніми висловленнями, час спорудження городища відноситься до слов'яно-руського часу [66. S. 19–72]. Слід зауважити, що лінії захисту (оборонні вали та рови) залишилися поза увагою фахівців, а пам'ятку датовано на основі матеріалу, віднайденого в культурному шарі укріпленої ділянки. Подібний підхід до датування на той період був загальноприйнятим. Однак, навіть незважаючи на те, що оборонні укріплення не розкопувалися, З. Пшибиславський та Й. Коперницький все ж таки зробили крок вперед у вивченні цього виду пам'яток, констатували факт забудови цієї території в ранньозалізний час.

Незначні зрушення у вивченні укріплених поселень можна простежити і в польових пошукових роботах австрійського археолога К. Ромсторфера [69. S. 4–5]. Досліджуючи городище поблизу с. Коростувата, що за 15 км на північний захід від Чернівців, він розкопував не лише укріплену територію, але й внутрішнє підніжжя одного із валів, де й віднайшов матеріали ранньозалізного віку та слов'янської доби. Цікаво, що час побудови оборонних ліній К. Ромсторфер відніс до ранньозалізного віку [69. S. 4–5].

Згодом, на початку ХХ ст. Б. Януш і Т. Сулімірський провели обстеження Кульчицького городища у Верхньому Подністер'ї. Однак, інформація про проведені роботи є короткою і фрагментарною. Дослідники так і не наважилися датувати цю пам'ятку [65. S. 198].

Аналогічну ситуацію можна спостерігати, аналізуючи результати обстеження городища в с. Підгородище Б. Янушом [65. S. 123] у верхів'ях Гнилої Липи (ліва притока Дністра). На початку ХХ ст. дослідник віднайшов тут бронзовий перстень невідомого часу. Суть польових робіт була зведена до констатації факту місцезнаходження укріплень та поверхового опису виявлених рухомих артефактів.

Таким чином, підсумовуючи результати вивчення городищ ранньозалізного віку протягом першого етапу цього періоду, можна зазначити,

що основну увагу дослідники приділяли виявленню і обстеженню пам'яток. Лише інколи, на укріплених ділянках проводились стаціонарні роботи, під час яких фахівці з'ясовували наявність культурного шару, описували найхарактерніші, на їхню думку, знахідки тощо. В той же час оборонні лінії залишалися практично поза увагою. Незважаючи на такі результати, отримані протягом зазначеного часу, ця інформація послужила підґрунтям для подальшого вивчення згаданих старожитностей.

Наступний етап у дослідженні городищ припадає на другу третину минулого століття. Саме в цей час в археологічній науці все більше уваги приділяється нагромадженню нового матеріалу. Важливо зазначити, що в цей час у Європі вже була розроблена відносна хронологія для старожитностей I тисячоліття до н. е. А це, своєю чергою, полегшувало визначення часу функціонування відомих та виявлених пам'яток. Можливо тому, до вивчення городищ аматорами (В. Кобільник) [12. С. 4–6] долучилися й професійні дослідники, до яких слід віднести Я. Пастернака [38. С. 251] та М. Смішка. Проте цілеспрямованого довготривалого вивчення старожитностей I тисячоліття до н. е. у Верхньому та Середньому Подністер'ї не спостерігається. Польові пошукові роботи, швидше за все, можна віднести до краєзнавчого рівня, оскільки вони здебільшого є локальними.

Так, на початку 30-х рр. минулого століття свої перші польові пошукові роботи розпочав краєзнавець В. Кобільник [12. С. 13–14]. На Кульчицькому городищі він вивчав укріплену територію, де віднайшов житла гальштатської культури. До речі, допомогу у визначенні приналежності рухомого матеріалу та віднайдених об'єктів надав йому Я. Пастернак, який помилково відніс пам'ятку до “княжої доби”*. Згодом, у 1933 р., Я. Пастернак відкрив “поблизу городища 24 кургани і прокопав на Кульчицькому городищі (ур. Біла Дорога) кільканадцять квадратних метрів культурного шару” [38. С. 251]. Після проведення пошукових робіт він вперше порушив питання культурної приналежності городища, висловивши думку, що “з огляду на свої дуже великі розміри (1200×900 м) та положення на рівнині не було воно певно місцем осідку князя чи твердинею, тільки служило за прибіжище для околичного населення з його живим інвентарем на випадок небезпеки” [39. Ч. 221]. До такого висновку дослідник дійшов після того, як біля однієї з брам “найшов культурну верству і перекопав з неї кількадесят квадратних метрів”. На підставі керамічного матеріалу час існування городища відніс до княжої доби [38. С. 251]. Отже, незважаючи на добре збережені залишки об'єктів та значну кількість рухомого матеріалу, Кульчицьке городище було віднесене до “княжої доби”.

Значно кращі результати отримав М. Смішко. Досліджуючи городище в с. Городниця у Середньому Подністер'ї, він відкрив кілька споруд, окремі

* На підставі керамічного матеріалу з типовим філястим орнаментом, ритим при допомозі гребеня можна було означити час існування городища на XI–XII ст. [36. С. 251].

поховання, зібрав численний рухомий матеріал і уточнив хронологію та культурну приналежність пам'ятки, віднісши городище до ранньозалізного віку*.

Отже, протягом першого періоду, в якому виокремлено два етапи досліджень укріплених поселень гальштатського часу, за основу відносної хронології взято напрацювання П. Рейнеке. Основна увага археологів була прикута до вивчення території городищ, а лінії захисту залишалися поза їхньою увагою. Разом з тим, треба зазначити, що розвідки та розкопки пам'яток часто залишалися без детального опису, креслярської фіксації нерухомих та рухомих об'єктів, а результати робіт нерегулярно вводилися до наукового обігу. Такий стан справ значно затрудняв робити з узагальнення хоча б на компілятивному рівні. Йдеться про створення каталогу цього виду пам'яток, території їхнього поширення, визначення функції укріплених поселень тощо.

Після Другої світової війни городища ранньозалізного віку практично не вивчалися. В поле зору фахівців потрапили селища [47. С. 7–34; 51. С. 99–107], виробничі комплекси [16. С. 56–121] та могильники [52. С. 7–11]. І лише з середини–кінця 60-х рр. в наукових колах відбувається переосмислення основних підходів до вивчення пам'яток укріпленого типу (другий період), що на наше переконання, пов'язане з двома основними причинами. По-перше, в результаті обстежень територій, котрі потрапляли в зони новобудов, та спеціальних розвіdkових робіт кількість пам'яток взагалі і городищ зокрема, суттєво збільшилася. По-друге, вивчення селищ і могильників великими площами дозволяло фахівцям не лише визначати час їхнього функціонування, етнокультурну приналежність тощо, але й впритул підійти до вивчення рівня розвитку тогочасних спільнот, їхньої структури і, як наслідок, віднайдення місця городищ в тогочасній системі заселення. В плані методики, фахівці надавали перевагу вивченню синхронності забудови городища і ліній захисту.

Одним із перших, хто спеціально торкнувся цієї проблеми був Ю. Малєєв [20. С. 1–7; 21. С. 1–6; 22. С. 1–10; 23. С. 1–5; 27. С. 63–64; 35. С. 86–99], який почав стаціонарно досліджувати городища. Треба зазначити, що в цей період свої розвіdkові роботи на укріплених поселеннях спорадично проводили Л. Крушельницька [16. С. 56–121] та М. Бандрівський [1. С. 134–142; 2. С. 507–519], а також археологи-славісти (Б. Тимошук, І. Русанова, Б. Томенчук, М. Филипчук), які, досліджуючи пам'ятки слов'янського та давньоруського часу, виявляли і обстежували городища ранньозалізного віку, виготовляли їхні інструментальні плани тощо [43. С. 1–22; 44. С. 90–99; 55. С. 1–12; 59. С. 161–173; 63. С. 73–75].

Прийшовши до цілеспрямованого вивчення городищ ранньозалізного віку, Ю. Малєєв виготовляв плани укріплень, а за допомогою траншей намагався з'ясувати синхронність забудови на укріпленій території з лініями захисту [20. С. 1–7; 21. С. 1–6; 22. С. 1–10; 23. С. 1–5; 27. С. 63–64; 35. С. 86–99]. Так,

* На жаль, матеріали з цих розкопок вченим неопубліковані. За згоди М. Смішка їх опублікував І. Свешніков [53. С. 41].

вивчаючи городище ранньозалізного віку біля с. Лисичники Заліщицького р-ну Тернопільської обл. (Середнє Подністер'я), він виготовив окомірний план, описав його топографію та з'ясував час функціонування. Ось як була подана ним інформація про проведені пошукові роботи: “Воно (*городище* – курсив Б. Завітій) розташоване в урочищі “Під валом”, на плато на правому березі глибокої долини р. Серет. Плато з північно-східної та південно-східної сторін обмежене крутими неприступними скельними схилами корінного берега ріки. З південно-західної сторони протікає струмок Вовчків, глибока долина якого з обох сторін, у тому числі і зі сторони городища, являє собою круту скелясту стінку. Відкритою була тільки напільна сторона. Тому саме тут, на плато, на найбільш короткій ділянці довжиною 415 м були споруджені вал та рів, які закінчувались на протилежних уривчастих схилах і створили надійне оборонне кільце. Вали збереглись до нашого часу на максимальну висоту 3 м, а максимальна глибина рову становить 3,5 м” [26. С. 111–112]. Як бачимо, дослідник коротко подав опис місцевості, де знаходиться городище і параметри збережених поверхневих слідів лінії захисту. Далі в процесі польових робіт, Ю. Малєєв зосередив свою увагу на комплексному підході до вивчення укріплених поселень, а саме, заклав розкопи, які охоплювали земляний насип валу та територію укріпленої частини. Як зазначав згодом дослідник, “вал був насипаний з мішаного ґрунту, отриманого під час копання рову. Під гумусним шаром збереглись сліди кам'яної вимостки, яка покривала фронтальний схил валу та рову до його основи, якою служила оголена суцільна вапнякова плита” [26. С. 112]. Методика розкопок лінії захисту, зокрема валу, можливо, на той час і відповідала вимогам (йдеться про закладення траншеї на місці земляного насипу та фіксації почергового нашарування ґрунтів, що зазнали антропогенного впливу), однак такий підхід не давав змоги зрозуміти конструкції лінії захисту, час спорудження, тривалість функціонування тощо. Разом з тим, відсутність знахідок будь-якої іншої культури крім гальштатської, що були віднайдені у межах внутрішнього підніжжя насипу валу та у верхній частині культурного шару, дали вагомій підставі вченому констатувати, що це городище культури Гава-Голігради [35. С. 98]. А далі, Ю. Малєєв зазначає, що тут же, “на території городища було досліджено святилище. Воно перекривалось оповзнем внутрішнього схилу валу, який порушив первісний стан жертовника. Від нього залишились тільки великі фрагменти обпаленої глиняної обмазки товщиною 5–7 см з рівною згладженою поверхнею” [26. С. 112]. Звичайно, з такою інтерпретацією зараз важко погодитися, хоча й повністю заперечувати також не можна. Для нас важлива не стільки функція відкритої споруди, скільки прецедент синхронного співіснування валу та внутрішньої забудови, при чому в безпосередній близькості до нього.

За 200 м на схід від лінії захисту, з напільної сторони, у невеликих за площею розкопах, дослідник виявив два житла. Залишки дерев'яної долівки одного з них, розміром 6,5×4,0 м, він виявив на глибині 1 м від рівня сучасної поверхні. Під ним, по осі житла, знаходились дві господарські ями глибиною 0,6 м. Піч займала південну частину споруди. На дні житла віднайдено

чорнолощену кераміку, орнаментовану різноманітними канелюрами, одним або двома виступами [20. С. 3]. Друга споруда прямокутної форми, розмірами 4,6×4,0 м, була орієнтована кутами за сторонами світу. Глинобитне дно знаходилося на глибині 1 м від рівня сучасної поверхні, а в його центрі – глинобитна піч. На долівці житла виявлено фрагменти мисок з канелюрами [20. С. 4].

Однак, на думку вченого, головним результатом цих досліджень стала велика колекція предметів зооморфної пластики, які у вигляді жертв богам приносилися до згаданого жертovníка. Це невеликі глиняні обпалені фігурки, які зображують коней, корів, свиней, овець. Багато фігурок розбиті та збереглися у пошкодженому чи фрагментованому стані. До культових предметів Ю. Малєєв відніс також нижню частину жіночої скрипковидної скульптурки, виразно модельовані глиняні модельки коліс та повозок [27. С. 64].

Подібним чином Ю. Малєєв вивчав і укріплене поселення біля с. Кривче Борщівського р-ну Тернопільської обл. (Середнє Подністер'я) [22. С. 1–7]. Подаючи топографію пам'ятки він, зокрема, зазначав: "...городище знаходиться на високому плато над селом Кривче в урочищі "Вал", яке являє собою великий мис на плато правого берега р. Циганки (ліва притока р. Нічлави, лівого допливу Дністра). Річка омиває мис з північно-східної та південно-східної сторін; з заходу протікає струмок, який утворює глибокий яр зі скелястими уривчастими схилами. Береги мису зі сторони ріки разом з берегами струмка утворюють важкодоступні природні укріплення. В північній частині територія городища відкрита і легкодоступна. Тому саме тут були споруджені оборонний вал та рів довжиною 670 м, які закінчуються на протилежних крутих схилах. Таким чином, було замкнено оборонне кільце, яке охоплювало територію 38 тис. м². В наш час рів у значній мірі розораний, а висота валу у найбільш збереженій ділянці становить 2,2 м від дна рову" [26. С. 113]. З наведеного вище бачимо, що і в цьому випадку, тобто під час вивчення укріпленого поселення в с. Кривче, вчений описує місцезнаходження пам'ятки на тлі гідросистеми та рельєфу. Решта складових географії розташування городища залишилися поза його увагою.

Не зазнала змін і методика розкопок. Так, поперечний розріз лінії захисту, здійснений дослідником, показав, що "вал був насипаний з гумусного ґрунту та материкової глини, одержаних під час риття рову. Як і на городищі Лисичники, фронтальний схил валу був укріплений камінням та обмазаний глиною" [26. С. 113]. Стосовно забудови пам'ятки, вчений відзначає досить велику її густоту. У трьох розкопах, закладених ним вздовж схилів та неподалік від оборонних укріплень, було досліджено залишки п'яти заглиблених жител овалної та прямокутної форм. На його думку, кожне житло мало один або два опалювальні пристрої (піч або вогнище). Тут відкрито й велику кількість господарських ям різних форм та призначення. Наприклад, у розкопі I, на глибині 0,3 м від рівня сучасної поверхні,

виявлено плоский камінь розміром 13×24×7 см який накривав поховальну урну – велику посудину тюльпаноподібної форми, у котрій містились залишки кремації: вуглики, обпалені кістки, (зокрема й молочні зуби). На думку дослідника, це було поховання дитини 8–10 років. Поряд з поховальною урною знаходився супровідний інвентар, який являв собою скупчення роздавлених посудин [22 С. 6; 26. С. 113].

Варто наголосити, що серед артефактів, віднайдених на цьому городищі, виділяються унікальні антропоморфні статуетки. Приблизно в часі досліджень укріплення в Кривче, на гальштатському городищі Теляк (Румунія), виявлено статуетку аналогічного, до згаданої пластики, типу. Після введення до наукового обігу статуеток з Кривча та Лисичників, професор А. Ласло запропонував для них термін “статуетки типу Кривче–Теляк” [70].

На наш погляд, головним висновком дослідника було твердження про синхронність функціонування оборонної лінії та забудови городища, що й дало йому підстави віднести пам’ятку до ранньозалізного віку [35. С. 98].

Продовжуючи вивчення городищ згаданого періоду, у 1983 р. вчений проводив польові роботи в Городниці (Середнє Подністер’я) [28. С. 36–38; 35. С. 89–91]. За його словами, “городище розташоване на плато, на правому березі над глибокою долиною Дністра, на висоті біля 150 м від його русла, яке знаходиться зі сходу. З півночі і півдня мис обмежений глибокими долинами його правих приток, які мають стрімкі схили. Укріплення городища у вигляді складної системи валів і ровів добре збереглися до нашого часу. З західної сторони від плато мис підрізаний трьома паралельними лініями валів та ровів, які закінчуються на схилах глибоких ярів і замикають оборонне кільце. Вздовж природних схилів добре збереглися ескарпи. З заходу на схід проходять потужний вал і рів, які з заходу примикають до напільних ліній оборони, а зі сходу закінчуються над стрімким схилом. Вони розділяють потрібну лінією оборони огорожену територію на дві частини” [28. С. 36].

Складність планування укріплень та наявність трьох культурних шарів: трипільського, гальштатського та давньоруського часу давали підстави для різної інтерпретації пам’ятки. Так, П. Раппопорт [40. С. 12–13] відзначає на території Галицької землі ряд городищ, які могли бути заснованими ще у ранньому залізному віці і використовувались у давньоруський час, зокрема й городище у Городниці, складна система валів якого не характерна для планування давньоруських городищ і поєднується з голіградським шаром. Як різночасову пам’ятку розглядає городище в Городниці й Л. Крушельницька [16. С. 98–118].

Вагомі відомості щодо етнокультурної приналежності та хронології городища отримав Ю. Малєєв. Розпочавши спеціальне вивчення оборонних споруд, тобто здійснивши переріз поперечного валу висотою 2,8 м він стверджував, що поверх первісного гумусу був насипаний чорнозем, викинутий з рову. Вище знаходились нашарування глини та вапняку, які послідовно залягали під чорноземним шаром на місці рову, тобто прошарки

насипів чергувалися відповідно до послідовності ґрунтів, вийнятих з рову. Однак, жодних конструкцій в основі валу науковцем не було простежено. На його думку, стратиграфічний переріз оборонної споруди свідчить, що вал і рів були споруджені в один прийом, проте це не дає жодних підстав для точного датування. Разом з тим, дослідником встановлено, що насип валу споруджено із культурних трипільського та гальштатського нашарувань, вийнятих з рову, завдяки чому трипільська та гальштатська кераміка опинились у насипі.

Дещо інша картина спостерігалась у першій лінії оборони висотою 3,6 м. За даними Ю. Малєєва вал насипався двічі. Так, спочатку при викопуванні рову споруджена основа з чорнозему, глини та вапняку. Вдруге укріплення було збільшене у розмірах через великий проміжок часу, коли насип значно осунувся у рів. Тому, другий насип зроблено з ґрунту, одержаного при збільшенні розмірів рову, вийманні його заповнення та при його поглибленні у материк.

Вчений вважав, що система укріплень, яка складається з трьох одночасових паралельних валів від напільної сторони є найбільш простою і поширена в різних археологічних культурах. Цей тип укріплень особливо масово використовувався саме у ранньому залізному віці – в передскіфський час. На думку Ю. Малєєва, на спорудження оборонних ліній в Городниці не лише в гальштатський, але й в давньоруський періоди, вказують стратиграфічні спостереження – вали з напільної сторони перекривають трипільський шар, а поперечний вал насипаний поверх культурних нашарувань трипільського та голіградського періодів [35. С. 91].

Спираючись на здобуті матеріали, дослідник отримав змогу відновити динаміку будівельних горизонтів на пам'ятці у Городниці. Згідно з його судженнями, перше спорудження укріплень городища можна віднести до гальштатського періоду. Будівництво проводилось характерним для голіградських укріплених поселень шляхом, тобто відгородження центральної частини городища (з неприступними схилами з трьох боків), від відкритої напільної сторони. До речі, науковець зазначав, що на пізньому етапі розвитку гава-голіградської групи такі городища споруджувались у ряді місць Подністер'я та Попруття [35. С. 91]. І оскільки місце розташування пам'ятки було обрано дуже вдало, то воно використовувалось і пізніше, вже у давньоруський час. Очевидно тоді ж споруджувались або оновлювались ескарпи, а по лінії вододілу збудовано новий вал (фронтальна сторона якого повернута на північ) та рів, довжиною 190 м, котрі якраз і поділяють укріплену територію на дві частини, у відповідності з вимогами давньоруського містобудування. Саме у руський час виростає і великий посад та могильник, що розташовані на нижніх терасах Дністра, в межах сучасного с. Городниця [35. С. 91].

Таким чином, Ю. Малєєв вивчав оборонні споруди траншейним способом. На основі стратиграфічних спостережень йому вдалося встановити синхронність функціонування ліній захисту та забудови. Крім того, він виготовив плани декількох пам'яток. Іншими словами, зробив перші кроки у напрямку цілеспря-

мованого, фахового дослідження городищ ранньозалізного віку у Подністер'ї. Разом з такими позитивними зрушеннями, із кругозору науковця випадало датування ліній захисту і встановлення їхньої внутрішньої конструкції. До речі, встановлення синхронності внутрішньої забудови із валами та ровами базувалося не на принципі їхнього розташування на одному рівні денної поверхні, а лише в межах однієї верстви культурних нашарувань, що давало досить таки опосередковану інформацію про реальний зв'язок цих складових у широких хронологічних межах одного періоду.

Наприкінці минулого століття, дещо пізніше в часі порівняно із пошуковими роботами Ю. Малєєва, до вивчення городищ долучився М. Бандрівський. У 1990 р., під керівництвом Л. Крушельницької, він провів розкопки пам'ятки біля с. Розгірче Стрийського р-ну Львівської обл. (Верхнє Подністер'я). Укріплене поселення знаходиться на відстані 500–700 м на південь від села, в урочищах “Городище”, “Ділок” і “Гора Шовковиця”. Воно розміщене на видовженому плоскогір'ї хребта, який з трьох сторін оточений стрімкими схилами. Північно-східна частина плоскогір'я поступово понижується і переходить у широке горизонтальне плато, яке стрімко обривається в заплаву р. Стрий. На північному схилі в неглибокому яру витікає джерело. Відповідно до форми плоскогір'я, городище має вигляд овалу, довжиною приблизно 1 км і шириною в центральній частині близько 500 м. З трьох сторін – заходу, півночі і сходу – воно укріплене валом і ровом довжиною 1,8–2 км. За даними дослідника, вали не всюди збереглися однаково, у багатьох місцях вони розмиті і сягають висоти 1–1,5 м. Лінія захисту краще збереглася із заходу. Сучасна її висота сягає тут близько 2,5 м. Однак з внутрішньої сторони вал дуже знівельований багаторічною оранкою і ерозійними процесами, а із зовнішньої – його насип частково сповз у рів. На поверхні, поблизу валу, трапляються камені великих та середніх розмірів, а також уламки річкового рінка. У дев'яти місцях насип роз'єднаний, і як вважає М. Бандрівський, можливо, тут існували в'їзди на городище, що підтверджується зручною для цього топографією [1. С. 136–137].

Розріз краще збереженої частини валу, здійснений дослідником, показав, що він насипаний на давньому горизонті змішаного ґрунту, вийнятого з рову. Щоб надати фронтальній стороні валу більшої стрімкості і запобігти її осуванню, зовнішня сторона насипу була обмазана глиною і обпалена. Про це свідчить суцільний “шар перепаленої глини і спечені куски обмазки, що виступали зразу під шаром дерну. На глибині 0,6–0,8 м у насипі валу вченим було виявлено залишки перегорілих плах, розміщених перпендикулярно до лінії укріплень. Не виключено, що вони входили в конструкцію насипу і стримували його від розповзання” [1. С. 137]. Незважаючи на те, що на час робіт проведених М. Бандрівським, науковці вже намагались дати відповідь на питання синхронності ліній захисту із забудовою городищ, стосовно пам'ятки біля с. Розгірче дослідник таких суджень не висловлював.

Роботи на вказаній пам'ятці були продовжені ним у 1997 р. Він заклав один розкоп на валу та два – у східній ділянці городища. Повторно досліджуючи насип валу на городищі, науковець підтвердив інформацію про стратиграфічні

нашарування в ньому. Окрім того, з внутрішньої сторони валу, ним виявлено залишки вогнища діаметром близько 1 м, черінь якого був улаштований безпосередньо в насипі оборонної споруди. Товщина шару перепаленої землі і попелу становила 5 см по краях і 10–13 см у центрі вогнища. Разом з тим дослідник вважає, що опалювальний пристрій використовувався лише у процесі спорудження укріплень і не належав до жодних конструкцій споруд, у тому числі й до згаданого валу [2. С. 506–507].

В розкопі I, загальною площею 35 м², який знаходився на східній ділянці городища, на глибині 0,40–0,55 м від рівня сучасної поверхні, було виявлено залишки житла заглибленого типу підпрямокутної в плані форми (розмірами 3,8×2,6 м). У північно-західному куті споруди розташовувався черінь вогнища, діаметром близько 1 м. В ньому виступав шар згарища у вигляді лінзи сіро-попелястого суглинку, щільно насиченого великою кількістю вугликів. У протилежному кінці споруди розчищено завал кам'яної конструкції, котрий залягав у суглинках. Поміж каміння траплялося багато вугликів, хоч дії вогню на них простежено не було. За спостереженнями дослідника, у цій частині споруди керамічний матеріал траплявся значно частіше. В заповненні житла віднайдена чорно лощена тонкостінна мініатюрна корчага висотою 5,5 і діаметром бочків 7,7 см. Посудина має приземкувате тіло із сильно опуклими напівкруглими боками, які в трьох місцях прикрашені вертикальними продовгуватими наліпками. Верхня частина корчаги різкопрофільована, має звужене горло і сильно розхилені назовні вінця. Посудина із зовнішньої і внутрішньої частини чорного кольору. У глиняному тісті присутні домішки шамоту, піску. В цьому ж житлі виявлено фрагмент чорнолощеного столового черпака з різко профільованими боками, плиткою, чашею із високо піднесеним над вінцем вушком. У різних місцях на долівці житла виявлено фрагменти грузила пірамідальної форми [2. С. 508–510].

Подібну житлову споруду вдалося віднайти досліднику і в західній частині розкопу II. Це залишки житла (розмірами 3,3×3,3 м), які були обнесені стінами на дерев'яному каркасі. В нижній частині вони додатково укріплені кам'яною вимосткою, викладеною на рівні денної поверхні. На дні споруди знаходились залишки череня вогнища та перепалені кам'яні плитки з долівки. Заповнення житла складало темно-сірий суглинок, сильно насичений дрібним перепаленим камінням, вугликами, уламками посуду. Серед керамічних виробів траплялися великі шматки товстостінних кухонних горщиків банкоподібної форми. Під вінцями окремих посудин наявний орнамент у вигляді наліпних гудзів. Зважаючи на наведені риси, зазначений керамічний матеріал із заповнення житлових споруд, а також враховуючи їх конструктивний тип, дослідник відніс появу городища до гава-голіградської культури. Фактично, висновок було зроблено на основі даних забудови пам'ятки, без врахування її синхронності чи асинхронності до лінії захисту – ознаки укріпленості поселення [2. С. 510–511].

Протягом останніх років другого періоду укріплені поселення згаданого часу на території Верхнього та Середнього Подністер'я досліджувалися також і опосередковано, тобто в процесі вивчення городищ слов'яно-руського періоду.

В цьому плані велика заслуга належить Б. Тимощуку та М. Филипчуку [42. С. 1–14; 43. С. 1–22; 44; 55. С. 1–12; 63. С. 73–86]. В результаті проведених робіт науковці виявили чимало багаточасових укріплених поселень, на яких простежувалися культурні нашарування ранньозалізного віку, слов'янської та давньоруської доби. Окрім того, до гава-голіградської культури науковцями віднесено й чимале число ліній захисту на тій чи іншій пам'ятці.

Так, досліджуючи культові городища слов'яно-руського часу, Прикарпатською експедицією ІА АН СРСР, під керівництвом І. Русанової та Б. Тимощука були проведені роботи на укріпленому поселенні біля с. Крутилів Гусятинського р-ну Тернопільської обл. (Середнє Подністер'я). Воно знаходиться в урочищі “Бабина Долина” та займає мис корінного берега річки Збруч. Городище оточено складною системою різночасових валів та ровів, котрі розділяють його на декілька частин. Одна частина пам'ятки займає вершину гори, яку місцеве населення називає Замчищем, а друга розташована на схилах гори, що має назву Звенигород. Максимальна довжина городища по осі північ–південь становить 700 м, а найбільша ширина із заходу на схід – близько 450 м. Висота гори над долиною Збруча сягає 100 м. На думку дослідників, до ранньозалізного віку належать перший та другий дугоподібні вали [43. С. 1–2].

Однак, ці результати залишилися поза увагою фахівців з ранньозалісної доби. Як слушно зауважив М. Филипчук, протягом IX–X ст. слов'янське населення українського Прикарпаття досить часто використовувало уже нефункціонуючі укріплення ранішого часу [63. С. 78].

В кінці минулого століття проведено великий обсяг геодезично-топографічних робіт, внаслідок чого було виготовлено інструментальні плани городищ. В процесі таких досліджень, у 1981 р. М. Филипчук здійснив обстеження на городищі в с. Рухотин Хотинського р-ну Чернівецької обл. (Середнє Подністер'я) і подав детальну топографію пам'ятки. За його словами городище знаходиться на правому березі Дністра, за 5 км від його русла. Зараз територія укріплень та найближчих околиць вкрита буковим пралісом, котрий досить добре зберіг залишки кільцевої оборонної лінії. Пам'ятка займає південно-східний схил високого плато (горбогір'я). Її овальна у плані площадка оточена кільцевою лінією оборони: валом (шириною основи – 20 і висотою – до 8 м), бермою (шириною до 10 м) та ровом (шириною – 8–10 і глибиною – 3 м). Укріплена площа пам'ятки сягає понад 20 га. В східній частині городища знаходився в'їзд, до якого під прямим кутом прилягає невеликий вал. На думку фахівців, така закономірність в планувальній структурі ліній оборони, і зокрема в районі в'їзду, викликана загальноприйнятими вимогами тодішнього фортифікаційного мистецтва і спеціально призначалася для флангового обстрілу [63. С. 73].

Таким чином, злам 80–90-х рр. ХХ ст. – другий період вивчення городищ ранньозалізного віку, який має такі ознаки: по-перше, група науковців (Ю. Малеев, Л. Крушельницька, М. Бандрівський та ін.) розпочала цілеспрямоване вивчення оборонних споруд городищ, тобто власне виразників укріпленості поселення; по-друге, у практиці дослідження городищ вперше

застосовуються спроби встановлення синхронності функціонування оборонних ліній із культурним шаром в межах укріпленої території (Ю. Малєєв); по-третє, джерельна база значно збагатилася за рахунок опосередкованого нагромадження відомостей про лінії захисту та й власне про городища ранньозалізного часу, шляхом суцільних обстежень та розвідок на теренах Верхнього і Середнього Подністер'я (Б. Тимошук, І. Русанова, М. Филипчук); по-четверте, на виявлених пам'ятках проводяться геодезично-топографічні роботи, наслідком яких стає виготовлення інструментальних планів деяких городищ. Однак, інформація про конструктивний тип досліджуваних оборонних ліній є поки що відсутня.

На наше переконання, це питання лежить у площині методики та теорії досліджень. Результати застосування траншейного методу не дають достатнього уявлення про планіграфію оборонного об'єкта, а лише засвідчують його стратиграфію. Ця лакуна у проблематиці ранньозалізного часу частково заповнюється протягом третього періоду дослідження городищ. Варто зауважити, що межа між другим та третім періодами розвитку археологічної науки взагалі, та стосовно згаданої проблематики зокрема, є досить таки розмитою і нечіткою, що спричинено застосуванням різних теоретико-методичних настанов до вирішення тих чи інших проблем, які по суті засвідчують різний якісний рівень досліджень. Надалі мова йтиме про вивчення укріплених поселень протягом третього періоду.

Перехід до застосування нових підходів простежується в працях М. Филипчука в кінці 80-х–початку 90-х рр. Саме в цей час Верхньодністрянська постійно діюча слов'яно-руська археологічна експедиція розпочала дослідження укріплених поселень в згаданому регіоні. Головними завданнями, що постали перед дослідниками, були: детальний опис географії пам'яток на мікро- та мезорегіональному рівнях; зйомка інструментальних планів відомих та нововиявлених поселень; в'яснення синхронності забудови укріплених площадок з оборонними лініями; з'ясування ролі городищ в системі заселення тощо. Незважаючи на те, що головною метою експедиції було вивчення городищ слов'яно-руського часу, в поле зору фахівців потрапляли й пам'ятки ранньозалізного віку. Так, під час вивчення Кульчицького городища (Верхнє Подністер'я), яке фахівці відносили в той час до слов'яно-руської доби [13. С. 11; 14. С. 40–41; 41. С. 16], у 1989 р. М. Филипчуком здійснено тут розвідкові роботи [63. С. 73], в руслі згаданих завдань експедиції. Як зазначає дослідник, городище знаходиться за 2 км на північний захід від однойменного населеного пункту в урочищах “Біла Дорога”, “Війтова Гора”, “Запуст”, “Гильова Гора” та поблизу розташованого поруч могильника. Його площа становить близько 80 га і займає частину північного схилу, який поступово переходить в заплаву Дністра, що знаходиться на відстані 3,5 км. Укріплена площадка обнесена кільцевою лінією оборони: валом (шириною основи – 20 і максимальною висотою – 3,0–3,5 м); бермою (шириною від 5 до 10 м) та ровом (шириною – 15 і глибиною – 3 м). Біля в'їзду, до основного оборонного рубежу прилягає невеликий вал під прямим кутом [61. С. 4;

63. С. 73]. В північно-західній частині городища, на місці пошкодження його лінією газопроводу, вченим було зроблено переріз валу. Під час дослідження він здійснив відбір матеріалу з культурного шару та підоснови земляного насипу. Як показали результати дослідження, вал виявився насипаним з світло-жовтих лесових суглинків, хоча в його основі подекуди простежувалися чорні гумусні суглинкові прошарки. Зі сторони зовнішнього схилу насипу, на глибині 0,4 м від рівня сучасної поверхні, віднайдено рештки горизонтально покладеної обвугленої плахи. Під земляною конструкцією валу, на рівні давньої поверхні, яка представлена тут похованим чорноземом, збереглися рештки настилу у вигляді щільно складених обгорілих плах. На думку дослідника, вал є однофазовим. Слідів підправлення чи перебудови в закладеній М. Филипчуком траншеї не виявлено [61. С. 7; 62. С. 73]. Біля внутрішнього підніжжя насипу, на глибині 0,5 м від сучасного рівня, тобто на рівні давньої поверхні, вченим віднайдено фрагмент кераміки – частину тулуба ліпного горщика, в якому з внутрішньої сторони спостерігалось чорне підлощення. В той же час зовнішня поверхня стінок виявилася шершавою. В керамічному тісті переважав великозернистий шамот. На його думку, аналогічний посуд зустрічається в черепино-лагодівській групі гальштатського періоду, і за Л. Крушельницькою датується періодом HaC-HAD (згідно хронології П. Рейнеке) [61. С. 7; 63. С. 73].

Аналогічні методи застосовано ним і під час вивчення забудови укріпленої частини пам'ятки. До речі, в різних місцях площадки городища дослідником було виявлено декілька западин – поверхневих слідів від заглиблених житлово-господарських споруд. Вони мають підквадратну у плані форму та розміри 4,5×4,4 м і сягають 0,5 м глибини від рівня сучасної поверхні. На місці однієї з них було закладено розкоп. Глибина долівки земляного котловану об'єкта сягала 0,25–0,30 м від рівня денної поверхні. Рештки земляних стін будівлі розміром 3,65×3,90 м орієнтовані за сторонами світу. Долівка виявилась нерівною, дещо горбкуватою. Біля південної і західної стін котловану простежено стовпові ямки. Подібні ямки відкрито також навколо ями господарського призначення, яка розташовувалась в центрі споруди. В її заповненні, на долівці житла та в незначному нашаруванні, над останньою було виявлено глиняне прясло, кам'яні шліфовані плитки та фрагменти ліпного посуду (горщиків та мисок), котрі за визначенням Л. Крушельницької слід віднести до черепино-лагодівської групи ранньоскіфського часу, тобто до VII ст. до н. е. [63. С. 73]. Тут варто зазначити, що в свій час В. Кобільник, у межах північної частини городища, відкрив залишки подібних будівель, де й зібрав аналогічний керамічний матеріал [12. С. 4–6].

До речі, поруч з городищем, за 200 м на південь від в'їзду, М. Филипчук здійснив повторне обстеження курганної групи з 13 насипів [61. С. 8–10; 63. С. 74]. На думку дослідника, забудова городища (залишки жител, виявлені В. Кобільником та М. Филипчуком) була синхронною з лінією оборони, оскільки, по-перше, в обох випадках (вал і житло) знаходилося на одному і тому ж рівні денної поверхні, по-друге, отриманий

з цих об'єктів рухомий матеріал, за всіма притаманними йому ознаками, датується ранньоскіфським часом. Окрім того, М. Филипчук зазначає, що для повнішої характеристики пам'ятки важливого значення набувають матеріали з могильника. Не виключено, що курганні групи є синхронними з укріпленнями [63. С. 74].

Ми переконані, що зважаючи на викладене вище, цей археологічний комплекс може бути одним з базових у вирішенні низки актуальних питань ранньоскіфської доби в українському Прикарпатті. Однак, всупереч результатам досліджень, які були отримані за останні роки, деякі фахівці відносили і продовжують відносити городище до середньовічної доби, або ж вважають, що його хронологія “залишається неуточненою” [13. С. 11; 14. С. 40–41].

Подібним чином М. Филипчук вивчав й інше городище у Верхньому Подністер'ї. Йдеться про укріплене поселення в с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. [62. С. 6; 64. С. 113]. Тут у липні–серпні 2005 р. експедиція Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка провела рятівні розвідкові археологічні роботи [62; 64]. Головна увага вченого полягала у детальній стратифікації й синхронізації ліній захисту та об'єктів, що знаходилися на укріпленій території, оскільки на думку окремих дослідників, городище віднесено до давньоруської доби [4. С. 24–29].

Пам'ятка розташована в урочищі “Городище” на висоті 100 м над рівнем струмочка, який протікає біля її підніжжя та близько 400 м над рівнем моря. Вона складається з центральної частини, оточеної потужною подвійною (вали та рови) лінією оборони, а також трьох валів з ровами від напільної сторони. На цій же горі, в межах невеличкого за площею мисового підвищення, між другою та третьою лінією захисту, знаходиться ще одне невеличке укріплення, оточене валом і ровом [62 С. 5; 64. С. 114].

В західній частині центральної ділянки укріпленого поселення, перпендикулярно до насипу першого валу, М. Филипчуком було закладено траншею з прирізкою. В процесі досліджень йому вдалося з'ясувати, що вал облицьований кладкою з великого білого вапнякового каміння (розмірами 0,4×0,6×0,2 м) без зв'язуючого розчину. На думку вченого, виявлена кладка зовсім не подібна на крєпиди, котрі зустрічаються в основі земляних насипів слов'янських городищ в українському Прикарпатті. Дослідник також зазначив, що біля внутрішнього підніжжя валу не виявлено жодних слідів від будь-яких об'єктів оборонного характеру, натомість, подекуди між камінням траплялися уламки ліпного керамічного посуду ранньозалізного віку [62. С. 11; 64. С. 117–118].

Аналогічна ситуація спостерігалася й під час дослідження об'єкта 2, представленого кам'яною площадкою, вимощеною дрібним вапняковим камінням. На ній (глибиною 0,3–0,4 м від рівня сучасної поверхні) виявлено ліпний керамічний кухонний посуд ранньозалізного віку. [62. С. 11; 64. С. 118]. Варто зауважити, що у шарі, котрий стратиграфічно співвідноситься із згаданим насипом валу, на глибині 0,35 м від рівня сучасної поверхні, науковцем було

віднайдено потрійний п'ятисекційний ланцюг з трапецієподібними підвісками (білий метал) довжиною 1,74 м і вагою 186,7 г. Він датував прикрасу за аналогіями, котрі зустрічаються на території Центральної і Південно-Східної Європи в ареалі гальштатської культури, широким хронологічним діапазоном – періодами (HaB3–HaD3), тобто IX–VI ст. до н.е. та ранньолатенським (LtA–LtD2) V–I ст. до н. е. часом [62. С. 13; 64. С. 118]. За результатами досліджень ним встановлена динаміка функціонування цього городища: “...пам'ятка виявилася трьохшаровою: із неолітичним, ранньозалізним та слов'яно-руським нашаруваннями. Так звані лінії захисту (перший земляний насип) виконували скоріш за все культову роль та були споруджені в гальштатський період...” [62. С. 15; 64. С. 120].

З 2008 р. вивченням городищ займається автор. Основна мета наших досліджень полягає в узагальненні доробку попередників, критичному оціненні їхньої методики та продовженні робіт відповідно до сучасних теоретико-методичних настанов. Першим етапом таких досліджень є обов'язкова зйомка інструментальних планів пам'яток. Для з'ясування ролі городища в системі заселення навколо нього проводяться розвідки. До першочергових завдань слід віднести також виявлення синхронності забудови з оборонними лініями.

Протягом 2008 р. нами проведено розвідкові дослідження на городищі поблизу с. Лошнів Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. (Середнє Подністер'я) [7. С. 3]. Зараз пам'ятка вкрита правічними буково-грабовим лісом. Вона займає частину невисокого мису лівого берега р. Гнізни (лівого допливу р. Серет). Максимальна висота мису сягає близько 35 м над рівнем широкої заплави. Верхня площадка має незначну південно-західну експозицію. З напільної (північно-східної) сторони городище обмежене двома поперечними лініями оборони. Відстань між першою і другою складає 65, а другою і третьою – 20 м. Центральна ділянка, розмірами 105×90 м, оточена третім (кільцевим) валом і ровом. Варто зазначити, що лінії оборони досить добре вписуються в конфігурацію ландшафту. З напільної сторони I та II вали мають такі параметри: ширину збереженої основи – 2–2,5, висоту – 1–1,5 м. В той же час залишки ровів сягають 2–3 ширини і 0,7 м глибини [7. С. 14–15].

Під час робіт на городищі було виготовлено топо-геодезичний план пам'ятки. Перпендикулярно до валу та рову закладено траншею розмірами 2,5×21,0 м. Вона охоплювала внутрішню частину підніжжя валу, залишки земляного насипу та рову. В підніжжі валу досліджено залишки дерев'яно-кам'яної споруди, в заповненні якої (між завалом каміння) та на долівці віднайдено численний рухомий матеріал, представлений фрагментами ліпного кухонного посуду (вінцями, боковинками, денцями), знаряддями з кременю та кістки, котрі датуються IX ст. до н. е. [7. С. 16–18]. На основі рухомого матеріалу пам'ятку віднесено до культури Гава-Голігради і датовано IX ст. до н. е.

Дослідження городищ ранньозалізного часу у Подністер'ї ми продовжили у 2009 р. на укріпленому поселенні біля с. Лисичники Заліщицького р-ну Тернопільської обл. (Середнє Подністер'я) [8. С. 3]. Тут також було виготовлено

топо-геодезичний план, який дозволив зафіксувати досі невідому лінію захисту, яка проходила майже паралельно до природних перешкод конфігурації мису. В лісі, де її збереження є дещо в кращому стані, вона представлена земляним насипом, збереженою висотою 0,5, шириною 2 м та ровом шириною 3, глибиною 0,5 м. На полі ця лінія розорана, хоча з аерокосмічної зйомки її залишки простежуються у вигляді незначного підвищення (до 0,3 м), яке має темніше забарвлення, тобто місце поруйнованого валу представлено темно-сірими гумусними суглинками зі слідами антропогенного впливу [8. С. 9].

З напільної сторони перпендикулярно до валу та рову було закладено траншею, розмірами 2×12 м. Вона охоплювала внутрішню частину підніжжя валу і залишки земляного насипу. З внутрішньої сторони валу відкрито рештки двох асинхронних наземних споруд оборонного характеру, а в заповненні, між завалом каміння та на долівці згаданих об'єктів, віднайдено численний рухомий матеріал, представлений фрагментами ліпного кухонного й столового посуду (вінця, боковинки, денця), знаряддями з кременю та вістрям стріли. Важливо наголосити і на великій колекції керамічної пластики (зооморфних та частково антропоморфних статуеток). Віднайдений рухомий матеріал дозволив виділити два періоди функціонування городища: перший віднесено до IX– середини VIII ст. до н. е; а другий – до середини VIII–середини VII ст. до н. е. [8. С. 10–15].

В обох випадках стаціонарних досліджень (Лошнів, Лисичники) та повторних обстежень (Кульчиці, Підгородище, Кривче та ін.) нами було звернено увагу на характер екосистеми поблизу городищ та наявність синхронних до них селищ і могильників [7. С. 8–19; 8. С. 8–34].

Отже, протягом третього періоду під час дослідження укріплених поселень акценти дещо змінилися. З'явилися детальні описи географії пам'яток на мікро- та мезорегіональному рівнях, продовжено зйомку інструментальних планів відомих і нововиявлених поселень, а також розпочато залучення планів городищ, відзнятих з космосу; розпочато вивчення синхронності забудови укріплених площадок з оборонними лініями та з'ясування ролі городищ в системі заселення тощо.

Підсумовуючи розгляд історії дослідження укріплених поселень треба зазначити, що її умовно можна поділити на три періоди: перший – кінець XIX–перша половина XX ст., другий – 60–80 рр. XX ст., третій – кінець XX–початок XXI ст., кожен з яких характеризується певним рівнем теоретико-методичних настанов, відповідною якістю сформованої джерельної бази, котра до певної міри дозволяла вирішувати ті чи інші поставлені завдання.

Протягом першого періоду за основу відносної хронології було взято напрацювання П. Рейнеке. В основному, увага дослідників зосереджувалася на вивченні укріпленої території. Оборонні споруди – єдиний виразник укріпленого поселення – залишалися поза їхньою увагою. Розвідкові та стаціонарні роботи на пам'ятках часто проводилися без детального опису, креслярської фіксації нерухомих та рухомих об'єктів. Окрім того, результати проведених робіт нерегулярно вводилися до наукового обігу. Таким чином, згадані підходи, по-

суті, не давали можливості робити узагальнення здобутої інформації хоча б на компілятивному рівні. Мова йде про створення каталогу цього типу пам'яток, території їхнього поширення, функції тощо.

У післявоєнний час вивченням городищ ранньозалізного віку займалися фахівці, котрі в загальному руслі своєї методики йшли в контексті періоду типологічно-класифікаційних напрацювань. Вперше з початків досліджень укріплених поселень, вчені приділяють увагу спеціальному вивченню оборонних споруд (Ю. Малєєв, Л. Крушельницька, М. Бандрівський та ін.). Окрім того, в практиці досліджень городищ застосовуються спроби встановлення синхронності функціонування оборонних ліній та забудови укріпленої території (Ю. Малєєв). Однак, протягом цього періоду вивчення механізмом констатації такої синхронності було розташування вказаних об'єктів в одній верстві культурного шару. В той же час опосередковане нагромадження відомостей про городища гальштатського періоду відбувалося й шляхом суцільних обстежень і розвідок території Верхнього та Середнього Подністер'я (Б. Тимошук, І. Русанова, М. Филипчук). На низці городищ проводилися геодезично-топографічні роботи, в результаті чого було виготовлено інструментальні плани багатьох пам'яток. Разом з тим, у зв'язку із траншейною методикою досліджень оборонних споруд фахівці, на жаль, не отримували інформації про конкретний конструктивний тип досліджуваних оборонних ліній.

На зламі XX–XXI ст. відбувається поступовий перехід до нового періоду, для представників якого першочерговими завданнями є обґрунтування і апробація нових та вдосконалення традиційних методів наукового пошуку як на компілятивному так і на експлікативному рівнях. На рівні формування джерела частіше застосовується топо-геодезичний метод, завдяки чому не лише виготовляються інструментальні плани городищ, але й впроваджуються нові підходи під час виявлення пам'яток за поверхневими слідами. В плані дослідження ліній захисту акцент ставиться на планіграфічних спостереженнях (звісно ж з урахуванням стратиграфії), що дає змогу вивчати їхню конструкцію. Датування укріплень вперше здійснюється на основі матеріалу віднайденого “in situ” власне в оборонній споруді, а не за знахідками, виявленими у насипах валів, або ж за знахідками із забудови, коли вона недостатньо “прив'язана” до укріплень. Механізм встановлення синхронності ліній захисту до забудови городища вдосконалився. Якщо наші попередники співставляли час функціонування оборонної споруди із культурним шаром взагалі, то тепер для даної цілі служить простеження такої синхронності чи асинхронності по виявленому рівню денної поверхні.

Важливою складовою вивчення городищ є також проведення обстежень в найближчому їх оточенні на предмет наявності синхронних пам'яток, а також для кращого розуміння місця і ролі городища у системі заселення на мікро- та мезорівнях.

Отже, історія дослідження городищ ранньозалізного віку в Верхньому та Середньому Подністер'ї налічує понад сто років. За цей час фахівцями,

красназнавцями та аматорами нагромаджено чисельний джерельний матеріал, який дозволяє вирішувати чимало складних питань для однієї із груп гальштатської культурно-історичної області.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бандрівський М., Сулик Р.* Гальштатські городища поблизу сіл Розгірче і Кульчиці на Передкарпатті // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К., 1993. – С. 134–142.
2. *Бандрівський М.* Розкопки городища культури Гава-Голігради біля села Розгірче та розвідкові дослідження на Львівщині // ЗНТШ. – 2002. – Т. ССXLIV. – С. 506–519.
3. *Бандрівський М. С.* Городнища очима археолога // Ямгорів: літературно-краєзнавчий альманах. – Городенка, 1995. – С. 30–36.
4. *Берест Р. Я.* Дослідження городищ біля сіл Підгородище і Мостище // АДЛУ. – 1998. – Вип. 3. – С. 24–30.
5. *Берест Р., Касюхнич В.* З історії сільської округи літописного Звенигорода // АДЛУ. – 1998. – Вип. 3. – С. 31–35.
6. *Грибович Р., Корчинський О.* Исследования городища в Подгородищу // АО 1983 г. – 1985. – С. 269.
7. *Завітій Б.* Звіт про проведення археологічних обстежень на території та в околицях городища ранньозалізного віку поблизу села Лошнів Тербовлянського району Тернопільської області у 2008 р. // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
8. *Завітій Б.* Звіт про проведення археологічних обстежень на території та в околицях городища ранньозалізного віку поблизу с. Лисичники Заліщицького р-ну, Тернопільської обл. у 2009 р. // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
9. *Завітій Б. І.* Історія дослідження городищ ранньозалізного віку в Словенії // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 29–37.
10. *Завітій Б. І.* Дослідження Лошнівського городища ранньозалізного віку та його околиць у 2008 р. // Вісник Інституту археології. – 2009. – Вип. 4. – С. 111–129.
11. *Завітій Б. І.* До питання про повторне використання культових городищ ранньозалізного віку на території Українського Прикарпаття протягом слов'яно-руського часу (за матеріалами Верхнього Подністров'я) // Тези Міжн. наук. конф. “Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя” – Чернівці, 2009. – С. 256–257.
12. *Кобільник В.* Відкриття доісторичних землянок в Кульчицях // Літопис Бойківщини. – 1936. – Ч. 3. – С. 12.
13. *Корчинський О., Осаульчук О., Литвин Т.* Дослідження середньовічних городищ на Верхньому Дністрі // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. – Львів, 1996. – С. 41–43.
14. *Корчинський О.* Городища Верхнього Подністров'я IX–поч. XIV ст. (Нові дані до історії та культури) // Бойківщина. Історія та сучасність. – 1995. – С. 40–41.
15. *Корчинський О.* Середньовічні городища на околицях сіл Которини, Старе Село, Цвітова // МДАПВ. – 2009. – Вип. 13. – С. 234–253.
16. *Крушельницька Л.* Нові пам'ятки культури Гава-Голігради // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К., 1993. – С. 56–121.

17. *Крушельницька Л. І.* Племена культури фракійського гальштату // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К., 1974. – С. 213–222.
18. *Крушельницька Л. І.* Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – К., 1976.
19. *Крушельницькая Л. И., Малеев Ю. М.* Племена культуры фракийского гальштата // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – К., 1990. – С. 123–131.
20. *Малеєв Ю. М.* Звіт про роботу Тернопільської археологічної експедиції Київського державного університету в 1972 і 1973 роках // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1972–1973. – № 6927.
21. *Малеєв Ю. М.* Звіт про роботу Дністровської археологічної експедиції Київського університету у 1984 році // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1985. – № 21474.
22. *Малеєв Ю. М.* Звіт про роботу Тернопільської археологічної експедиції Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка в 1976 році // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1976. – № 8241.
23. *Малеєв Ю. М.* Звіт про роботу Дністровської археологічної експедиції Київського університету у 1990 році // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1991. – № 24114.
24. *Малеєв Ю. М.* Гальштатські городища Північно-Східного Прикарпаття // ВКУ. Іст. науки. – 1978. – Вип. 20. – С. 109–116.
25. *Малеєв Ю. М.* Городище Городниця на Дністрі // Волино-Подільські студії. – К., 1991.
26. *Малеєв Ю.* Дослідження передскіфського періоду Тернопілля Київським університетом // Археологія Тернопільщини. – Тернопіль, 2003. – С. 109–116.
27. *Малеєв Ю. М.* Розкопки жертovníка на городищі Лисичники // Археологічні дослідження в Україні 1991 року. – Луцьк, 1993. – С. 63–64.
28. *Малеєв Ю. М.* Городище Городниця на Дністрі // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – Вип. 2 – С. 36–38.
29. *Малеєв Ю. Н.* Отчёт об археологических исследованиях на левобережье Среднего Поднестровья // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1979. – № 8727.
30. *Малеєв Ю. Н.* Отчёт о работе Днестровской археологической экспедиции Киевского государственного университета в 1980 году // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1980. – № 9813.
31. *Малеєв Ю. Н.* Исследования городища Лисичники // АО 1981 г. – 1983. – С. 285.
32. *Малеєв Ю. Н.* Исследования городища у с. Нижне Кривче // АО 1971 г. – 1973. – С. 300.
33. *Малеєв Ю. Н.* Раскопки гальштатского городища у с. Нижнее Кривче // АО 1976 г. – 1977. – С. 328–329.
34. *Малеєв Ю. Н.* Исследования гальштатского городища у с. Нижне Кривче // АО 1979 г. – 1980. – С. 300.
35. *Малеєв Ю. Н.* Гальштатские городища в Западной Подолии и Прикарпатье // Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины. – К., 1987. – С. 86–99.
36. *Малеєв Ю. Н.* История племен западной Подолии и Прикарпатья в конце бронзового–начале железного веков: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1981.
37. *Малеєв Ю. Н.* Причины возникновения гальштатских городищ Поднестровья // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию

- Бориса Николоевича Гракова). III Граковские чтения. – Запорожье, 1999. – С. 163–166.
38. *Пастернак Я.* Нові археологічні набутки // ЗНТШ. – 1933. – Т. CVII. – С. 251.
39. *Пастернак Я.* Доісторичні Кульчиці // Діло. – 1933. – 24 серпня – Ч. 221.
40. *Раппопорт П. А.* Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. // МИА. – 1967. – № 140.
41. *Ратич О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К., – 1957.
42. *Русанова И. П., Тимощук Б. А.* Отчёт о работе Прикарпатской экспедиции Института археологии АН СРСР за 1988 год // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1988. – № 23063.
43. *Русанова И. П., Тимощук Б. А.* Отчёт о работе Прикарпатской экспедиции Института археологии АН СРСР за 1985 год // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1985. – № 21898.
44. *Русанова И. П., Тимощук Б. А.* Языческие святилища древних славян. – М., 1993.
45. *Русанова И. П., Тимощук Б. А.* Збручское святилище (предварительное сообщение) // СА. – 1986. – № 4. – С. 90–99.
46. *Русанова И. П.* Истоки славянского язычества. Культурные сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н. э.–I тыс. н. э. – Черновцы, 2002.
47. *Смирнова Г.* Поселения Магала. Памятник древнефракийской культуры в Прикарпатье (вторая половина XIII–середина VII вв. до н. э.) // МИА. – 1969. – № 150. – С. 7–34.
48. *Смирнова Г.* Культурно-историческая стратиграфия поселения Магала // Проблемы археологии. – Л., 1978. – С. 68–72.
49. *Смирнова Г. И.* Раннеголиградский комплекс Магалы // КСИА. – 1965. – Вып. 105. – С. 109–118.
50. *Смирнова Г. И.* Поселения культуры фракийского гальштата на Буковине // КСИА АН УССР. – 1957. – Вып. 7. – С. 58–59.
51. *Смирнова Г. И.* Поселения позднебронзового века и раннего железа возле с. Магала Черновицкой области // КСИИМК. – 1957. – Вып. 70. – С. 99–107.
52. *Смирнова Г. И.* Позднеголиградский могильник у с. Острица (Магальянская) на Буковине // АСГЭ. – 1973. – № 15. – С. 7–11.
53. *Свешніков І. К.* Пам'ятки голіградського типу на Західному Поділлі // МДАПВ. – 1964. – Вип. 5. – С. 40–66.
54. *Тимощук Б.* Археологічні розвідки Чернівецького музею на Дністрі // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1949. – № 894.
55. *Тимощук Б. О., Томенчук Б. П.* Звіт про розкопки давньоруського городища Окопи в с. Молодія Глибоцького р-ну Чернівецької області в 1976 році // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1976. – № 8427.
56. *Тимощук Б. О.* Зустріч з легендою. – Ужгород, 1974.
57. *Тимощук Б. О.* Археологічні пам'ятки Чернівецької області. – Чернівці, 1970.
58. *Тимощук Б. О.* Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – К., 1976.
59. *Тимощук Б. А., Русанова И. П.* Славянские святилища на Среднем Днестре и в бассейне Прута // СА. – 1983. – № 4. – С. 161–163.
60. *Томенчук Б. П.* Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976–2006 рр. – Івано-Франківськ, 2008.
61. *Филитчук М.* Звіт про археологічні дослідження загоноу № 1 Верхньодністрянської постійно діючої слов'яно-руської археологічної експедиції у 1989 р. на території

- Кульчицького городища (Самбірський р-н) та городища в с. Солонсько (Дрогобицький р-н) // Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1990.
62. *Филипчук М.* Звіт про рятивні археологічні розкопки на городищі в селі Підгородище Перемишлянського району Львівської області у 2005 році // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
63. *Филипчук М.* Дослідження городищ у Верхньому Подністров'ї // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – С. 73–86.
64. *Филипчук М. А.* Рятивні археологічні розкопки на городищі в с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. // Вісник Інституту археології. – 2007. – Вип. 2. – С. 113–136.
65. *Janusz B.* Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. – Lwów, 1918. – S. 118.
66. *Kopernicki J.* Poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem // ZWAK. – 1878. – Т. 2. – S. 19–72.
67. *Maleev J. N.* Trackie grodziska okresu halsztackiego na polnocno-wshodnim Podkarpaciu // Acta Arhaeologica Carpathica, – 1988. – Т. XXVII. – S. 95–116.
68. *Reineke P.* Chronologie des Graberfeld von Hallsstatt // MAG. – 1900. – Bd. XXX.
69. *Romstorfer K. A.* Die Wallburg und Fund in Clinitza (Bukowina) // Czernowitzer Zeitung. 1895. – N 202. – III – IV Teil. – S. 4–5.
70. *La'szlo A.* Statuetele antropomorfee ale culturi Gava-Holihrazy // Memoria antiqvitat. XX. – Piatra-Neamts, 1995.

HISTORY OF RESEARCHES HILLFORTS OF EARLY IRON AGE, DATES TO FIST PART OF IST MILLENNIUM B.S. IN UPPER AND MIDDLE DNIESTER

B. Zavitij

*Ivan Franko Lviv National University
Unniversitetska St. 1, Lviv, 79000, e-mail: zavitij@ukr.net*

In the article is examined history of researches of hillfords dates to early iron age, situated on territory of Upper and Middle Dniester during the end of XIX–start of XXI cc. There are marked out three periods of source base formation. Within every period theory and method of researching worcs are analized.

Key words: Dniester, early iron age, Gava-Goligrady culture, Cherepyns'ko-Lagodivska group, hillforts, fortifications, bank, ditch, occupation layer, dwelling.

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ГОРОДИЩ РАННЕЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ I ТЫСЯЧЕЛЕИЯ ДО Н. Э. В ВЕРХНЕМ И СРЕДНЕМ ПОДНЕСТРОВЬЕ .

Б. И. Завитий

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская 1, г. Львов, 79000, e-mail: zavitij@ukr.net*

В статье рассмотрена история исследований городищ раннежелезного века на территории Верхнего и Среднего Поднестровья с конца XIX до начала XXI века. Выделены три этапа формирования источниковедческой базы. Проанализирована теория и методика поисковых работ.

Ключевые слова: Поднестровье, раннежелезный век, гава-голиградская культура, черепинско-лагодовская группа, городища, оборонительные сооружения, вал, ров, культурный слой, жилище.

Стаття надійшла до редколегії 27. 02. 2010

Прийнята до друку 28. 03. 2010

УДК 904 (477:282.247.314): 314.74 “04/06”

**МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СЛОВ'ЯН V–VII СТ. У ВЕРХНЬОМУ,
СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТЕР'І ТА ВЕРХНЬОМУ ПОПРУТТІ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТАЦІОНАРНИХ І РОЗВІДКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)**

А. М. Филипчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Висвітлено загальновідомі погляди щодо локалізації прабатьківщини слов'ян. З нових теоретико-методичних позицій проаналізовано стан археологічної джерельної бази, сформованої на основі стаціонарно досліджених пам'яток V–VII ст. н.е. у Верхньому, Середньому Подністер'ї і Верхньому Попрутті у другій половині XX ст. та за результатами розвідкових робіт, зокрема, вздовж узбережжя р. Золота Липа протягом 2004–2006 рр. Здійснено спробу розгляду окремих аспектів проживання та переселення слов'ян в згаданому регіоні протягом V–VII ст.

Ключові слова: поселення, Рашків, Кодин, Теремці, Яргорів, прабатьківщина слов'ян, територія перед розселенням, міграційний процес.

На сучасному етапі розвитку слов'янської археології, як і археологічної науки взагалі, важливим завданням є застосування нових підходів до вирішення тих чи інших проблем. Традиційні польові та камеральні методи досліджень, за допомогою яких формувалася джерельна база в попередні часи вже не зовсім відповідають вимогам сьогодення. Удосконалення традиційних і введення нових підходів на компілятивному та експлікативному рівнях наукового пошуку суттєво збагачують джерельну базу, що в свою чергу дозволяє не лише доповнювати уже вирішені питання, проблеми тощо, але й ставити та висвітлювати нові.

Найважливішими проблемами в історії ранніх слов'ян були і продовжують залишатися місцезнаходження їхньої прабатьківщини та шляхи розселення. Як правило, на основі археологічних, писемних, лінгвістичних та інших джерел спочатку виокремлювався регіон прабатьківщини, а після накреслювалися шляхи міграції в тому чи іншому напрямку, тобто згадані проблеми вирішувалися в порядку їхньої постановки. На нашу думку, такий підхід має чимало слабких місць. *По-перше*, прабатьківщина слов'ян розглядається як “висхідний” момент у розв'язанні цієї двоєдиної проблеми. Проте, залежно від поглядів дослідників, їхньої приналежності до тих чи інших шкіл, помітного підтексту і т. п., “висхідний” момент співставляється з ареалами різних археологічних культур, тому й характеризується відповідними просторово-часовими орієнтирами. Археологічні культури часто мають розпливчасті геохронологічні рамки і до того ж розглядаються в статично, не враховуючи видозміни матеріальної культури, істинних етнокультурних впливів.

По-друге, дослідники часто оперують так званими “етнокультурними критеріями” щодо виокремлення археологічних культур, які досить часто є похідними, слабо окресленими та аморфними. В кінцевому результаті застосування такого методу спричиняє дискусії стосовно етнічної належності тих чи інших культур аж до другої половини першого тисячоліття нашої ери, коли слов’янська інтерпретація старожитностей типу Праги–Корчака та Пеньківки не викликає сумнівів. *По-третє*, сформовані джерела мають суб’єктивний характер і відповідають рівневі методики польових та камеральних робіт, а тому, як правило, не завжди віддзеркалюють ті реалії, що мали місце в історії слов’ян протягом римської та ранньосередньовічної епох. *По-четверте*, загальна картина в часи заселення конкретного регіону, руху через нього переселенців, у зв’язку із неповним, а то й фрагментарним рівнем дослідження на предмет наявності пам’яток тієї чи іншої епохи, мабуть, є ще далекою від об’єктивної реальності. Виходячи з цього, слід визнати, що вирішення питання прабатьківщини та шляхів розселення слов’ян. в першу чергу, залежить від теоретико-методичних настанов та моделювань, які творять кістяк будь-якої концепції. Такими, на наш погляд, є витримані часом і неодноразово схвалені розробки французького теоретика, та все ж, в першу чергу, практика, Ж.-К. Гардена, суть яких, насамперед, полягає у висвітленні логічної структури компіляційних та інтерпретаційних побудов [13]. Саме під цим кутом зору спробуємо розглянути й загальновідомі концепції походження прабатьківщини слов’ян. Не вдаючись до детальної характеристики навіть основних позицій літератури стосовно давніх міграцій слов’ян та їхньої прабатьківщини (*ми переконані, що на сьогодні є така кількість якісних історіографічних праць, яка на сучасному рівні розвитку археології повністю задовольняє славістичну науку*) зауважимо лише на деяких, на наш погляд, найголовніших моментах, необхідних під час висвітлення означеної проблеми.

Так, незважаючи на чималу кількість розробок, де висвітлено, зокрема й, переселення слов’ян, поза полем зору дослідників практично завжди залишалося питання сутності міграційного процесу. На наше переконання, від розуміння цього залежить об’єктивність вирішення багатьох спірних питань історії ранніх слов’ян. У цьому і полягає актуальність дослідження даної проблеми. Не буде дискусійним зазначити, що навіть побіжне ознайомлення з усіма концепціями територій проживання найдавніших слов’ян*, висвітлює такі найширші їх просторові рамки, як межиріччя Ельби та Дніпра. Залежно від того, якими археологічними даними оперували дослідники, а саме, яку культуру вони вважали за найдавнішу слов’янську, географічні орієнтири звужували та зміщували локалізацію прабатьківщини між вказаними ріками визначаючи при цьому й конкретний час її існування. Теоретико-методичний рівень досліджень та відповідна джерельна база дозволили нашим попередникам та сучасникам виділити такі концепції, як ельбо-дніпровську, одеро-дніпровську, вісло-

* До уваги бралися розробки, які не суперечать науковим фактам, логіці теоретико-методичних механізмів дослідження, у тій чи іншій мірі є визнаними, та мають право на існування, як наукові припущення, версії, гіпотези, теорії, концепції тощо.

одерську, західно бузько-середньодніпровську та ін. [15. С. 13–60]. Свої погляди дослідники підкріплювали зазвичай лінгвістичними даними. Разом з тим, треба наголосити, що археологи та історики, не володіючи лінгвістичною методикою дослідження та інтерпретації, залучають дані такого характеру для своїх робіт *полідисциплінарним* шляхом. Відсутність *інтердисциплінарного* підходу має негативні наслідки [6], адже, наприклад, дослідницькі роботи з археологічними та лінгвістичними, чи іншими даними, відтак виглядають, як просте пристосуванням одних до других та навпаки, залежно від потреб дослідників. Так, якщо докази лінгвістів у бік слов'янської належності тих чи інших слів, вироблення схем розвитку мов, загалом не слід вважати дискусійними, то загальновідомо, що у питанні про датування певних лінгвістичних даних одностайної думки може й не бути. Тому, знову ж таки, підкреслимо, що на сьогодні, поки що не розроблені конкретні механізми інтерпретації на рівні виходу археологічних даних із експлікативної частини дослідницького процесу, та залучення інформації інших наук (в т. ч. мовознавчої), що зв'язує дослідників значною мірою стосовно об'єктивного вирішення тих чи інших питань. Іншим, визначальним моментом, який на наш погляд, слід з'ясувати є проблема смислового змісту та упорядкування дефініцій, котрі вживаються, у тому числі під час вивчення міграцій. Навіть таке питання, як поняття *прабатьківщини* не є до кінця з'ясованим. На наше переконання, тут слід чітко визначити кілька наступних положень.

По-перше, виходячи із аналізу доступних для нас джерел та літератури, яка висвітлює найрізноманітніші погляди дослідників, слід зробити висновок, що так звана “прабатьківщина слов'ян” є поняттям, яке розвивається у динаміці, тому не може вживатися у статичній формі для позначення динамічних етнокультурних процесів. Більше того, у зв'язку із просторовими та часовими змінами одних археологічних культур іншими, поняття набуде мігруючого, а то й аморфного забарвлення. У цьому контексті слушно буде наголосити на думці лінгвіста О. Трубачова, який на основі даних мовознавства дійшов висновку про зміну слов'янами місць свого проживання [39].

По-друге, з метою впорядкування та систематизації задля уникнення певного роду неточностей, при розгляді історіографічних робіт, необхідно диференціювати вищевказаний термін. Ми вважаємо, що під визначенням “найдавніша прабатьківщина слов'ян”, слід розуміти територію, яка у часі та просторі буде відповідати геохронологічним рамкам, котрі заселяли носії, що залишили по собі певні старожитності, які достовірно можна вважати належними до чистого у більшій чи меншій мірі, окремого слов'янського етносу у найдавнішій можливій його іпостасі. Тобто, археологічні культури, етнічна належність котрих викликає бурхливі дискусії, а особливо ті, що вважаються поліетнічними, не належать одному етносу, на даному етапі розвитку слов'янської археології із поля найдавнішої прабатьківщини відпадають. Адже, йдучи попереднім шляхом, можна вказати навіть ареал індоєвропейських переселенців у Європу, у складі носіїв яких без сумніву були й слов'яни, однак вони не були виокремлені (чи принаймні сучасна наука ще не в стані їх

виділити) серед інших народів. В цьому контексті слід наголосити на ретроспективному та напередвизначеному методах досліджень т. зв. “найдавніших слов’янських культур”. Першим шляхом встановлювалися генетичні схеми етнічної спорідненості (більшою чи меншою мірою) достовірно відомих слов’янських культур зі старожитностями ранішого часу. Другим, наперед визначеним – апіорне декларування слов’янської належності власне найдавніших культур. Наприклад, для вісло-одерської концепції найдавнішої прабатьківщини такий метод полягав у беззастережному ставленні до лужицької культури, як слов’янської [18. С. 6]. Аналогічна ситуація спостерігається також стосовно раніших культур епохи бронзи та енеоліту [18. С. 8, 10; 21; 22; 46. С. 31 та ін.]. Це, знову ж таки, – наслідок аморфності та похідних моментів в оперуванні т. зв. “етнокультурних критеріїв”.

По-третє, терміном “прабатьківщина” (без зазначення про його міграційних зміст), або ж *остання прабатьківщина*, слід позначати територію слов’ян перед їхнім розселенням у V–VII ст. н. е., тобто їхнє останнє місце спільного проживання перед міграційними процесами. Вказаними дефініціями ми будемо оперувати й у нашій статті. На наш погляд, вище викладена інформація є систематизованою задля уникнення певного роду неточностей та простіша під час історіографічного розгляду робіт. При цьому, ще раз наголосимо, що вказана проблема (*проблема прабатьківщини*) є похідною щодо походження слов’янських старожитностей V–VII ст. н. е., тому зазвичай вирішується саме у такій послідовності.

На сьогодні серед дослідників немає одностайної думки стосовно головних аспектів інтерпретацій празько-корчацької, пеньківської, колочинської та дзедзницької ранньосередньовічних культур. Етнічне трактування перших двох типів старожитностей, серед науковців не викликає сумніву, за винятком слухних зауважень І. Русанової, про те, що пам’ятки типу Пеньківки на ранньому етапі їхнього існування власне зі слов’янами пов’язувати не слід [26. С. 85–112.]. Відносно ж витоків ранньосередньовічних празьких та пеньківських старожитностей єдиної думки не існує. Так, позиції дослідників у цьому питанні поділені в основному на три групи. Одна когорта науковців вважає празькі та пеньківські старожитності такими, які сформувалися повністю на основі місцевих культур римського часу – черняхівської та, або пшеворської. Інші вчені диференціюють названі культури на регіони та вже на основі них виводять генетичну лінію до ранніх слов’ян V–VII ст. Третя ж група дослідників вбачає більш правильним підхід, за яким празькі та пеньківські старожитності склалися на основі більш північних по відношенню до черняхівської та східніших до пшеворської культур. Такий “поділ” у розумінні вище згаданих питань найбільш яскраво оформився під час III Міжнародного конгресу археологів-славистів, котрий проходив 7–14 вересня 1975 р. у Братиславі [28]. Ці думки науковців по сьогодні залишаються основними у визначенні напрямків походження ранньослов’янських культур, зазнаючи з часом певної корекції.

Що ж стосується витоків колочинської культури, то зазвичай їх вбачають у київських старожитностях [33. С. 77–78; 49. С. 387–393, 401]. У питанні

етнічної інтерпретації цих старожитностей узгоджених думок не спостерігається. Так, у своїх роботах І. Русанова [26], та В. Сєдов [29] вважали носіїв типу Колочина балтами. В той же час, П. Третьяков [37], Є. Горюнов [14. С. 90–92]), Р. Терпиловський [33. С. 85] та ін. висловили судження про слов'янську належність вказаної культури. Дзедзіцькі старожитності, на думку більшості дослідників, слід пов'язувати зі слов'янами, однак стосовно їх підоснов одностайної думки не існує [5. С. 74; 20]. Розглядаючи версії локалізації територій проживання слов'ян, котрі торкаються теренів Верхнього та Середнього Подністер'я, необхідно зупинитися на актуальній, з позицій сьогодення, “прикарпатській теорії” П. Шафарика. На основі писемних та лінгвістичних джерел вчений дійшов висновку, що прабатьківщина слов'ян розміщувалася на теренах сучасної Галичини, Поділля і Волині, тобто в основному на території Прикарпаття [50]. І хоча, на думку деяких дослідників, ця теорія залишилася мертвою і пережитком ХІХ ст., з погляду інших, зокрема відомого лінгвіста І. Удольфа, який картографував найдавніші слов'янські гідроніми Східної, Середньої та Південної Європи, прабатьківщина повинна знаходитися у Північному Прикарпатті, звідки й почалося розселення слов'ян. Як слушно зауважив В. Баран, “по суті, це лише дещо уточнило теорію П. Шафарика.” [9. С. 53–54]. Висновки І. Удольфа підтримав і німецький археолог К.-В. Штруве, який вважав, що для вирішення проблеми походження і розселення слов'ян, перш за все, треба узгодити археологічні та писемні дані. Такою відліковою точкою є лише пам'ятки VI–VII ст., з території окресленої І. Удольфом [15. С. 77–78]. Досліджуючи старожитності римського та ранньосередньовічного часу Верхнього і Середнього Подністер'я В. Баран, дійшов висновку, що слов'янська культура V–VII ст. формується тут на базі “верхньодністровського варіанту” черняхівської культури, що яскраво простежується при розгляді т. зв. “перехідних пам'яток” [9. С. 55].

Отже, розглядаючи старожитності середини I тисячоліття н. е. на теренах Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття, як пам'ятки до вивчення міграційних процесів слов'ян, ми взяли до уваги судження окремих дослідників, про те, що тут могла знаходитися прабатьківщина слов'ян, а також, що місцеві ранньосередньовічні старожитності можуть вести своє походження від тутешніх римського часу. Натомість, спробуймо коротко охарактеризувати джерела до вивчення міграційних процесів середини I тисячоліття н. е. на вказаних теренах, які сформовані на основі як стаціонарних досліджень, так й шляхом розвідок та обстежень. Надзвичайно важливо наголосити, що з плином часу, розвиток теоретико-методологічних позицій, з яких дослідники на основі джерела здійснюють інтерпретацію, пішов далеко вперед, в той час джерельна база, нагромаджена нашими попередниками, відображає тодішні теоретико-методологічні засади та не на всі, поставлені перед нею сучасною наукою питання, може дати відповідь. Це означає, що дослідженнями наших попередників було сформовано таку джерельну базу, яка давала відповіді на тогочасні наукові запити, але користуватися нею зараз без перевірки та удосконалення під кутом нинішніх теорії та методики – означає регресувати в

аспектах методології дослідження, а вона, як відомо, прямим чином впливає на інтерпретацію. Проте, сучасні археологічні дослідження мають теж недоліки. До таких слід віднести в т. ч. практичну відсутність розкопок поселень широкою площею, що часто практикувалося археологами декілька десятиліть тому.

До найважливіших стаціонарно вивчених пам'яток басейнів Верхнього Побужжя, верхньої і середньої течії Дністра та верхів'їв Прута слід віднести: Дем'янів-І, ІІ, ІІІ [1. С.161–166]; Бовшів-І, ІІ [1. С. 149–155; 16]; Ріпнів-ІІ, ІІІ [1. С. 208–226]; Рашків-ІІ, ІІІ [4]; Теремці [2; 8; 9; 10 та ін.]; Кодин-І, ІІ [27; 34 та ін.]; Гореча-І, ІІ [35. С. 149–150]; Заду брівка-І, ІІ [35. С. 154–155]; Незвисько [48] та ін. Всього налічується близько двадцяти селищ, досліджених значними площами. Максимально якісні результати були отримані під час довготривалих робіт на селищах Кодин-І, ІІ, Теремці та Рашків-ІІ, ІІІ. На нашу думку, дані пам'ятки можна вважати своєрідним еталоном для вирішення багатьох актуальних проблем. *По-перше*, це одні з найдавніших достовірно відомих пам'яток раннього середньовіччя на вказаних теренах. *По-друге*, окремі з перелічених нижньою хронологічною межею сягають римського періоду і переходять у ранньосередньовічний час, тобто мова йде про пам'ятки перехідного типу (без зазначення трасової чи колонної секвенційності). *По-третє*, слід зазначити, що вони розкопувалися широкою площею і, як наслідок, якісна сторона отриманих результатів є незрівнянно більшою у порівнянні з тими, що отримані від розкопок малою площею.

З огляду на зазначене вище, детально зупинимося на джерельній базі сформованій в результаті досліджень *Кодина-І, ІІ, Теремців, Машков- ІІ, ІІІ*.

Поселення *Кодин-І, ІІ* знаходиться на території Північної Буковини, на правому березі р. Прут, поряд із м. Чернівці [27. С. 5, 9; 34. С. 368]. Пам'ятка відкрита в 1971 р. Планомірні розкопки проводилися 1974–1975, 1976–1979 рр. І. Русановою та Б. Тимошуком [27. С. 9]. Поселення займають частину корінного берега р. Дереглуй, правої притоки Прута. Селище Кодин-І розташоване на краю пологого мису, між двома струмками. Подібна топографія і селища Кодин-ІІ, оскільки їх розмежовує лише струмок, що впадає у р. Дереглуй. Поселення багатощарові. Нижній горизонт на обох пам'ятках складають відклади гава-голіградської культури (товщиною від 0,2–0,8 м). На поселенні Кодин-ІІ наступними йдуть шари культури типу Лукашівка та карпатських курганів (культурні нашарування практично не виділяються). Найпізніші напластування на обох поселеннях сягають 0,2–0,6 м та відносяться до слов'янського часу. [27. С. 9–10]. В результаті проведення стаціонарних робіт на селищі Кодин-І відкрито 30, а в Кодині-ІІ – 46 жител та господарських споруд [27. С. 46–62]. Рухомий матеріал представлений керамічними виробами (горщиками п'яти типів, мисками, сковорідками, протвнями, жарівнями, пряслицями, грузилами та ін.), виробами із каменю (брусками, точилом), незначною кількістю металевих речей (ножі, серп, кресало, мисочки, пряжки) вище згаданих епох. Окремої уваги заслуговують датуючі матеріали, і зокрема, срібна монетоподібна підвіска та дві фібули (одна з яких знайдена “in situ” на долівці житла 10) [27. С. 10–22]. Дослідники розділили комплекси, які містять

слов'янську кераміку на три періоди, кожен з яких своєю чергою ділиться на дві фази А і Б. Загалом, хронологічні рамки пам'яток вкладаються у шість періодів їх існування та визначаються V–VIII ст. Як вказують І. Русанова та Б. Тимошук, інтенсивність життя в різні періоди була неоднаковою, про що свідчить, в тому числі, і невелика кількість жител [27. С. 28]. Варто акцентувати увагу на високій якості джерельної бази Кодина-I, II, яка навіть з сучасних теоретико-методологічних позицій є досить добре сформована з відносно якісної та кількісної сторін. В першу чергу, це є наслідком методики розкопок, в тому числі й відбору рухомого матеріалу. Артефакти віднайдені “in situ”, розглядались окремішньо для датування об'єктів, як найбільш достовірні, знахідки із верхніх шарів котлованів заглиблених споруд подані як пізніше “сміття” по відношенню до того чи іншого об'єкту [27. С. 10-11].

Другою, не менш важливою пам'яткою, яка віддзеркалює складні процеси тієї епохи, є поселення *Теремці*, що знаходиться на першій надзаплавній терасі лівого берега середньої течії р. Дністер [2. С. 251; 8. С. 50; 9. С. 5; 10. С. 38]. До затоплення Могилів-Подільською ГЕС, поселення Теремці розташовувалося за 0,5 км вище від с. Бакота, Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. Дослідження пам'ятки проводилося В. Бараном протягом 1979–1980-х рр. Поселення багатощарове. Найраніші споруди відносяться до ранньозалізного часу. Вони перекриті об'єктами черняхівської та празької культур. Пізньоримський та ранньосередньовічний горизонти селища Теремці виступають у працях В. Барана під назвою “нижнього” (IV ст.) та “верхнього” (кінець IV–VI ст.). До першого горизонту відносяться три споруди заглибленого типу без опалювального пристрою, дві господарські споруди та 18 господарських ям. До другого належать 25 житлових, три “підсобних” споруди, а також 16 господарських ям. Рухомий матеріал представлений виробами з кераміки, металу, кістки та каменю. Керамічний матеріал поділений на ліпний – місцевого, кружальний – місцевого та немісцевого виробництва [9. С. 10–22]. Серед виробів з металу, в першу чергу, заслуговують уваги фібули (одна з яких знайдена “in situ” у житлі № 14, дві інші – у ямі та культурному шарі), бронзові прикраси, серед яких підвіска, пінцет та перстень. Кістяні вироби представлені проколками, стилями, гребенями, голкою та амулетом з ікла кабана тощо. Печі-кам'янки, точильний брусок та один амулет виготовлені з каменю. Як зазначає автор дослідження, металеві вироби кількісно переважають над кістяними [9. С. 23–26]. Стосовно періодів життя на поселенні, то його найраніший горизонт репрезентують об'єкти ранньозалізного віку. Черняхівське поселення виникає тут лише у IV ст., або на рубежі III–IV ст. З відходом готів (початок V ст.) життя на поселенні, на думку дослідника, не припинялося. На підтвердження даної думки В. Баран наводить той факт, що у житлі № 14 на долівці віднайдена бронзова фібула цього часу. Верхня хронологічна межа празького поселення віднесена до VI ст. Переривів у заселенні від IV ст. до VI ст. фахівець не вбачає, водночас наголошуючи, що якщо вони й були, то настільки незначні в хронологічному відношенні, що за наявними матеріалами їх не вдається визначити [8. С. 56–57; 9. С. 43–44; 10. С. 44]. Таким чином, поселення Теремці

інтерпретується, як перехідна пам'ятка від венедів до склавинів (від носіїв місцевої черняхівської до носіїв празької культур). На думку автора досліджень, поселення у пізньоримський та ранньослов'янський час заселялося одними і тими ж етнокультурним спільнотами [5. С. 195; 8. С. 53; 10. С. 56].

В плані формування джерельної бази, з сучасних теоретико-методичних позицій нам видається правильним наголосити на методиці досліджень поселення Теремці. Насамперед, слід відзначити, що відбір датуючого матеріалу здійснювався “у комплексі”: за принципом “in situ” та із заповнення споруд (нерідко важко розібратися). На наше переконання, заповнення споруди не має прямого відношення до часу її функціонування [9. С. 27–43].

Ще один комплекс пам'яток, який заслуговує особливої уваги, представлений поселеннями *Рашків-II, III*. Селища досліджувалися в рамках Дністровської комплексної новобудівної експедиції Інституту археології АН УРСР. До 1973 р. нею керував С. Бібіков, а у 1973–1981-х рр. – В. Баран [4. С. 5]. Вказані пам'ятки розташовані поблизу села Рашків Хотинського р-ну Чернівецької обл. Вони знаходяться на першій надзаплавній терасі правого берега середньої течії р. Дністер. З трьох поселень лише два (II, III) відносяться до першого періоду раннього середньовіччя. Пам'ятки мають виключно слов'янські нашарування. У Рашкові-II відкрито всього 14 жител, одна господарська споруда, одна господарська яма, в той час, як у Рашкові-III, 92 житла та 52 господарські ями. Керамічний матеріал, зібраний на поселеннях, складається з ліпного, незначної кількості кружального посуду, пряслиць і деяких інших виробів [4. С. 10–18]. Матеріал з металу представлений малочисельними виробами із заліза та бронзи: ножицями, шилами, ножицями, пряжками, аварською стрілою, браслетами, фібулами та ін. Вироби з каменю репрезентовані декількома зламаними брусками і фрагментами жорен [4. С. 18–24]. Об'єкти з селищ Рашків-II, III поділяються на три хронологічні групи у відповідності до трьох періодів існування поселень. Перший період датується другою половиною V–початком VI ст.; другий – VI ст., третій – VII ст. Таким чином, хронологічними рамками поселень є друга половина V–кінець VII ст. [4. С. 32].

Підводячи підсумки досліджень слов'янських поселень в с. Рашків, В. Баран наголошує на внесок отриманих матеріалів у вивчення празької культури Подністер'я. Рашків-III – перше поселення культури типу Праги-Корчака, де на широкій розкопаній площі відкрито близько 100 жител. Дослідник вважає, що певна частина населення даного поселення, була втягнута у *міграційні процеси слов'ян на південь*, в Подунав'я [3. С. 170; 4. С. 82].

Аналізуючи методику дослідження Рашкова, варто відзначити її аналогічність до тієї, що застосовувалася під час вивчення селища в Теремцях. Однак, загальна інтерпретація історичного розвитку поселень не викликає у нас сумнівів.

Отже, В. Баран, І. Русанова та Б. Тимошук заклали початки планомірного вивчення, сформували основи джерельної бази пам'яток раннього середньовіччя на території Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття. Разом з

тим, варто зазначити, що дослідники спеціально не торкалися питань, пов'язаних з міграційними процесами слов'ян. Однак, їхні наукові звіти, публікації матеріалів та монографії, дозволяють використовувати цей доробок для вирішення вказаної проблеми.

У зв'язку із різними підходами фахівців, застосованими під час розкопок, хочемо зацентувати увагу на якісній стороні джерел, сформованих на базі тих чи інших пам'яток. Мається на увазі відбір та використання рухомого матеріалу під час систематизації і, як наслідок, датуванні об'єктів зокрема, та пам'яток в цілому. Ще раз підкреслимо, що принцип "інсїтного" відбору для датування споруд застосовували І. Русанова та Б. Тимошук (Кодин-І, ІІ), тоді як В. Баран долучав ще й матеріал із заповнення об'єктів (Теремці, Рашків-ІІ, ІІІ). При цьому варто відзначити, що розуміння горизонтальної стратиграфії, яке надзвичайно важливе для виділення фаз, етапів і періодів забудови поселень, було спрощене і нерідко прирівнювалося до планіграфії. Так, на поселеннях Теремці та Рашків-ІІ, ІІІ враховано лише дані стратиграфічної колонки, тобто випадки коли одні об'єкти накладалися або перерізалися іншими. Поза увагою залишилося горизонтальне розташування асинхронних споруд, т. зв. відомості горизонтальної стратиграфії, що в першу чергу, спричинено відсутністю відліку глибин котловану споруд від рівня тогочасної поверхні. Відлік подано від рівня сучасної поверхні та т. зв. материка. [4. С. 83–121; 9. С. 6, 27–42]. Необхідно зазначити, що твердження автора досліджень Рашкова-ІІ, ІІІ, про те, що рівень денної поверхні на обох селищах знаходиться вище рівня материка на 0,15–0,25 м, не слід сприймати буквально, адже не уточнено, до котрого саме з періодів він відноситься. Навіть більше, мова тут йде про широкі хронологічні рамки в межах яких існували селища [4. С. 136]. На наш погляд, дещо краще виглядає ситуація на поселеннях Кодин-І, ІІ. І. Русанова та Б. Тимошук розділили досліджені об'єкти не лише по періодах, як це зробив В. Баран [4. С. 25–32; 9. С. 5], але й по фазах (не в сучасному розумінні цієї хронологічної одиниці) [27. С. 28–45]. Науковці у низці випадків вели, по можливості, відлік глибин котлованів заглиблених споруд, в тому числі, і від рівня давньої поверхні [27. С. 46–63]. Хоча й тут важко погодитися з дослідниками про синхронність об'єктів №№ 6 та 15, 1 та 2 (Кодин-ІІ, період ІІА), 3 та 32, 19 та 18 (Кодин-ІІ, період ІІБ) та ін., які віднесені до однієї фази [27. С. 71, табл. 10].

З іншого боку, варто наголосити ще на одному важливому аспекті – характеристиці найближчого природного оточення того чи іншого селища. Вона, в усіх без винятку випадках, є практично відсутня. А зараз найближче оточення (екофакти) розглядається в сучасній археологічній науці на рівні з артефактами [13. С. 39]. Топографія пам'яток, описаних В. Бараном, І. Русановою, Г. Смірноюю та іншими фахівцями ХХ ст. зводилася лише до загальних фраз про адміністративну, топографічну, гідрографічну прив'язку пам'ятки з окресленням найближчих природних меж та приблизною площею [45. С. 4–7]. На наш погляд, таке трактування екофактів є надто скупим, адже останні дають колосальні відомості про вплив ландшафту на різні сторони життя тогочасної спільноти, зокрема торкаються питання процесу міграцій [40]. Як вже

зазначалося, великим позитивом тогочасної методики є дослідження поселень значними площами. І справа тут не лише у кількісній стороні результатів цього процесу, а навпаки, у якості сформованих висновків. Тому такі пам'ятки і сформовані на їхній основі джерела, необхідно зараховувати до *еталонних*. На наш погляд, до них слід віднести: Теремці, Кодин-І, ІІ, Рашків-ІІ, ІІІ.

Поряд із джерелами, сформованими під час стаціонарних досліджень, надзвичайно важливе місце займають пам'ятки відкриті в результаті обстежень та розвідок. Вони не лише збільшують кількісну сторону джерельної бази, але й окремі її якісні показники. Варто зазначити, що до останнього часу, хоча і проводилися великомасштабні розвідкові роботи, проте про їхній якісний результат говорити не приходиться. Мається на увазі просте ігнорування екофактів на різних рівнях [45. С. 7–11]. А власне це, про що мова йшла вище, має велике значення для розуміння не лише системи заселення Подністер'я, але й для осмислення впливу екофактів на міграційні процеси раннього середньовіччя, які проходили через вказані території.

Протягом 2004–2006-х рр. Інститутом археології ЛНУ ім. Івана Франка та Історико-краєзнавчим музеєм м. Винники проводилися розвідкові роботи вздовж узбережжя р. Золота Липа*. Головна мета досліджень полягала у доповненні археологічної карти Прикарпаття і Волині. Результати розвідкових робіт можуть бути використані під час вивчення міграційних процесів V–VII ст. вздовж р. Золотої Липи.

Характеристика кожного з виявлених поселень включала:

- адміністративну прив'язку конкретної пам'ятки, за схемою: область→район→село→урочище→прив'язка до репера;
- опис природного оточення пам'ятки, тобто її ресурсну зону; межі характеризувалися на основі аналізу геоморфології, поверхневих вод, рослинного покриву, ґрунтів, наступним чином: зона→область→район→ландшафт→урочище → фація;
- характеристику культурних нашарувань та рухомого матеріалу на основі схеми розробленої Ж.-К. Гарденом [13. С. 118–131], а також (у випадку виявлення) аналіз деструкції об'єктів;
- на основі отриманої інформації, і в першу чергу, підйомного матеріалу здійснювалася інтерпретація хронології поселення, віднесення його приналежності до певних археологічних культур;

*Дослідження проведені під керівництвом наукового співробітника Галицької археологічної експедиції відділу археології ранніх слов'ян Інституту археології НАН України М. Филипчука за участю: групи студентів історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка (А. Филипчука, Н. Шуй, О. Литвин, Ю. Чорній, О. Лек) та випускника історичного факультету Тернопільського педуніверситету ім. В. Гнатюка Р. Двигаило. Студенти-археологи працювали в рамках проходження спеціальної практики. Активну допомогу у проведенні рятівних розвідкових робіт надавали місцеві мешканці тих населених пунктів, де проводилися роботи.

- картографування віднайдених пам'яток, а на основі поширення культурного шару – виготовлення приблизних планів поселень та найближчого природного оточення.

Як бачимо, тут широко враховано не лише арте-, але й екофакти. Всього на проміжку 127 км виявлено 71 пункт, де віднайдено залишки 137 пам'яток, з них: 12 празько-корчацької та 23 райковецької культур.

На основі отриманих даних до празько-корчацької культури, з великою долею вірогідності, треба віднести: Зашків-I, II, Чемеринці-II, Членики-II, Дунаїв-VI, VII, Лиса-II, IV, Яр горів-I, II та ін. Наведемо приклад джерела, сформованого на підставі обстежень селища поблизу с. Яргорів, яке виглядає наступним чином: “яр горів-I. Селище знаходиться за 1,5 км на південний захід від села, на правому березі р. Золота Липа в ур. “Скоків”. Воно розташоване в пониззі лагідного схилу з південною та південно-східною експозицією (рис. 18). Зі сходу його обмежує широка заплава ріки, з півночі й заходу – природні межі відсутні. За формою пам'ятка наближена до неправильного прямокутника. Вона вписується в конфігурацію нижньої частини схилу, простягаючись із заходу на схід. Максимальна довжина сягає близько 130, а ширина – 50 м.

Культурний шар на селищі представлений у вигляді темно-сірих гумусованих опідзолених ґрунтів, у верхній частині яких віднайдено глиняну вимазку, уламки перепаленого каміння, фрагменти ліпного та ранньокружального посуду (рис. 61, 6–8). який представлений вінцями і боковинами кухонних горщиків, а також верхніми частинами мисок. Вінця горщиків добре відхилені назовні. Короткі шийки плавно переходять до плічок. Текстура керамічного тіста важкосуглинкова, із домішками великозернистого піску і жорстви та шамоту. Більшості фрагментів посуду притаманний нередукований, вогнищевий? випал, хоча фрагмент верхньої частини охарактеризованого горщика засвідчує й пічний відновлюючий випал (рис. 61, б) Уламки та фрагменти ліпного посуду – товстостінні. Товщина боковин сягає 0,8–1,2 см. Передусім, це боковини та придонні частини кухонних горщиків. Поверхня горбкувата, а на деяких фрагментах навіть рустована. Верхні частини мисок (рис. 61, 7–8) характеризуються горизонтально- та косо зрізаним краєм верхньої губи вінець і прямими, відхиленими назовні стінками. На верхній губі миски з косо зрізаними вінцями нанесено орнамент у вигляді пальцевих вдавлень. Текстура керамічного тіста і випал подібні до кухонних горщиків. Аналогічні знахідки керамічного посуду можуть бути попередньо віднесені до пізнього етапу празько-корчацької та раннього періоду райковецької культури.

З півдня і сходу від селища, на лівому березі ріки, за широкою заплавою, простягається ліс, що покриває стрімкі пагорби. Із заходу та півночі поширені рільничі угіддя та пасовища, з переважанням сірих опідзолених ґрунтів. Рільничі угіддя зараз зайняті під присадибні ділянки.

Отже, на основі віднайденого матеріалу поселення Яргорів-I можна попередньо віднести до пізнього етапу празько-корчацької та раннього періоду райковецької культури (VI–IX ст.)” [44. С. 39–42] (рис. 1). Як бачимо, більшість із задекларованих нами параметрів, щодо такого виду робіт, тобто обстежень,

отримали належне місце у джерелі. При цьому слід зазначити, що не менш важливу інформацію несуть фотографії та плани селищ, а також характеристики найближчого природного оточення.

Надзвичайно важливого значення для вирішення нашої проблеми набуває і локалізація до охарактеризованого вище, синхронного (чи синхронних) поселення. Яскравим прикладом такої ситуації є попарне їхнє розташування на максимальній віддалі до 1 км. Так, поселення Яргорів-II знаходиться на правому березі р. Золота Липа за 0,3–0,4 км на південний захід від Яргорів-I. Воно займає подібну (південно-західну) експозицію схилу, аналогічну природну нішу та характеризується наявністю подібних керамічних матеріалів, які попередньо слід віднести до празько-корчацької (V–VII ст.) та раннього періоду райковецької (VIII–IX ст.) культур [44. С. 43] (рис. 2).

Отже, проведення суцільних обстежень берегів р. Золота Липа суттєво розширили джерельну базу. В науковий обіг введено чимало інформації, яка віддзеркалює не лише якісні параметри пам'яток з суто археологічних позицій, але й чимало нових даних (екофактів), без яких немислимо зрозуміти роль ландшафтів для економічної та соціальної характеристик тогочасного населення, і разом з тим, його міграційних процесів протягом V–VII ст.

Джерела, сформовані нашими попередниками шляхом стаціонарних досліджень еталонних пам'яток (Кодин-I, II, Теремці, Рашків-II, III, та ін.), а також ті, що були отримані внаслідок проведення розвідок та обстежень вздовж узбережжя р. Золота Липа (Яргорів-I, II, Зашків-I, II, Чемеринці-II, Ленники-II, Дунаїв-VI, VII, Лиса-II, IV, та ін.) дозволяють ставити та висвітлювати питання, які торкаються міграційних процесів слов'ян.

У руслі висловленого, особливої ваги набуває хронологія ранніх слов'янських пам'яток, а саме їхня нижня межа. На сьогодні побутує думка, що такою узгодженою датою слід вважати середину V ст. н. е. Один із найвідоміших фахівців з цієї доби, В. Баран, стверджує, що на теренах Прикарпаття у середині V ст. н. е. з'являються слов'янські старожитності типу Праги–Корчака. Це дає йому підстави розглядати дану територію як одну з найдавніших для слов'янського світу. Відповідно, їхнє поширення на суміжні території відбувається пізніше. Так, ранні пам'ятки слов'ян на теренах України та деякі у Румунії датуються серединою V ст. н. е., а на решті територій найраніші старожитності можуть бути віднесені науковцями лише до початку VI ст., що, за висловлюванням вченого, може слугувати інформацією про епіцентр та шляхи міграційних потоків [5. С. 44–48]. Спеціально не торкаючись проблем хронології найраніших пам'яток власне корчацького типу (це завдання іншої роботи), наголосимо лише на тому, що в межах Східної Волині та Полісся виявлені матеріали, найбільш близькі до так званої нульової фази празько-корчацької культури (IV–початку V ст. н. е.) [36. С. 7]. Водночас, не слід забувати, що досить цікава ситуація спостерігається на низці поселень, які представлені пізньозарубинецькими та ранньослов'янськими матеріалами. До таких слід віднести археологічний комплекс Снядзін на правому березі

р. Прип'ять [11; 12]. Нез'ясованою до кінця виглядає ситуація і навколо так званої "білої плями" на Східній Волині [19; 47. С. 68–69], на території котрої майже не виявлено пам'яток III–IV ст. н. е. (в тому числі, й слов'янського типу). На її східній периферії відомі лише поодинокі старожитності типу Абідні [23; 24], розгляд яких не розв'язує питання етногенезу слов'ян і не відображає ситуації на теренах "білої плями" (останню слід досліджувати окремо), він лише наближує на крок до розуміння тих процесів що відбувалися у II–V ст. н. е. на Східній Волині.

Матеріали, отримані північніше та східніше від Прикарпаття можуть виявитися ранішими, що виясниться у найближчий час. У світлі цього висловлюємо таке припущення. Той факт, що І. Удольф зафіксував найдавніші слов'янські гідроніми на теренах Північного Прикарпаття, може бути не зовсім свідченням їх перманентності, а того, що вказаний ареал стоїть першим на шляху міграції до Дунаю. До речі, на зазначений міграційний вектор, вказувала у свій час М. Комша. Румунська дослідниця вважала, що розселення слов'ян проходило із Західної Волині через верхньодністровські області на Дунай [17]. Так чи інакше, питання хронології та етнічної належності пам'яток другої та третьої чверті I тисячоліття н. е. на Східній Волині, як і якісний стан їхнього дослідження є дискусійними. І це не дивно з огляду на важливість проблематики. На наш погляд, один із найбільш об'єктивних шляхів вирішення прабатьківщини слов'ян та низки інших, пов'язаних з цим питань, можуть бути дослідження *процесу їхнього переселення*, зокрема, в південно-західному напрямку – території, де виявлено чи не найбільшу кількість добре датованих ранньослов'янських пам'яток.

Як відомо, в попередні часи, увага фахівців здебільшого акцентувалася лише на причинах, шляхах та наслідках переселень. На наше переконання, під терміном "*процес переселення*", слід розуміти рух тієї чи іншої спільноти, репрезентованої соціальними інститутами різного рівня, на нові місця постійного або тимчасового проживання. Його суть становитимуть такі складові: структура господарства, величина соціального інституту, час (пора року) та віддаль, яку, залежно від якісних і кількісних параметрів перших двох факторів, могли подолати переселенці.

За попередніми підрахунками кількість відомих пам'яток празько-корчацької культури в зазначеному регіоні (Верхнє, Середнє Подністер'я та Верхнє Попруття) сягає близько 150, з них значна частина знаходиться на берегах середніх і великих рік (Дністра та його лівих приток). До речі, 12 селищ V–VII ст. було відкрито внаслідок суцільних обстежень узбережжя р. Золота Липа. Результати розвідок дозволяють констатувати наступне: пам'ятки здебільшого розташовуються по-парно, на віддалі до 1 км; мінімальна віддаль між такими групами складає 30 км, в той час як максимальна – сягає 60 км. [43; 44]. Звичайно, що синхронізувати ці групи можна буде лише завдяки шурфуванню та стаціонарним дослідженням; найближче природне оточення поселень характеризується широкими заплавами, які переходять в стрімкі горби, рільничими угіддями, з переважаанням сірих та ясно-сірих опідзолених ґрунтів, а

також стрімкими підвищеннями, вкритими буковими лісами та лучною рослинністю. Такий ландшафт та ресурсна зона притаманні для всім празько-корчацьким та першого періоду райковецької культури селищам в Українському Прикарпатті [42. С. 310–311] Це і є ті дані, якісні та кількісні характеристики яких не залежали від людини, вони були сформовані природою. Тому умовно їх можна віднести до висхідних.

Інша річ, коли йдеться про використання та роль ландшафту в життєдіяльності людини. В сучасній західноєвропейській археологічній науці ландшафти тепер розглядаються переважно не як фізичні явища, а як соціальні конструкції [30; 31. С. 178], з різними підходами до їх концептуалізації. Розглядаючи один з напрямків їх історичної інтерпретації, а саме, ландшафт, як ідентичність [31. С. 181–182], можна отримати важливі висновки щодо міграцій. Як слушно зауважила Н. Стеблій, “відмінні екологічні ніші, перш за все, свідчать про різні структури господарської діяльності і, як наслідок, можуть асоціюватися з різними етнокультурними спільнотами” [32. С. 22].

На наше переконання, під час міграцій, слов'яни вибирали собі для розташування поселень такі місця, геоморфологічні і топогеографічні характеристики яких, були б притаманні для їхньої попередньої локалізації. Аналіз найближчого природного середовища селищ V–VII ст., розташованих вздовж берегів р. Золота Липа, яка розглядається нами, як один з важливих шляхів міграцій, підтвердив наведену закономірність [44. С. 6–54]. В цьому плані надзвичайно важливим є те, що за умови подібного ландшафту структура господарства переселенців практично не зазнавала змін. Нагадаємо, що асортимент археологічних артефактів, віднайдених на ранньослов'янських селищах V–VII ст., вказують на такий, “ландшафтний тип господарства”, в якому поряд із вирощуванням злакових (просо, пшениця, жито, ячмінь, рідше овес тощо), технічних (конопля, льон) та городніх (бруква, ріпа) культур. Важливе місце займало приселищне скотарство [4. С. 48–49]. Подібна структура господарства диктувала не лише пору переселення, але й впливала на віддаль, яку могли подолати переселенці впродовж одного року. Порою переселення міг бути час, який наступав після збору врожаїв злакових культур, тобто для зазначеного регіону – початок липня–початок (середина) серпня. Саме на кінець літа–початок осені підростав і молодняк великої і дрібної рогатої худоби, який вже міг долати відносно значні відстані.

Враховуючи щоденний цикл догляду за малою і великою рогатою худобою, а також іншими свійськими тваринами, а також їхні фізичні можливості, одноденний переїзд чи перехід з усім наявним господарським реманентом в середньому, міг складати не більше 10 км. А тривалість такої “мандрівки” (зважаючи на важкі ділянки маршруту, негоду тощо) могла сягати не більше півтора–два тижні. З іншого боку час і тривалість мандрівки була продиктована життєво необхідною потребою повного облаштування на новому місці (вибір ділянки для селища, будівництво житлово-господарських споруд тощо) до початку тривалих осінніх дощів та початку зимового періоду, який здебільшого, зараз, припадає тут на кінець жовтня–початок листопада. Отже,

враховуючи вище наведені аспекти, за найпростішими підрахунками віддаль разового переселення складатиме від 70 до 150 км. Ці попередні висновки добре співставляються з даними археологічних розвідок.

Важливе значення під час міграцій відіграла також соціальна організація переселенців. Як відомо, в цей час у слов'ян на найнижчому рівні домінували великі патріархальні сім'ї, дві-три з яких й склали окреме селище [25. С. 9; 35. С. 48–49, 146–168]. Швидше за все, вони переселялися групами, при цьому зберігаючи цілісними такі соціальні інститути, як великі патріархальні сім'ї, що були найнижчою духовною та матеріальною ланкою тогочасного суспільства. В складних переселенських умовах такий інститут спорідненості допомагав вижити малим сім'ям. Однак, докладне обґрунтування і вирішення цього питання – справа майбутнього.

Результати розвідкових робіт спонукають нас дещо під іншим кутом зору інтерпретувати археологічні джерела, сформовані під час стаціонарних досліджень і, зокрема тих, які знаходяться на міграційному шляху. Відразу ж треба зауважити, що дослідники дещо по іншому пояснювали їхній історичний розвиток. Так, І. Русанова та Б. Тимошук, вважали територію Північної Буковини такою, що розташована в стороні від міграційних шляхів [27. С. 5]. Вони вказували, що на селищі Кодині-I, II не було великих переривів у заселенні [27. С. 28], а самі перериви пов'язували з екологічним фактором (виснаженням землі), у зв'язку з яким відбувався відхід населення на нове місце та через деякий час його повернення на попереднє [27. С. 40–41]. Цікаво, що на їхнє переконання між собою різнилися лише більш ранні та більш пізні керамічні комплекси зазначених пам'яток [27. С. 26]. Ми ж схильні пов'язувати вказані перериви життя на селищах (а їх є більше ніж один), швидше за все, з переселеннями, а самі поселення могли виконувати роль “перевального пункту” на міграційному шляху, який вів з р. Прут до р. Сирет. До речі, поблизу м. Сучава–Шипот (Румунія) виявлено і досліджено великі слов'янські поселення і могильник VI–VII ст. [5; С. 45–46]. Отже, поселення Кодин-I, II та Сучава–Шипот складають своєрідну гілку від Середнього Дністра, через Верхнє Попруття до Сирету і можуть інтерпретуватися, як відгалуження дністровського шляху міграцій слов'ян на Південь (на Балкани).

Подібна ситуація спостерігається і з інтерпретацією селища Теремці. Її дослідник В. Баран вважає, що переривів у заселенні пам'ятки не було, а якщо й були, то настільки незначні в хронологічному відношенні, що за керамічними комплексами їх час не вдається визначити [9. С. 43]. Методика формування джерела на основі розкопок селища Теремці дозволяє висловити певні сумніви щодо безперервності його розвитку. Разом з тим, беручи до уваги вище зазначені відмінності методики розкопок і, зокрема, відбір рухомого матеріалу для датування Теремців та Кодина-I, II нам видається, що такий підхід дає підстави висунути гіпотезу про можливі перериви у функціонуванні селища. А якщо це так, то поселення у Теремцях могло виконувати ту ж роль в переселенні, що й Кодин-I, II.

Цікаву ситуацію можна спостерігати не лише під час аналізу житлово-господарських комплексів з поселень Рашків-II, III, але й їхнього найближчого оточення. Як вже вказувалося, дослідник старожитностей у Рашкові, В. Баран вважає, що певна частина населення даного поселення (Рашків-III), була втягнута у міграційні процеси слов'ян на південь, у Подунав'я. Цей висновок опосередковано підтверджується й такими фактами, як наявність старого броду через р. Дністер та назвою її правої притоки – потоку Брідок [4. С. 6–7, рис. 3].

У руслі зазначеного висловимо наше бачення щодо ролі і місця поселень V-VII ст. Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття, і в першу чергу тих, мова про які йшла вище. Окреслена територія, швидше за все, була відрізком на міграційному шляху, оскільки: *по-перше*, практично всі селища можна віднести до т. зв. низинної групи, топографія якої свідчить про розташування поселень на берегах та прибережних зонах великих і середніх рік; *по-друге*, в історичному розвитку поселень, швидше за все, були перериви, котрі так важко фіксувалися дослідниками у Теремцях, Кодині, та можливо і Рашкові. Саме тому, більш ймовірним видається заселення цих поселень у ранньому середньовіччі близькими, спорідненими, переселенськими групами населення, що рухалися на Дунай через певні хронологічні інтервали. Про стабільне життя, безперервність у розвитку селищ у регіоні, в умовах масштабних переселенських процесів, важко говорити.

В цьому контексті, логічною виглядає спроба розгляду ролі фактору ландшафту на мезорегіональному рівні, яка значною мірою проливає світло на міграційні процеси, шляхи та можливо й епіцентр розселення. Йдеться про порівняння екологічних ніш Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття з тими, які мають місце на Волині. Слов'яни, як вже вказувалося, шукали собі під поселення такі місця, далека та близька ресурсна зони яких в окреслених територіях залишалися ідентичними до попередніх, що дозволяло зберегти укладений спосіб життя, структуру господарства та просто вижити. В той же час, при порівнянні, далека ресурсна зона (та відповідний ландшафт у її межах) празьких поселень Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття не будуть подібними до тих, що локалізуються на Волині, адже мова буде йти про принципово різні віддалені ландшафти. Проте, близька ресурсна зона та ландшафт на її рівні, виявляться максимально подібними для поселень вказаних географічних зон [25. С. 8–9; 36. С. 4–6], особливо коли враховувати, що рівень сучасної заболоченості Прип'ятського басейну очевидно не відповідає тогочасному. Вірогідно, що закономірності при виборі місця поселення спрацьовують і на цьому рівні.

Подальші дослідження підтвердять, або спростують висловлені судження щодо одного із міграційних шляхів слов'ян та ймовірного їхнього проживання перед початком розселення в середині I тисячоліття н.е.

Отже, застосування інновацій під час формування джерельної бази та деяких реінтерпретаційних підходів до висновків наших попередників на експлікативному рівні, дозволяють під новим кутом зору ставити і вирішувати питання міграційних процесів слов'ян в ранньому середньовіччі. Висловлене,

перш за все, має пряме відношення до відбору матеріалу за принципом “in situ”, датування споруд, фіксації рівня тогочасної поверхні, широкого залучення даних екофактів, що своєю чергою суттєво збагачує джерельну базу, на основі якої простежуються хронологічні перериви в забудові селищ (Кодин-I, II, Теремці, Рашків-II, III), котрі знаходяться на міграційному шляху. Залучення до цього ще й відомостей суцільного обстеження р. Золота Липа дає підстави розглядати не лише один із напрямків міграційного потоку на Балкани, але й змодельовати форму і зміст процесу. Враховуючи структуру господарства носіїв празько-корчацької культури, річний і щоденний цикл його ведення тощо, одноденний переїзд чи перехід переселенців з усім наявним господарським реманентом в середньому міг складати не більше 10 км. Загальна тривалість такої “мандрівки” сягала приблизно півтора–два тижні, які в основному припадали на кінець літа. За час цей віддаль разового переселення становила від 70 до 150 км. Протягом вересня–жовтня переселенці облаштовували нове місце проживання, готувалися до зимівлі. Планувальна структура зазначених поселень на рівні фаз та їхнє парне розташування засвідчує, що, швидше за все, вони переселялися групами селищ, при цьому цілісними зберігалися такі соціальні інститути, як великі патріархальні сім'ї. Вибір нових місць для проживання і, в першу чергу, характер близької ресурсної зони, виявилися аналогічними до тих, що були притаманні для їхньої попередньої локалізації. Співставлення екологічних ніш (близька ресурсна зона та ландшафт на її рівні) і матеріалів селищ празько-корчацької культури Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття з тими, які мають місце на Волині може свідчити про місця проживання ранньосередньовічних слов'ян перед початком їхнього розселення, тобто вказує на волинський регіон.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Давні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – К., 1972.
2. Баран В. Д. Исследование поселения у с. Теремцы // АО 1979 г. – 1980. – С. 251.
3. Баран В. Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. – К., 1981.
4. Баран В. Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков). – К., 1983.
5. Баран В. Д. Давні слов'яни. – К., 1998.
6. Баран В. Д. Інтердисциплінарність в археологічних дослідженнях давніх слов'ян // Нові технології в археології. – Київ; Львів, 2002. – С. 150–155.
7. Баран В. Д. Походження українського народу. – К., 2002.
8. Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тис. н.е. у с. Теремці – перехідна пам'ятка від черняхівської до празько-корчацької культури // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – Львів, 2007. – Т. XV. – С. 50–69.
9. Баран В. Д. Слов'янське поселення I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. – К., 2008.
10. Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 38–67.

11. *Вяргей В., Трымер В.* Даследаванне археалагічнага комплексу каля в. Снядзін у Петрыкаўскім раёне Гомельскай вобласці // Гыстарычна-Археалагічны зборнік. – 2006. – Вып. 21. – С. 190–191.
12. *Вяргей В., Трымер В.* Даследаванне шматслойнага паселішча Снядзін-3 на р. Прыпяць // Гыстарычна-Археалагічны зборнік. – 2007. – Вып. 23. – С. 221–223.
13. *Гарден Ж.-К.* Теоретическая археология. – М., 1983.
14. *Горюнов Е. А.* Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. – Л., 1981.
15. Давня історія України. За ред. П. П. Толочка. – К., 2002. – Т. 3.
16. *Крушельницька Л. І.* Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів, Івано-Франківської області у 1961 р. // МДАПВ. – 1964. – Вып. 5. – С. 130–137.
17. *Комша М.* Проникновение славян на территорию Румынской народно-демократической республики и их связи с автохтонным населением // VII Междунар. конгресс антропологических и этнографических наук. – М., 1970. – Т. V. – С. 275–287.
18. *Максимов Е.В.* Миграции в жизни древних славян // Славяне и Русь (в зарубежной историографии). – К., 1990. – С. 5–11.
19. *Мачинский Д. А.* К вопросу о территории обитания славян в I–IV веках // АСГЭ. – 1976 – Вып. 17. – С. 82–100.
20. *Милян Т.* Дзедзіцька культура: нарис основних проблем генезису і ареалу поширення // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. – Львів, 2001. – С. 167–172.
21. *Петров В. П.* Походження українського народу. – Регенсбург., 1947.
22. *Петров В. П.* Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку та проблематика. – К., 1972.
23. *Поболь Л. Д., Ильютик А. В.* Жилища второй четверти I тысячелетия н.э. из поселения Абидня (по материалам раскопок 1960 г.) // Материали па археалогіі Беларусі. – Мінск, 2001. – № 3. – С. 102–153.
24. *Поболь Л. Д., Ильютик А. В.* Жилища второй четверти I тысячелетия н. э. из поселения Абидня (по материалам раскопок 1962, 1965, 1966 гг.) // Материали па археалогіі Беларусі. – Мінск, 2001. – № 5. – С. 124–142.
25. *Русанова И. П.* Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом – М., 1973.
26. *Русанова И. П.* Славянские древности VI–VII вв. – М., 1976.
27. *Русанова И. П., Тимоцук Б. А.* Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут. – М., 1984.
28. *Седов В. В.* Конгресс археологов-славистов в Братиславе // СА. – 1976. – № 3. – С. 350–354.
29. *Седов В. В.* Происхождение и ранняя история славян. – М., 1979.
30. *Смытына Е. В.* Миграции населения и способ культурно-исторической адаптации: некоторые проблемы соотношения (по материалам мезолитических поселений Украины // Vita Antiqua. – 1999. – № 2. – С. 31–37.
31. *Сминтина О.* Ландшафт в західноєвропейській археології: сучасні підходи до концептуалізації // Нові технології в археології. – Київ; Львів, 2002. – С. 177–188.
32. *Стеблій Н.* Природне середовище в процесах заселення північно-західної України (I ст. до н.е.–середина I ст. н.е.) // Вісник Інституту археології. – 2006. – Вып. 1. – С. 17–31.
33. *Терпиловский Р. В.* Ранние славяне Подесенья III–V вв. – К., 1984.

34. Тимошук Б. А., Кулиниченко Л. Г. Кодын – славянское поселение переходного периода // АО 1971 г. – 1972. – С. 368–369.
35. Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – К., 1976.
36. Томашевский А. П., Гаверитухин И. О. Славянское поселение Тетерева-I. – К., 1992.
37. Третьяков П. Н. О древностях середины и третьей четверти I тыс. в южных частях Верхнего Поднепровья // СА. – 1965. – № 4. – С. 63–77.
38. Третьяков П. Н. Фино-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. – М.–Л., 1966.
39. Трубаков О. Языкознание и этнология славян. Древние славяне по данным этимологии и ономастики // Славянское языкознание: IX Междунар. съезд славистов. – М., 1983. – С. 231–270.
40. Филипчук А. Про міграційні процеси слов'ян в ранньому середньовіччі (за матеріалами поселень V–VII ст. українського Прикарпаття) // “Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи”. Матер. VII Міжн. студ. наук. археол. конф. – Чернігів, 2008. – С. 222–225.
41. Филипчук М. А. Слов'янські поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996.
42. Филипчук М. А. Топографія пам'яток культури типу Луки Райковецької у Прикарпатті // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н.е. – Київ; Львів, 1999. – С. 308–318.
43. Филипчук М. А. Звіт про проведення археологічних обстежень і розвідок пам'яток у верхів'ях рр. Вишні, Золотої Липи та Маруньки (Мостиський, Пустомитівський та Перемишлянський р-ни Львівської області) у 2004 р. // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
44. Филипчук М. А. Звіт про проведення обстежень археологічних пам'яток на узбережжі р. Золота Липа (Перемишлянський р-н Львівської області; Бережанський, Підгаєцький та Монастирський р-ни Тернопільської області) у 2005–2006 р. // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
45. Филипчук М. А. Про стан і перспективи формування археологічних джерел ранньосередньовічної пори в українському Прикарпатті // Вісник Інституту археології. – 2007. – Вип. 2. – С. 3–16.
46. Хвойка В. В. К вопросу о славянах // Киевская старина. – 1902. – № 1. – С. 27–45.
47. Щукін М. Б. О некоторых проблемах черняховской культуры и происхождения славян (по поводу статей Рикмана Е. А., Винокура И. С., Седова В. В. и Вернера И.) // СА. – 1975. – № 4. – С. 63–67.
48. Смирнова Г. И. Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре // Pamatky Archeologicke. – 1960. – Ročník LI. – Číslo I. – S. 222–239.
49. Терпиловский Р. В. Наследие Киевской культуры в V–VI вв. // Archeologia o początkach Słowian. – Kraków, 2005. – S. 387–402.
50. Safarik P. Slovanské starožitnosti. – Praha, 1837.

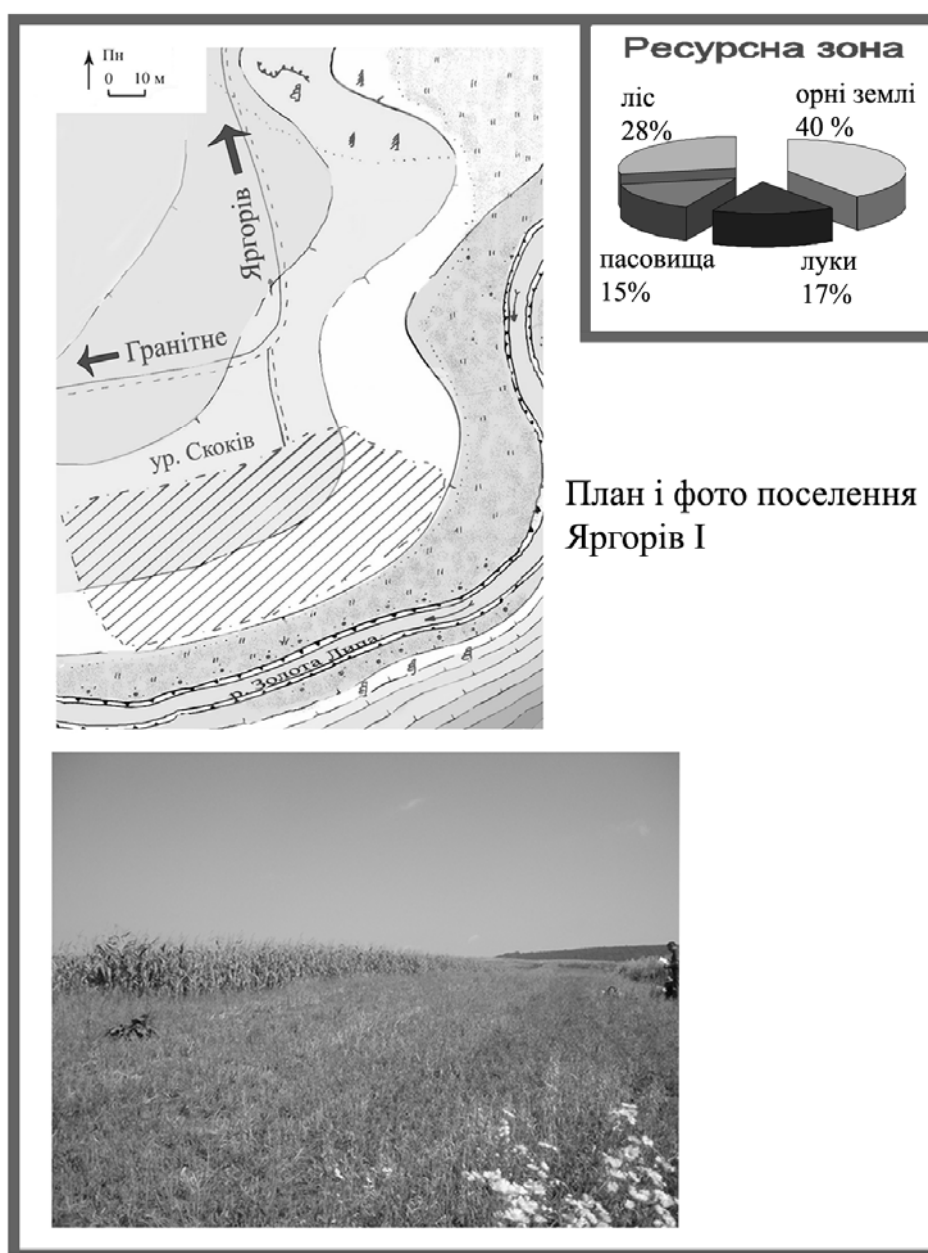

Рис. 1. План і фото поселення Яргорів-I та його найближчого оточення (за М. А. Филипчуком).

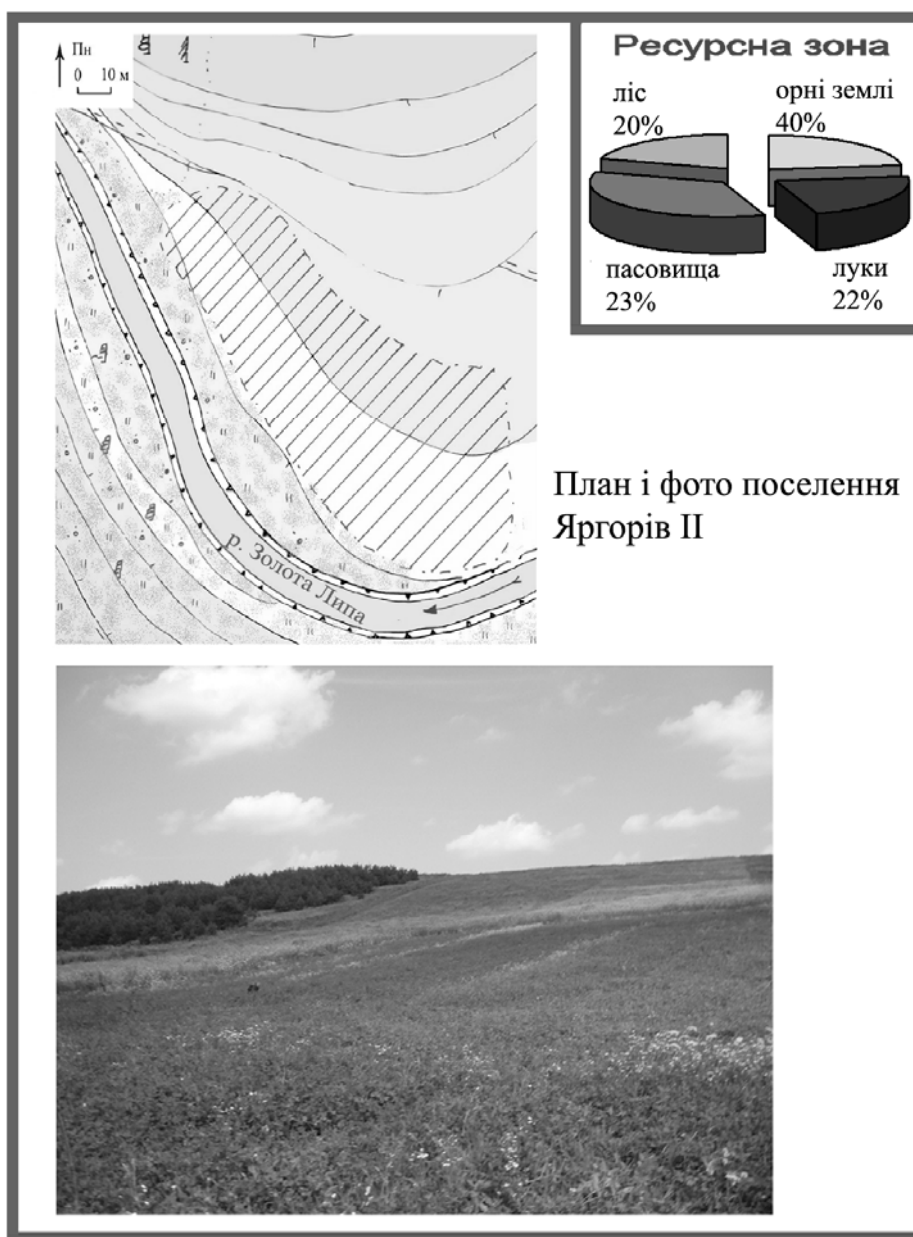

Рис. 2. План і фото поселення Яргорів-II та його найближчого оточення (за М. А. Филипчуком).

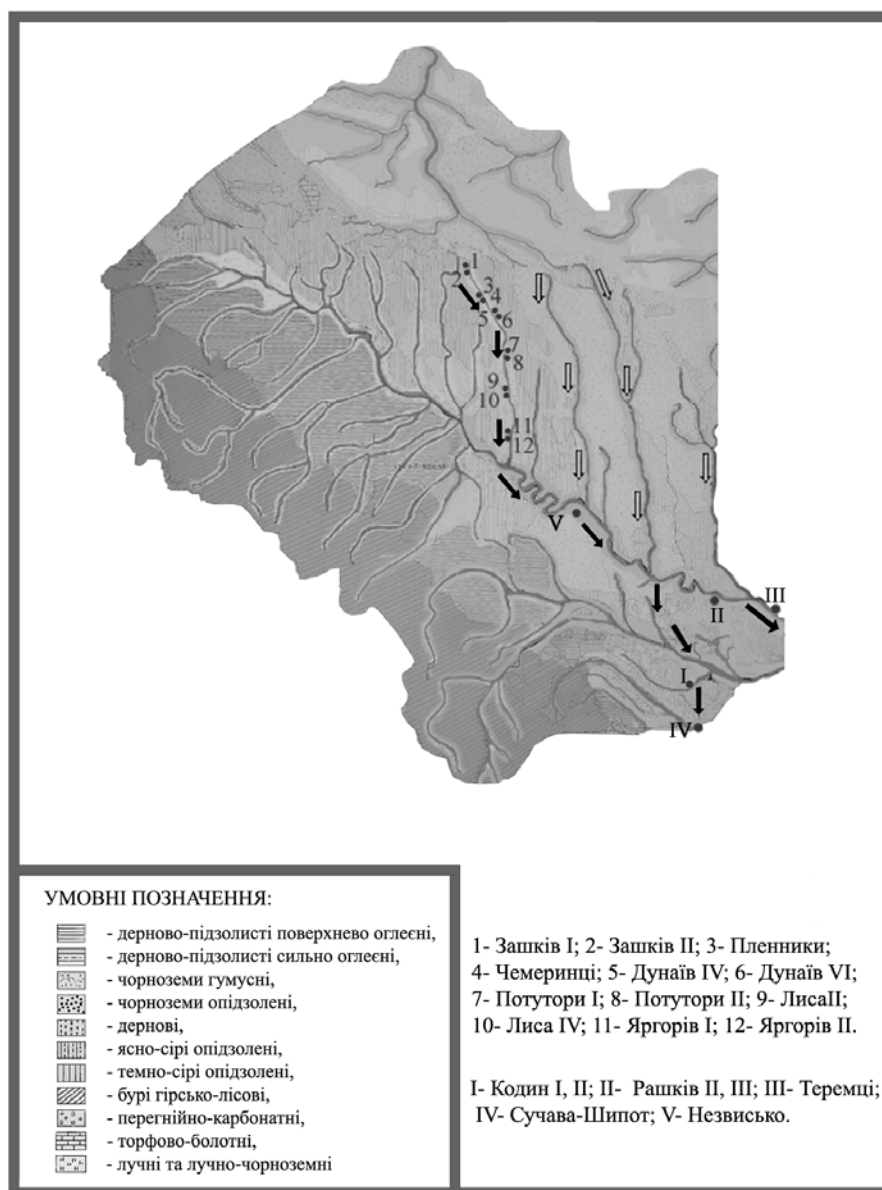

Рис. 3. Картосхема місцезнаходження пам'яток прязько-корчацької культури та напрямки переселення слов'ян на тлі ландшафтів українського Прикарпаття.

**SLAVIC MIGRATION OF THE V-VII C.
IN UPPER, MIDDLE DNIESTER AND UPPER POPRUTIA
(AFTER MATERIALS OF STATIONARY AND EXPLORATIVE RESEARCH)**

A. Fylypchuk

*Ivan Franko Lviv National University
Unniversitetska St. 1, Lviv, 79000*

In the article are given generally known thoughts about localization of Slavic proto-homeland. With new theory-methodical of sight was analyzed state of archaeological source base, which was formed on basis of permanently explored in second part of XX c. monuments of V–VII c. A.D. in Upper Middle Dniester and Middle Poprutia; and with the results of explorative works along the banks of river Zolota Lipa during 2004–2006. Was made a try to consider separate aspects of accommodation and migration of slavs in that region during V–VII c.

Key words: settlement, Rashkiv, Kodyn, Teremci, Yarhoriv, Slavic proto-homeland, territory before resettlement, migration.

**МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ СЛАВЯН V–VII ВВ.
ВЕРХНЕГО, СРЕДНЕГО ПОДНЕСТРОВЬЯ И ВЕРХНЕГО ПОПРУТЬЯ
(ЗА МАТЕРИАЛАМИ СТАЦИОНАРНЫХ И РАЗВЕДОЧНЫХ РАБОТ)**

А. М. Фильшчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000*

В статье рассмотрено общеизвестные взгляды локализации прародины славян. С новых теоретических и методических позиций проанализировано состояние археологической источниковедческой базы, сформированной путем стационарных исследований памятников V–VII вв. н.э. Верхнего, Среднего Поднестровья и Верхнего Попрутья во второй половине XX в., а также в результате разведочных работ, в частности, вдоль берегов реки Золота Лыпа в 2004–2006 гг. Проведена попытка рассмотрения отдельных аспектов проживания и переселения славян в данном регионе на протяжении V–VII вв.

Ключевые слова: поселения, Рашкив, Кодын, Теремцы, Яргорив, прародина славян, территория накануне расселения, миграционный процесс.

*Стаття надійшла до редколегії 09. 06. 2010
Прийнята до друку 25. 06. 2010*

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

УДК 902 – 051 (477) “192/193”

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІКТОРА ПЕТРОВА (20–30-ті роки ХХ ст.)

О. О. Франко, Н. А. Хомин

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Розглянуто наукову діяльність видатного українського археолога та етнолога, дослідника етногенетичних проблем, автора праць “Етногенез слов’ян” (1972), “Походження українського народу” (1992), “Скіфи. Мова і етнос” (1968) та ін. Віктора Платоновича Петрова (1894–1969) в 20–30-і рр. ХХ ст.

Ключові слова: Віктор Петров, археологія, етногенез, етнологія, етнографія, ВУАН.

На сучасному етапі розвитку української науки важливими завданнями є переосмислення ролі неординарних особистостей та визначення їх належного місця і внеску в досягнення наукової думки.

Видатний український вчений, археолог, етнограф, історик, літературознавець та письменник Віктор Платонович Петров (1894–1969) залишив по собі великий науковий доробок у всіх цих галузях наук та письменства. Більшість наукових праць вченого (понад 220) опублікована. Однак його архівна спадщина ще мало досліджена. Базою написання статті послужив його особистий науковий архів, який нараховує 267 одиниць зберігання [9], рукописні та архівні матеріали інших архівосховищ [10, 21], його наукові [11–20] праці та публікації останніх років [2, 3, 4, 23, 26, 27].

В. Петров був членом, секретарем та керівником “Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії Наук” (ВУАН, 1920–1932), редактором “Етнографічного вісника” (1925–1932), “Бюлетеня Етнографічної комісії ВУАН” (1926–1930), дійсним членом Російського географічного товариства (з 1928 р.), яке високо оцінило його наукові досягнення та організаторську діяльність, нагородивши в 1927 р. срібною медаллю. В 1930 р. В. Петров захистив дисертацію та був рекомендований в дійсні члени Академії Наук. Репресії початку 30-х років позначилися на його науковій кар’єрі. 6 серпня 1930 р. ухвалою комісії по “чистці” апарату ВУАН запроголоковано: “Зняти з посади керівника Етнографічної комісії за допущення політичних вивихів та перекручувань” (протокол № 43 § 94) [2].

З 1932 по 1938 рр. учений працював в Спілці інститутів історії матеріальної культури (СПМК), реорганізованої в 1934 р. в Інститут історії матеріальної культури (ІМК), який в 1938 р. перейменованний на Інститут археології АН УРСР [1. С. 5–6]. У січні 1941 р. його призначили директором Інституту фольклору, який був створений в 1936 р., щоб замаскувати ліквідацію

всіх етнографічних установ та жорсткі репресії проти вчених, більшість з яких була розстріляна або арештована та вислана до Сибіру на важкі примусові роботи. В післявоєнний період вчений, втративши всі наукові звання, працював в Інституті матеріальної культури АН СРСР (Москва) та з 1950 р. – в Інституті археології АН УРСР (Київ), продовжуючи утверджувати тематику етногенетичних проблем. На старості років (1966) В. Петров змушений був ще раз здобувати наукові звання.

Науково-дослідницька праця вченого проводилася в таких напрямках: методологія та методика досліджень, проблеми етногенезу слов'ян, походження українців, історія землеробства, археологія та давня історія Києва, трипільська, зарубинецька та черняхівська культури, гідроніміка, топоніміка, фольклористика, мовознавство, літературознавство.

Ми намагатимемося проаналізувати наукову діяльність В. Петрова міжвоєнного періоду, з'ясувати його методологію, оцінити діяльність вченого з точки зору сучасного стану розвитку української науки, визначити його місце в історії тогочасної наукової думки, зокрема в етноархеології.

Початок 20-х р. ХХ ст. ознаменувався бурхливим розвитком суспільствознавчих наук під керівництвом, створеної в жовтні 1918 р. Академії наук, яка в 20–30-і рр. називалася Всеукраїнською академією наук (ВУАН). В Петрову випала честь бути одним із перших організаторів науки в цій високій установі. В 1919–1920-х рр. він був ученим секретарем Комісії по складанню історичного словника української мови. Керував комісією Н. К. Грунський. В. Петров розробив принципи і програму складання цього словника та приступив до підготовки словника творів Лазаря Барановича (XVIII ст.). В цей час на основі Українського наукового товариства (УНТ), створеного М. Грушевським в 1907 р. у Києві на зразок НТШ у Львові, утворюється Етнографічна комісія ВУАН (квітень 1920 р.), що поставила собі за мету сприяти збереженню культурних цінностей. Головою Етнографічної комісії було обрано академіка А. М. Лободу, а керівником – В. П. Петрова. З 1927 р. В. Петров заміщав його на посаді голови комісії.

При Академії Наук існувала ціла низка інших науково-дослідницьких установ, а саме: Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК, 1924) [10], Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка, згодом Кабінет (1921 р.) який поділявся на три відділи: археологічний, етнологічний й антропологічний. Тут зберігалася вся спадщина Ф. Вовка, в тому числі і археологічні матеріали. Працівниками музею були: Олександр Алешо (керівник установи), який з величезними труднощами перевіз архів Ф. Вовка з Петрограду до Києва, Антін Онищук, Леоніла Заглада, Лідія Шульгина та ін. З 1925 р. Кабінет видавав “Бюлетень”, в якому окрім інструктивних матеріалів, друкувались і програмні (Л. Шульгиної, Л. Заглади, А. Онищука, Ю. Павловича та ін.).

В. Петров підтримував тісні наукові зв'язки з співробітниками цієї установи. В 1925 р. було створено Етнографічне товариство, переіменоване в 1928 р. на Всеукраїнське етнографічне товариство (ВУЕТ), яке видавало свій журнал “Побут” (вийшло сім номерів). Натомість, Кабінет-музей ім. Хв. Вовка,

мав свій науковий друкований орган “Антропология” (вийшло чотири номери), в якому публікувались і археологічні статті.

При історико-філологічному відділі ВУАН, у 1921 р. була створена історична секція (з 1924 р. її очолював М. Грушевський). Згодом при секції були виділені окремі комісії [6] по вивченню Києва і Правобережжя, Лівобережної України і Слобожанщини, Полісся, Полудневої України та по науковому дослідженню Дніпрельстану (в зоні майбутнього затоплення інтенсивно проводилися археологічні розкопки).

Окрім цих комісій працювали ще декілька: по вивченню народного господарства, продуктивних сил, звичаєвого та українського права, історичної пісенності, українсько-молдавська комісія. В 1928 р. внаслідок реорганізації створився відділ примітивної культури під керівництвом Катерини Грушевської, яка разом з батьком, Михайлом Сергійовичем, започаткувала на Україні впровадження методики комплексного дослідження та програми вивчення соціальної давньої історії України на засадах соціологічної школи Еміля Дюркгейма. Відділ мав свій друкований орган “Первісне громадянство”.

При ЕК згодом діяв Кабінет національних меншин. Діяльність ЕК (1920–1932), яка по суті очолювалась В. Петровим впродовж 12 років, складалась з організаційних моментів, публічних засідань, наукових експедицій та екскурсій, науково-дослідницької праці, підготовки публікацій, організації наукових відряджень, видання “Етнографічного вісника” (1925–1930, кн. 1–10) та “Бюлетеня Етнографічної комісії ВУАН” (1926–1930 № 1–16), краєзнавчих досліджень, організації гуртків, музеїв, етнографічних осередків на Україні, праці з широкими колами народу, написання і публікації анкет, програм та інструкцій по збору етнографічного матеріалу, систематизації зібраних дописів і речей, створення наукового архіву і бібліотеки.

Вся ця масштабна і кропітка праця вимагала величезної енергії і таланту її керівника Віктора Петрова. Голова ЕК А. Лобода був віце-президентом ВУАН, тому не міг приділяти належної уваги комісії. Звичайно, що в ЕК на громадських засадах працювали видатні вчені, такі як В. Перетц, О. Косач, К. Квітка, О. Грушевський, Д. Щербаківський, С. Терещенко, М. Грінченко та ін., з яких можна було брати приклад, які активно працювали в Комісії, складаючи програми, збираючи етнографічні матеріали, готуючи їх до публікації, але основну науково-організаційну і редакційну роботу ЕК вів сам В. Петров при незначній допомозі секретаря В. Білого (з 1928 р.).

Найвищого розквіту ЕК досягла в 1928–1929 рр., коли мережа кореспондентів виросла, як вважав сам В. Петров, до 10 тисяч чоловік. За ці роки вийшла значна кількість книг “Етнографічного вісника” та номерів “Бюлетеня Етнографічної комісії В.У.А.Н”. Поступово “Бюлетень” перетворився з інформаційного органу в науковий, були збільшені обсяги обох видань, звідомлення за рік стали ширшими, охоплювали організаційну, дослідну і видавничу діяльність.

Це був період найактивнішої діяльності В. Петрова. По суті В. Петров бере на себе все керівництво і основну працю ЕК. В 1928 р. видано 3 книжки

“ЕВ” (кн. V–VII), та 4 номери “Бюлетеня ЕК” (7–10), планувалось випустити ще 3 номери. 6-й номер “Е.В.” було присвячено пам’яті трагічно загиблого археолога і етнолога Данила Щербаківського з вступною статтею В. Петрова.

За 1928 р. відбулося 15 публічних засідань, на яких заслухано 29 доповідей, а всього до 1928 р. відбулось 203 засідання з 241 доповідями. Виступали А. М. Лобода, К. Б. Квітка, В. А. Камінський, В. М. Перетц, О. Ю. Андріївський та багато інших. Тематика різна – від вертепу, сільськогосподарських обрядів маріупольських греків, етнографічної діяльності О. Ф. Кістяківського, обговорення “Українських дум” у виданні К. Грушевської, аж до дослідження на Дніпрельстані. В. Петров виступав 28 листопада 1928 р. з доповіддю “У лоцманів року 1928-го” [5. С.10–11].

Науково-дослідницька праця Комісії якраз в цей час була зосереджена на цій тематиці. Закінчувалась підготовка до друку збірника “Дніпровські лоцмани”, а також збірника “Українська народна драма 1.” (Вертеп), який опрацював Є. М. Марковський; підготовлено до друку роботи О. Ю. Андріївського “Бібліографічний покажчик українського фольклору” та корпус “Український народний календар”. В тому таки 1928 р. проведено було декілька експедицій. На Дніпрельстані побував В. Петров, В. Білий та В. Камінський, на Поліссі – Н. Дмитрук; на Звенигородщині С. Терещенко вивчала залишки чумацтва; І. Галюн побував на Роменщині; П. Попов на Курщині і Чернігівщині; М. Левченко – на Поділлі [5. С. 11].

Планувалось щорічно видавати по 3–4 книги “Бюлетня”, розпочати публікацію збірок, присвячених народному календарю, цеховим організаціям на Україні, статті методичного характеру. Намічалось видавати збірники, присвячені національним меншинам, створити музей речей обрядового вжитку та народної медицини, удосконалити роботу бібліотеки та наукового архіву.

У 10 номері “Бюлетня” опубліковані дані перепису 1927 р., за яким українців числилося 33 млн., 218.800 (80,14%), а національних меншин – 5 млн. 777.680 (19,86%), в тому числі, росіян 2 млн. 677.166, євреїв 1 млн. 574.391, поляків 476.435, німців 393.024, молдаван 257.794, греків 104.667, болгар 92.078, білорусів 75.842, татар 22.281, чехів 15.905, циган 13.578, вірмен 10.631, та представників інших меншин – 37.163. Всього населення України на 1927 р. налічувало 38 млн. 996480 чол. (близько 39 млн.) [5. С. 12].

За 1929–1930 рр. вийшло 6 номерів “Бюлетня”. Остінній № 16 “Бюлетня Етнографічної комісії ВУАН” вийшов у світ в 1930 р. До друку було підготовлено ще шість номерів. Але через закриття усіх етнографічних установ, в тому числі, і ЕК ВУАН, вони не змогли побачити світ. Ці шість номерів знаходяться у фондах ІМФЕ у машинописному вигляді [21], як і великий архів зібраних матеріалів [21. Ф. 1].

У 20–30 рр. В. Петров написав цілу низку досліджень, програм, інструкцій, рецензій, монографій та статей. Вчений висвітлював матеріальну культуру, побут, звичаєвість, вірування, обрядовість, фольклор.

В. Петров був організатором всебічного вивчення пережитків професійних об’єднань на Україні, зокрема таких як чумацтво і лоцманство. Вийшли два

збірники, які увібрали в себе увесь зібраний В. Петровим та іншими, матеріал під назвою – “Матеріали до виробничих об’єднань. Вип. 1. Дніпровські лоцмани. – К., 1929. – 239 с; вип. 2. Чумаки. – К., 1931. – 218 с. У фонді Всеукраїнського археологічного комітету збереглася “Мапа розташування осель дніпровських лоцманів та кольорові величезні карти дніпровських порогів ще до їх затоплення [10], які варто опублікувати.

Наукове значення зібраних впродовж більш як десятиріччя етнографічних матеріалів надзвичайно велике, адже це період історії українського села, до якого ще не торкнулась колективізація та голодомор 1932–1933 рр. (хоч зафіксовані документи голоду 1921 р.), село ще свято утримувало давні традиції, які передавались з покоління в покоління.

В. Петрову випала честь бути одним із перших організаторів науки у заснованій в жовтні 1918 р. Всеукраїнській Академії наук.

Етнографічна комісія, яку очолив В. Петров об’єднувала науковців в галузі етнографії та проводила збирацьку та дослідницьку роботу в місцевих осередках, організовувала експедиції, встановила широкі міжнародні зв’язки, визначила тогочасний стан і завдання української етнографії, досліджувала історію українського народознавства. Все це висвітлювалось в наукових працях та друкувалось в “Етнографічному віснику” і “Бюлетні ЕК”, редактором яких був В. Петров.

Але, на жаль, на початку 30-х рр. радянське керівництво почало згортати політику так званої “українізації”. В останньому номері Етнографічного вісника (1932 р., № 10) була вміщена нищівна стаття секретаря ЕК В. Білого [3. С. 36]. Він звинуватив В. Петрова в агностицизмі, а також в невірній оцінці наукових досягнень М. Сумцова та В. Гнатюка. Почалася так звана реорганізація всіх академічних установ та жорсткі репресії проти вчених, значна частина з яких була безвинно розстріляна (зокрема, Л. Шульгина, Л. Загледа, М. Макаренко, Ф. Козубовський та ін.).

В 1932 р. В. Петрова переводять до новоствореної Спілки інститутів матеріальної культури (СІМК), яку у 1934 р. перейменовано в Інститут матеріальної культури, а в 1938 р. на цій основі створено Інститут археології АН УРСР [1. С. 5].

В. Петров займається археологічною проблематикою, спираючись на свої філологічні знання, які він отримав в Київському університеті (1913–1918) та аспірантурі (1918–1920) під керівництвом В. Перетца та А. Лободи, а також 12-річний досвід роботи в Етнографічній комісії. Можна з впевненістю сказати, що В. Петров був одним із перших етноархеологів, хоч і до нього Ф. Вовк, брати Д. і В. Щербаківські, С. Гамченко та інші працювали в такій же площині. Зразком використання різноманітних джерел в написанні праці “Походження українського народу” [19] було дослідження В. Щербаківського “Формація української нації” [28].

У 1932 р. В. Петров випускає в світ окреме видання праці “Вогнезрубна система хліборобства та хліборобський культ вогню”, наступного року - монографічне дослідження “3 студій про передкласове суспільство (“Ловецькі і

хліборобські культури”)), а ще через два роки статтю “К вопросу о генетическом изучении охотничьих игрищ” (1935) і низку праць про родовий лад та ідеологію родового суспільства.

В Інституті рукописів Бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України у Києві ми виявили його неопубліковану монографію “Родовий лад на Україні” [б. Х. № 3570]. Використовуючи археологічні джерела, В. Петров досліджує давню історію України та етнографічні явища (хліборобство, ловецтво, игрища, культу). В цей період він дуже серйозно зайнявся історією землеробства і в 1940 р. уже була готова його фундаментальна праця “Підсічне землеробство”, яка на початку 1941 р. дістала дуже високу оцінку спеціаліста в цій галузі, відомого вченого М. Третьякова, але за збігом обставин побачила світ тільки наприкінці життя вченого (1968) [18].

У цій праці вчений прийшов до висновків, що рільниче землеробство в рамках лісової зони Східної Європи виникло із підсічного лісового, що підсічне землеробство початково було пов’язане не з вирубуванням дерев, а з підрізкою кори на них і тим самим, що воно з’явилося ще задовго до винаходу залізної сокири. Він прийшов до переконання, що в Правобережній Україні, в умовах переваги лісу над полем, підсічне землеробство, появившись ще в неоліті, збереглося аж до початку ХХ ст.

Керуючи відділом феодального і дофеодального суспільств в ІА В. Петров знаходить час для польових досліджень і в 1934 р. він бере участь в Південнокиївській експедиції; в 1935 – Райковецькій, 1939 – Поліській, 1938 – Трипільській, 1939 – Лубенській, 1940 – Пліснеській. Разом з колективом готує видавничу серію пам’яток культури “полів поховань” зарубинецького і черняхівського типів [22. С. 315]. До роботи були залучені не тільки співробітники Інституту археології, а й Київського та Харківського обласних історичних музеїв (С. В. Коршенко, І. Д. Луцкевич, Л. М. Макаревич, Є. В. Махно, І. М. Фещенко). Було зроблено детальний опис, фотографування і замальовки речових матеріалів у Київському, Харківському, Дніпропетровському, Черкаському, Житомирському та Білоцерківському музеях [7. С. 3].

“У 1940 р. за маршрутом, що включав усі, відомі на той час, пункти зарубинецької та черняхівської культури була організована експедиція”, – писала згодом Є. В. Махно [7. С. 3].

Впродовж 1940–1941 рр. проводилися розкопки на поселенні черняхівської культури в с. Микільському на Дніпропетровщині під керівництвом І. М. Фещенка, за участю Н. В. Лінки, В. А. Мізин, Є. В. Махно і О. Грищенко. В той же час експедиція І. М. Самойловського та Ф. Б. Копилова досліджувала могильник в с. Корчувате. Згодом він став еталоном зарубинецької культури [8. С. 4]. Всі ці роботи проводилися при пильній участі В. Петрова.

Згодом були опубліковані ще дві археологічні карти про зарубинецькі та черняхівські пам’ятки на території України [3. С. 11–21], які також склалися під керівництвом В. Петрова.

Зусиллями кийвських і московських археологів ці матеріали планувалося тоді видати в Москві, але вони побачили світ тільки через двадцятиріччя в серії п'ятитомного видання “Материалы и исследования по археологии СССР” (МИА № 70 під редакцією М. Третьякова та МИА № 82, 108, 116, 139, під редакцією Б. О. Рибаківа і Е. О. Симоновича). Особливе місце займають праці В. П. Петрова [16; 20], що опрацьовані ним особисто, хоча весь матеріал у п'яти томах – це його надбання, бо без організації, керівництва та підготовки вченого не обійшлася жодна публікація.

У 1940 р. В. Петров залучив до наукової роботи Інституту археології вчених Львівського державного університету імені Івана Франка. На замовлення Інституту М. Ю. Смішко написав перший варіант праці “Карпатські кургани”, а О. В. Фенін – “Знахідки римських монет у Прикарпатті”. Остання була видана уже в післявоєнний період [7; 24].

У 1940–1941 рр. В. Петров бере участь в дослідженнях Галича [12] та Пліснеського городища. Серед архівних матеріалів В. Петрова є чорнові записи про саме місто, житло, основну площу міста, вал, тощо [9, од. зб. 5. С. 3–16].

В. Петров приходить до висновку, що розкопки Пліснеська мають виключне значення, бо тут найкраще уціліли вали і рови, які опоясували городище, що дає змогу дослідити структуру і топографію стародавнього міста XII–XIII ст., процес виникнення і розвитку міст. “Виявилось помилковим твердження, – підкреслює вчений, – що місто виникло з села, що першопочаткове місто було великим селом. В стародавньому місті городища XI–XIII ст. не було дворів і вулиць... Місто могло включати в свій склад декілька городищ: два, три, п'ять і більше” [9, од. зб. 5. С. 14]. В основному житло було наземним, але розкопано і одну велику напівземлянку. Площа міста була мощена камінням, на якому збереглися сліди вогню. Стіни валу були облицьовані великими кам'яними плитами (1×60×20). Інвентар – це фрагменти керамічного посуду, ножі, цвяхи, замки (колодки). Трохи нижче культурного шару, на глибині 60 см було виявлено ряд одиничних трупопокладень.

В. Петрову навіть вдалося до початку війни опублікувати статтю під назвою “Археологические раскопки в западных областях Украины” (15 листопада 1940 р.), яка зацікавила білоруських вчених і, зокрема, зображення воїна [9, од. зб. 5. С. 20]. Вони просили вислати фото і описати розміри, матеріал, з якого зроблене це зображення. У листі до В. Петрова, який зберігся в його особистому архіві, вони просили вислати фотографію зображення воїна та дати характеристику (розмір, матеріал тощо) цієї знахідки. Очевидно йшлося про чоловіче зображення на облицьовальній плиті. Звичайно, на сучасному рівні досліджень Пліснеського городища, ці розвідувальні розкопки видаються дуже скромними [25].

З середини 30-х років ми спостерігаємо, що праці В. Петрова вже мають археологічне спрямування. Вчений надалі обирає собі етногенетичну проблематику. Для розв'язання складних питань етногенезу ученим були залучені археологічні, етнографічні, історичні, лінгвістичні та інші джерела. З усіх цих наук В. Петров мав глибокі знання, він був універсальним вченим і це

допомогло йому в майбутньому висунути нові концепції походження етносів, які проживали на території України, зокрема слов'ян, і висловити свої думки щодо походження слов'ян і зокрема українців [14; 19].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Артеменко И. И., Баран В. Д., Бибииков С. Н., Франко О. Е. и др.* 50 лет Института археологии АН УССР. – К., 1984.
2. *Білокін С.* Довкола таємниці. Післямова до книжки: Походження українського народу. – К., 1992. – С. 192.
3. *Борисенко В.* Визначні постаті етнологів 20–30-х років. Короткі біографічні довідки // Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років. – К., 2002.
4. *Борисенко В. К., Франко О. О.* Народознавчі студії О. Г. Алеші // Народна творчість та етнографія (НТЕ). – 1990. – № 4.
5. Звідомлення ЕК ВУАН за 1928 // Бюлетень ЕК ВУАН. – 1928. – № 10. – С. 10.
6. Інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, ф. X, од. зб. 131418.
7. *Махно Е. В.* Пам'яті Віктора Платоновича Петрова // Археологія. – 1975. – Вип. 18. – С. 3–6.
8. *Махно С. В., Самойловский И. М.* Зарубинецкие памятники в лесостепном Приднепровье // МИА. – 1959. – № 70. – С. 11–21.
9. Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 16 (В. П. Петров).
10. Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 18 (Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК), од. зб. 161/5, 162, 163.
11. *Петров В.* Вогне-зрубна система хліборобства і хліборобський культ вогню. – К., 1932.
12. *Петров В. П.* Древний Галич. К вопросу о происхождении и структуре города в Киевской Руси // Социалистический Киев. – 1941. – № VI. – С. 4.
13. *Петров В. П.* Енеолітичне поселення в с. Городську. За матеріалами розкопок 1936 р. // Трипільська культура. – К., 1940. – С. 339–379.
14. *Петров В. П.* Етногенез слов'ян. – К., 1972.
15. *Петров В. П.* З історії житла на Україні // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – 1934. – С. 75–108.
16. *Петров В. П.* Масловський могильник на реке Толмач // МИА. – 1964. – № 116. – С. 117–167.
17. *Петров В. П.* Підсічне землеробство в Східній Європі // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – 1934. – Кн. 1. – С. 183–203.
18. *Петров В. П.* Подсечное земледелие. – К., 1968.
19. *Петров В.* Походження українського народу. – К., 1992.
20. *Петров В. П.* Черняховський могильник // МИА. – 1964. – № 116. – С. 53–117.
21. Рукописний відділ Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнології, ф. 1, од. зб. 184–189.
22. *Сьмонович Э. А.* В. П. Петров [Некролог] // СА. – 1970. – № 1. – С. 313–315.
23. *Скрипник Г.* Етнокультурне та державне відродження України і розгортання наукової діяльності установ УАН (20-ті роки ХХ ст.) // Народна творчість і етнографія. – 1985. – № 5–6. – С. 11–22.
24. *Фенін О. В.* Знахідки римських монет на Прикарпатті // Археологія. – 1951. – Т. V. – С. 92–102.

25. Филичук М. А. Структура Плісеського археологічного комплексу в слов'янський та давньоруський час // Вісник Інституту археології. – 2009. – Вип. 4. – С. 3–21.
26. Франко О. Федір Вовк // Джерела до новітньої історії України. – Нью-Йорк. – 1997. – Т. 4. – С. 1–239.
27. Франко О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. – К., 2000.
28. Щербаківський В. Формация української нації. – Прага, 1941.

**THE SCIENTIFIC AND ORGANIZATION OF ACTIVITY OF VICTOR PETROV
(20-TH – 30-TH YEARS OF THE XX-TH CENTURY)**

O. Franko, N. Homyn

*Ivan Franko Lviv National University
Universytetska st. 1, Lviv 79000*

The co-authors of this article introduced personal facts about the scientific activity of the famous Ukrainian archaeologist, ethnologist and investigator of the ethnogenesis problems Victor Platonovych Petrov (1894–1969) as the author of such monographies: “The Skiffs Language and ethnic characteristics” (1968), “The Slavonic ethnogenesis” (1972), “The Ukrainian people’s origin” (1992).

Key words: V. Petrov, archaeology, ethnology, ethnography, ethnogenesis, AUAS (All-Ukrainian Academy of Sciences).

**НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВИКТОРА ПЕТРОВА
(20-Е–30-Е ГОДЫ XX В.)**

О. О. Франко, А. Н. Хомын

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская 1, г. Львов 79000*

В статье изложены сведения о научной деятельности в 20-е – 30-е годы XX в. выдающегося украинского археолога и этнолога, исследователя этногенетических проблем, автора трудов “Етногенез слов’ян” (1972), “Походження українського народу” (1992), “Скіфи. Мова і етнос” (1968) и др. Виктора Платоновича Петрова (1894–1969).

Ключевые слова: В. Петров, археология, этнология, этнография, этногенез, ВУАН.

Стаття надійшла до редколегії 27. 02. 2010

Прийнята до друку 28. 03. 2010

ПУБЛІКАЦІЇ І МАТЕРІАЛИ

УДК 903-3 (477.83)“631/65”

ПАМ'ЯТКИ ДОІСТОРИЧНОГО ЧАСУ БУСЬКА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ

В. М. Конопля*, П. М. Довгань**, Н. Я. Стеблій**

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича

Національної Академії наук України

вул. В. Винниченка, 24, м. Львів, 79026

**Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, e-mail: petro5@lviv.farlep.net, nstebliy@ukr.net

Публікуються матеріали відомих та нововідкритих різночасових культур (свідерської, лінійно-стрічкової кераміки, волинсько-люблінської, маліцької, ранньоскіфського часу /лежницька група/, черняхівської) з пам'яток, що знаходяться як на території Буського археологічного комплексу, так і його округи (сс. Яблунівка, Сторонибаби).

Ключові слова: Буськ, свідерська культура, культура лінійно-стрічкової кераміки, волинсько-люблінська культура, маліцька культура, лежницька група культури ранньоскіфського часу, черняхівська культура, кераміка, вироби з кременю.

Для науковців і широкого загалу шанувальників літописного Бужська місто Буськ асоціюється переважно з його слов'янськими та киево-руськими періодами давньої Русі-України.

За час, що минув від початків вивчення городища і до наших днів, опубліковано цілу низку різних за змістом та обсягом праць, котрі збагатили джерельну базу про життя і діяльність літописних бужан [2. С. 136–195].

Однак, більш ранні, реально існуючі сліди перебування тут інших спільностей все ж залишаються не висвітленими. Зараз достеменно відомо, що первісне заселення сучасної території міста відбулось набагато раніше – близько 12–15 тисяч років тому.

Слід сказати, що відомості про окремо виявлені у Буську археологічні знахідки з'явилися ще у міжвоєнний час. Так, у 1933 р. в Археологічний музей Наукового Товариства ім. Шевченка був переданий випадково виявлений на полі “Рокитна” наконечник списа довжиною 21,5 см, шириною 7 см і товщиною 6 мм, датований раннім періодом доби бронзи (рис. 2, 1). Нині знахідка зберігається у фондах Львівського історичного музею, де, крім неї, перебувають знайдені у місті кам'яні свердлені сокири: ціла – 95×59×42 мм з діаметром отвору 25×23 мм (рис. 2, 2) і лезова частина іншої – 62×53×38 мм з діаметром отвору 22×20 мм (рис. 2, 3), а також прямокутна у поперечному перетині крем'яна сокира із дбайливо зашліфованими поверхнями, що притаманна культурі кулястих амфор [1. С. 266; 6. С. 48].

У 1938 р. під час земляних робіт у Буську випадково знайшли три тілопокладні поховання цієї ж культури, з інвентаря яких в Археологічному

музеї ЛНУ ім. Івана Франка зберігається двовушкова амфора з частково пошкодженим тулубом висотою 5,3 см та діаметром 8,5 см, декорованою рядком коротких вертикальних вдавлень прямокутного штампа та зигзагоподібними відтисками потрійного “шнура” [7. С. 37, 63. Табл. III, IV].

Більш-менш планомірні археологічні дослідження Буська були започатковані у 2000 р. спільними роботами тодішньої Обласної інспекції з охорони пам'яток археології при Львівському історичному музеї та Буської археологічної експедиції Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка, коли вдалось відкрити низку пам'яток доби каменю–епохи бронзи у передмісті Воляни. Нині остання зі згаданих інституцій продовжує вивчати дослов'янські старожитності як в межах міста, так і довкола нього, матеріали яких подані нижче.

Передмістя Воляни

В межах передмістя відомо чотири пам'ятки.

Перша з них двошарова (черняхівська культура і давньоруський період XI–XIII ст.), знаходиться за 0,3 км на південний схід від городища на Волянах, на пологому схилі правого берега потічка, ближче до заплави.

Уламки ліпної і кружалної кераміки першої половини I тисячоліття н. е. зібрані довкола металевої опори ЛЕП. Ґрунт в цьому місці темно-сірий, супіщаний. Сліди поселення зафіксовано у смугі довжиною до 150 м і шириною 25–30 м на рівні 1,5 м від річкової долини у створі між двома мостами автотраси Львів–Київ.

Друга пам'ятка багат шарова (фінальна стадія пізнього палеоліту, період енеоліту, городоцько-здовбицька і тшчинецька культури доби бронзи, давньоруський час XI–XIII ст. та пізнє середньовіччя), розташована за 0,1 км на південний захід від давньоруського городища, відразу ж за оборонним ровом. Її сліди простежені на території присадибних ділянок, що займають рівну ділянку надзаплавної тераси висотою до 15 м від заболоченої низовини.

З пізнім палеолітом пов'язані два призматичні нуклеуси: двоплощинний зі скошеними і нефасетованими ударними площадками – 70×45×27 мм (рис. 3, 5) та одноплощинний з майже прямою, безсистемно фасетованою ударною площадкою – 55×29×32 мм (рис. 4, 5); однобічно ретушована поздовжня пластина з відбитим кінчиком (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) – 69×25×8 мм (рис. 4, 1); двобічно ретушована поздовжня пластина із взаємонаправленими негативами від сколів (ретуш мікрозубчаста, перервиста, зі спинки) – 100×16×7 мм (рис. 6, 8); кутовий різець на ребристо-поздовжній пластині – 42×21×7 мм (рис. 3, 6); нижня частина поздовжньо-первинної – 29×19×4 мм, три середні частини поздовжніх – 23×16×3, 31×18×5 і 52×22×6 мм пластин та два безсистемні відщепи – 18×15×3 і 24×19×5 мм. Всі артефакти покриті інтенсивною білою патиною.

До періоду енеоліту (маліцька або волинсько-люблінська культури) віднесені двобічно ретушована поздовжня пластина із суцільно ретушованими зі сторони спинки крайками (на лівій ретуш дрібнофасеткова скісно-струмениста

у поєднанні з мікрозубчастою, на правій – мікрозубчаста сукупно з дрібнофасетковою лускоподібною) – 121×24×6 мм (рис. 4, 7), а також поздовжня пластина із взаємонаправленими фасетками від сколів – 73×31×8 мм (рис. 6, 7). Її скошений поперечний кінець оброблено дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю. Цим же її різновидом в перервистий спосіб зі сторони спинки підправлено лівий бічний край, а правий – частково з двох площин із застосуванням дрібнофасеткової лускоподібної та мікрозубчастої ретуші.

Більш кількісні знахідки доби бронзи. Серед фрагментованого ліпного посуду городоцько-здовбицької культури – 9 екземплярів на увагу заслуговують: уламок верхньої частини амфори або глека із заокругленим краєм відігнутого назовні вінця діаметром 14 см і товщиною 5 мм, що має петельчасту ручку і прикрашений трьома подвійно-горизонтальними рядами шнуроподібного штамп (рис. 2, б); уламок верхньої частини горщика товщиною 4–7 мм з вертикальною, незначно увігнутою до середини горловиною діаметром 12 см, плічка якого декоровані скісно нанесеними паралельними пружками (рис. 5, б); фрагмент верхньої частини опуклобокої посудини діаметром 20 см і товщиною 5 мм, орнаментованої двома рядами скошено-овальних вдавлень та вертикально нанесеними стосовно поздовжньої осі тулуба канелюрами (рис. 5, л); фрагмент стінки діаметром 24 см і товщиною 4–5 мм, зовнішню поверхню якого оперізують одинарні відтиски “шнура”, котрі йдуть горизонтально паралельними рядами (рис. 2, 7).

Кераміка цього періоду доби бронзи забарвлена в темно-коричневий і сіро-коричневий кольори, має добре зглажену поверхню, а її глиняна маса містить, крім піску, дрібні фракції жорстви та мікрочасточки перепаленого кременю.

З цим часом існування пам'ятки пов'язані, очевидно, трапецієподібна у плані та лінзоподібна у поперечному перетині сокира із зашлифованим лезом – 95×46×15 мм (рис. 6, 3) і сегментоподібний серп з аналогічним поперечним перетином – 130×45×12 мм та із заокругленою п'яткою, на якій частково уціліла жовнова кірка (рис. 6, б).

Посуд тшцінецької культури цього місцезнаходження репрезентує уламок верхньої частини горщика товщиною 5 мм з прямим, рівно зрізаним і незначно потовщеним краєм вінець діаметром 16 см, орнаментованим рядком вдавлень прямокутного штамп, під яким нанесені горизонтальні прямолінійні канелюри, а також чотири фрагменти стінок. Керамічні знахідки мають світло-коричневе забарвлення, а їх глиняна маса включає домішку подрібненого шамоту і поодиноких зерен перепаленого кременю.

До цих двох періодів доби бронзи пам'ятки відносяться, ймовірно, три відщепи: поздовжній – 17×13×4 мм і безсистемні – 25×18×5 та 31×14×6 мм.

Шість виробів з кременю зібрав за 0,2 км на схід від городища на Волянах у 2008 р. З. Павлик. Місце їх виявлення, яке ми умовно пов'язуємо з поселенням культури лійно-стрічкової кераміки зафіксоване на схилі мису високого правого берега р. Рокитної. У складі підйомного матеріалу наявні такі артефакти:

- середня частина поздовжньої пластини – $95 \times 18 \times 6$ мм (рис. 10, 5) з ретушованими скісним поперечним кінцем (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна) і бічним краєм (ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки);
- поздовжня пластина – $49 \times 22 \times 5$ мм (рис. 9, 7) з аналогічно обробленими мікрозубчастою ретушшю окрайками, підправка яких здійснена зі сторони черевця;
- двобічно ретушована (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) середня частина поздовжньої пластини – $26 \times 18 \times 5$ мм (рис. 9, 4);
- двобічно ретушована (ретуш аналогічна: на лівій окрайці зі спинки, на правій – з черевця) нижня частина поздовжньої пластини – $43 \times 16 \times 5$ мм (рис. 9, 5);
- вкладень серпа з кутовою заплірою верхнього кінця середньої частини поздовжньої пластини – $61 \times 21 \times 5$ мм (рис. 3, 2), у якій скошений нижній поперечний кінець оброблено з черевця дрібнофасетковою лускоподібною, а правий бічний край – мікрозубчастою ретушшю, нанесеною суцільно зі спинки;
- протилежно-кінцевий (подвійно-бічний) різець на середній частині асиметричної поздовжньої пластини – $39 \times 18 \times 7$ мм (рис. 10, 2).

Вул. Підзамче

На присадибних ділянках в цьому куточку міста (північно-західна частина), що локалізуються на схилах лівого берега стариці Західного Бугу, зібрано відносно невелику колекцію кременевих та керамічних артефактів.

Ліпний посуд, який належить маліцькій культурі в її пізніх проявах, представлений двома знахідками.

Одна з них – це уламок біконічної миски або чаші з рядком нігтевих защипів та овальним наліпом на його переломі. Зовнішня поверхня сіро-жовта, шерехата на дотик внаслідок підвищеного вмісту у глиняній масі аналогічного кольору дрібного піску. Внутрішня поверхня чорна, зглажена (рис. 2, 4).

Інший виріб належить ріжкоподібній ручці від чаші сіро-жовтого кольору з шерехатою поверхнею, орнаментованою горизонтально нанесеними рядами нігтевих вдавлень (рис. 5, 4).

До цієї культури, з огляду на типологічні та технологічні ознаки, слід зарахувати чотири артефакти з кременю, а саме: однією ретушовану нижню частину поздовжньої пластини (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) – $51 \times 29 \times 5$ мм (рис. 9, 3); двобічно ретушовані нижню (ретуш лівої окрайки суцільна, мікрозубчаста, зі спинки, правої – суцільна, зі спинки, мікрозубчаста і дрібно фасеткова скісно струмениста) – $70 \times 29 \times 7$ мм (рис. 3, 3) та дві середні частини: ретуш крайок мікрозубчаста, суцільна, зі спинки – $57 \times 24 \times 6$ мм (рис. 3, 1); ретуш зі спинки, суцільна, лівої окрайки дрібнофасеткова скісно-струмениста, правої – мікрозубчаста) – $43 \times 16 \times 5$ мм (рис. 9, 6).

Частина виявлених тут знахідок може бути віднесена до городоцько-здовбицької культури. Насамперед, це стосується округлої в плані та напівовальної у поперечному перетині ручки з частково збереженою стінкою від

амфори, зовнішня поверхня якої світло-коричнева, внутрішня сіро-жовта, а глиняна маса чорного кольору містить дрібний пісок і фракції перепаленого кременю від декількох мікрон до 1–3 мм у поперечнику (рис. 5, 3).

До цього (раннього) періоду доби бронзи доречно зарахувати декілька відщепів із вторинною обробкою, а саме: ребристий із залишком жовтої кірки – 27×17×4 мм із скісно ретушованим поперечним кінцем (рис. 9, 2); безсистемний – 31×19×5 мм (рис. 10, 3); безсистемно-первинний – 48×42×9 мм (у них ретуш нанесена з двох бічних країв), поздовжні із взаємонаправленими негативами від сколів – 25×16×5 мм (рис. 10, 4) і 45×28×7 мм (мають однібічну ретуш), а також кінцевий скребок з асиметричним лезом (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна) на ребристо-первинному сколі (рис. 10, 1) і уламок (лезова частина) овальної у поперечному перетині сокири із зашліфованими бічними краями – 55×81×33 мм (рис. 9, 8), який реутилізовано під нуклеус.

З-поміж шести неретушованих відщепів три можна зарахувати до маліцької культури. Ними є сколи з ударної площадки нуклеуса: із суцільним негативом на спинці – 24×28×4 мм та безсистемний – 29×28×8 мм і з його сторони зняття (поздовжньо-первинний) – 18×18×4 мм. Датування решти відщепів: поздовжніх – 17×22×5, 23×31×5 мм та безсистемного – 24×13×2 мм – проблематичне.

Вул. О. Довбуша

Серед підйомного матеріалу з цієї місцини на особливу увагу заслуговує покрите блідо-голубою патиною вістря до стріли свідерської культури на пластині – 50×15×5 мм, яка відокремлена з двоплощинного нуклеуса (рис. 8, 4). Насад виробу оброблений з обох площин дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушю, а кінчик частково нанесеною на лівій (спинка) і правій (черевце) окрайках мікрозубчастою ретушю.

Знайдений уламок денця ліпної посудини діаметром 12 см і товщиною 1,3 см, що має сіро-жовту зовнішню шерехату, темно-сіру помірно лисковану внутрішню поверхню та темно-сіру глиняну масу з домішкою піску і, спорадично, подрібненого шамоту та жорстви, належить до лежницької групи культури ранньоскіфського часу.

До цього хронологічного періоду віднесені дев'ять артефактів з кременю.

Аморфний нуклеус з двома сторонами відокремлення заготовок – 24×39×21 мм (рис. 11, 1).

Кінцевий скребок з асиметричним і крутим лезом (ретуш дрібно- і середньо фасеткова лускоподібна) на поздовжньому відщепі із залишком жовтої кірки – 40×41×8 мм (рис. 11, 8).

Однібічно ретушований ребристо-поздовжній відщеп (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, на спинці і часткова мікрозубчаста на черевці) – 43×38×8 мм (рис. 11, 12).

Однобічно ретушований поздовжній відщеп із залишком жовтої кірки і негативами від поперечної підправки (ретуш мікрозубчаста, суцільна, на спинці) – 49×29×6 мм (рис. 11, 5).

Двобічно ретушований поздовжній відщеп – 31×18×5 мм, крайки якого підправлені з черевця мікрозубчастою ретушшю, нанесеною на лівій з них частково, а по правій – суцільно (рис. 4, 6).

Двобічно ретушований ребристий відщеп (ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки) – 45×23×7 мм (рис. 12, 2).

Двобічно ретушований поздовжній відщеп із взаємонаправленими негативами та негативами від поперечної підправки (ретуш лівої крайки мікрозубчаста, часткова, з обох площин; правої – дрібнофасеткова лускоподібна, часткова, зі спинки) – 27×18×7 мм (рис. 11, 4).

Поздовжній відщеп із взаємонаправленими негативами, у якого прямий поперечний кінець оброблено мікрозубчастою ретушшю – 41×20×6 мм (рис. 12, 7).

Біфункціональний виріб на ребристо-поздовжньому відщепі – 30×25×4 мм, у якого на лівій крайці двосекційний виїмчастий скобель, а на правій – суцільно нанесена зі сторони спинки дрібнофасеткова лускоподібна ретуш (рис. 11, 3).

Вул. П. Сагайдачного

На прилеглий до будинку № 24 території виявлено знахідки, віднесені до волинсько-люблінської культури. Визначальним щодо їх культурно-хронологічної приналежності є уламок верхньої частини горщика діаметром 28 см і товщиною 6 мм (рис. 5, 5), помірно лисковані поверхні якого покриті сіро-жовтим ангобом, а його глиняна маса чорного кольору містить мікрочасточки шамоту.

Решту знахідок складають первинний – 20×25×5 мм, поздовжньо-первинний – 25×21×4 мм і безсистемний – 17×25×4 мм відщепи, а також п'ять виробів із вторинною обробкою, зокрема:

– поздовжній відщеп зі стрілкою ретушованим (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна лускоподібна, суцільна, зі спинки) кінцем – 49×29×5 мм (рис. 4, 3),

– аналогічний за формою артефакт на верхній частині поздовжньо-первинної пластини – 29×15×6 мм, бічні крайки якої підправлені з обох площин середньо- і крупнофасетковою скісно-струменистою ретушшю (рис. 4, 4).

– однобічно ретушована (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) середня частина поздовжньої пластини – 35×17×5 мм (рис. 11, 6)

– верхня частина поздовжньої пластини – 20×16×5 мм, яка оброблена на скошеному поперечному кінці та бічній крайці суцільно нанесеною зі сторони спинки дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю (рис. 11, 2);

– поздовжній відщеп – 25×29×4 мм (рис. 3, 4) з ретушованим (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, з черевця) поперечним кінцем;

– серединний різець на нижній частині ребристо-поздовжньої пластини – 65×25×8 мм (рис. 6, 2).

Вул. Б. Хмельницького

З присадибних ділянок цієї вулиці зібрано такі артефакти.

Уламок верхньої частини біконічної посудини (миска?) товщиною 7 мм і діаметром вінець 38 см, зовнішня поверхня якої світло-коричнева з темно-сірими плямами, лискована, а внутрішня – чорного кольору, шерехата. Щільна глиняна маса містить мікрочасточки шамоту. Знахідка декорована нігтевими відтисками (рис. 5, 7).

Уламок денця діаметром 10 см і товщиною 1,1 см. Поверхні чорні заглажені.

Обидва ці вироби пов'язані з маліцькою культурою. До неї зараховані такі артефакти з кременю, а саме:

– кутовий різець на середній частині поздовжньої пластини – 29×24×7 мм (рис. 12, 1);

– двобічно ретушована поздовжньо-первинна пластина – 62×25×7 мм: ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки;

– однобічно ретушована верхня частина поздовжньо-первинної пластини – 66×27×9 мм: ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки (рис. 10, 7);

– однобічно ретушована середня частина поздовжньої пластини із залишком негативів від поперечної підправки – 47×22×7 мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки (рис. 12, 3).

До цієї групи знахідок належать поздовжній відщеп – 30×19×3 мм і уламок перепаленого кременю із залишком жовтої кірки.

До черняхівської культури віднесено фрагмент стінки кружальної посудини світло-сірого кольору товщиною 11–13 мм.

Подвір'я палацу графа Бадені

Доцільно згадати окремі знахідки доби каменю, які були виявлені розкопками на території палацу Бадені у 2004 р. і залишились неопублікованими*.

З-поміж них наявні три фрагменти стінок ліпного посуду культури лінійно-стрічкової кераміки. Один з керамічних виробів репрезентує максимально опуклу частину тулуба столової посудини товщиною 1,4 см і діаметром 34 см, із сіро-жовтими поверхнями. Його глиняна маса чорного кольору з домішкою органіки та мікрочасточок шамоту. Ця знахідка прикрашена наліпним гудзом овальної форми розміром близько 45×27 мм і висотою до 12 мм. На ньому знаходяться три різної величини, вертикальні жолобки, а під ним наявний нігтевий відтиск (рис. 7, 14).

* Матеріали з розкопок 2008 р. опубліковані [4].

Другий фрагмент товщиною 4 мм і діаметром 16 см пов'язаний з опуклобокою мискою столового призначення, що має на світло-сірій, дбайливо зглаженій зовнішній поверхні невисокий циліндроподібний наліп з увігнутою вершиною (рис. 7, 12). Глиняна маса артефакта чорна, добре очищена, з домішкою мікрочасточок шамоту.

Останній з цих трьох фрагментів товщиною 4–6 мм та діаметром 16 см із зглаженими майже до полиску поверхнями сірого кольору і темно-сірою, віддуленою глиняною масою з включеннями мікрочасточок шамоту, залишився від опуклобокої столової миски із загнутою, очевидно, досередини горловиною. Знахідка декорована конусоподібним наліпом та широкими канелюрами, нанесеними навскіс, котрі передавали зображення кутів із звернутими догори кутами (рис. 7, 4).

До волинсько-люблінської культури цієї пам'ятки віднесено уламок стінки ліпної посудини (амфори?) товщиною 9 мм і діаметром 12 см. На її ребристому переломі розміщено вертикальне вушко (рис. 7, 5). Поверхні знахідки світло-сірі, зглажені, а щільна глиняна маса чорного кольору включає, крім дрібного піску, мікрочасточки шамоту.

З культурою ранньоскіфського часу (лежницька група) пов'язаний уламок вінець ліпної лійчастоподібної миски з опуклими стінками товщиною 1 см і діаметром близько 32 см. Його край розширений прямий із слаборельефним жолобком (рис. 7, 11). Поверхні виробу світло-сіро-жовтого кольору помірно лисковані. Глиняна маса знахідки аналогічного забарвлення містить подрібнений шамот.

Тоді ж у цьому місці було знайдено однобічно ретушовану поздовжню пластину із залишком жовтої кірки – 41×18×5 мм, оброблену зі сторони спинки суцільною мікрозубчастою ретушю (рис. 8, 9). Цей артефакт можна зарахувати до неолітичного комплексу пам'ятки на території палацу Бадені.

Вул. Є. Петрушевича

Багатошарова пам'ятка, досліджувалась у 2008–2009 рр. Розташована на центральній площадці городища. За ці роки розкопано 100 м² площі її території і здобуто відносно велику кількість різноманітних артефактів від пізнього періоду доби палеоліту до пізньоримського часу, опис яких подано нижче.

Аналіз ліпного посуду

Найранішими з-поміж нього є фрагментовані посудини культури лінійно-стрічкової кераміки, що складаються з двох груп: столової та кухонної.

До першої з них увійшли такі знахідки.

Уламок верхньої частини опуклобокої миски сіро-жовтого кольору товщиною 6 мм із загнутим до середини вінцем з потоншеним краєм діаметром 34 см, яка була обличкована темно-сірим ангобом (зберігся частково). Посудина декорована нерівномірно нанесеними борозенками у поєднанні з поодинокими овальними ямками та відтисками нігтя (рис. 17, 2).

Уламок верхньої частини напівсферичної миски сірого кольору діаметром 16 см і товщиною 3–5 мм, орнаментованою двома скісно-паралельними борозенками та поодинокими відтисками овального штампа (рис. 7, 10).

Уламок середньої частини аналогічної за формою і кольором посудини діаметром 19 см і товщиною 4–9 мм, декорованою двома прямими борозенками, на кожній з яких знаходиться по одному відбитку округлого штампа, а від верхньої з них догори відходить скісно-пряма врізна лінія (рис. 7, 7).

Уламок нижньої частини опуклобокої миски діаметром 18 см і товщиною 3–5 мм з частково збереженим денцем діаметром 6 см. Зовнішня поверхня чорна, внутрішня – сіро-жовта. На максимально опуклій частині тулуба наявні дві нерівномірно нанесені борозенки сукупно з двома вертикальними рядами потрійних вдавлень округлого штампа (рис. 13, 1).

Фрагмент стінки посудини товщиною 8 мм. Зовнішня поверхня покрита чорним, інтенсивно (до дзеркального блиску) лискованим ангобом, по якому нанесені вузькі (до 1 мм) жолобки. Ця знахідка за технологічними ознаками та видом орнаменту близька до посуду групи Желіз (Железовце), що завершує розвиток культури лінійно-стрічкової кераміки. Очевидно, уламок цієї посудини варто розцінювати у якості імпорту, що надійшла сюди від споріднених племен Словаччини або Південно-Східної Польщі. Зазначимо, що подібних керамічних виробів не виявлено на жодній з досліджених пам'яток цієї культури заходу України.

Фрагмент стінки опуклобокої миски сірого кольору товщиною 4 мм з прямолінійною борозенкою на зовнішній поверхні (рис. 7, 6).

Фрагмент стінки посудини сіро-жовтого кольору з конусоподібним наліпом (рис. 19, 6).

Три фрагменти стінок посудин сірого кольору товщиною 4 мм.

Уламок денця посудини темно-сірого кольору діаметром 7 см і товщиною 9 мм.

Глиняна маса цієї групи посуду добре очищена і містить домішку дрібного піску та мікрочасточок шамоту.

Кухонну кераміку, до глиняної маси якої додавались посічені рослини (залишились мікропустоти внаслідок випалу), пісок, мікрочасточки шамоту і, спорадично, жорства, репрезентують наступні знахідки.

Уламок вінець горщика із заокругленим краєм діаметром 20 см і товщиною 9 мм. Поверхні чорні.

Уламок верхньої частини напівсферичної миски діаметром 28 см і товщиною 5–10 мм. Зовнішня поверхня коричнева, внутрішня – чорна. Нанесено декор у вигляді горизонтального ряду нігтевих стяжок (рис. 13, 3).

Аналогічна за формою знахідка діаметром 24 см і товщиною 4–7 мм. Зовнішня поверхня сіро-коричнева, внутрішня – чорна.

Уламок вінець опуклобокої миски товщиною 8 мм, потоншений і заокруглений край якого має діаметр 38 см. Він декорований короткими прямими борозенками у поєднанні з поодинокими овальними ямками (рис. 7, 1).

Уламок середньої частини опуклобокої миски діаметром 30 см і товщиною 1 см, прикрашений напівкулястим наліпом. Зовнішня поверхня світло-коричнева, внутрішня – чорна (рис. 19, 8).

Фрагмент стінки опуклобокої посудини товщиною 6–7 см, декорованою невисоким (до 5 мм) зрізано-конусоподібним наліпом, сформованим при основі пальцевими заціпами. Зовнішня поверхня світло-коричнева, внутрішня – чорна (рис. 7, 15).

Фрагмент стінки посудини товщиною 1 см. на якому наявні горизонтальні борозенки у вигляді однієї суцільної лінії та її відрізків (рис. 7, 3).

Шість фрагментів стінок посудин товщиною 7–10 мм. Зовнішні поверхні темно-сірі і коричневі, а внутрішні – чорні.

Кераміка маліцької культури

Фрагмент стінки посудини діаметром 28 см і товщиною 7 мм з овальним у плані наліпом розміром 21×18 см. Зовнішня поверхня світло-коричнева, внутрішня – чорна (рис. 17, 4).

Фрагменти стінок ребристої та опуклобокої мисок товщиною, відповідно, 1,3 і 1,6 см із сіро-жовтою та коричневою зовнішніми поверхнями і чорною – внутрішніми.

Фрагмент денця сіро-жовтої посудини товщиною 1,3 см.

Глиняна маса посуду цієї культури чорного кольору, міцного випалу і містить інтенсивну домішку дрібного піску та мікрочасточки шамоту.

Кераміка волинсько-люблінської культури

Верхня частина опуклобокої миски (складається із семи фрагментів) товщиною 7 мм, потоншений і заокруглений край вінець якої діаметром 19 см відігнутий назовні. Світло-сіро-коричнева поверхня посудини була обличкована темно-коричневим ангобом, що уцілів на одному з фрагментів. Внутрішня поверхня чорного кольору. Миска декорована конусоподібними наліпками на переломі тулуба, відстань між якими становить близько 5 см (рис. 13, 5).

Уламок верхньої частини лійчастоподібної миски темно-сірого кольору із світлішими плямами діаметром 14 см і товщиною 4–7 мм, поверхні якого покриті віхтевими розчосами (рис. 13, 2).

Уламок вінець горщика з незначно відхиленим назовні потоншеним та загостреним краєм діаметром 12 см і товщиною 7 мм. Поверхні сіро-жовті, з них зовнішня помірно лискована (рис. 7, 9).

Фрагмент середньої частини посудини діаметром 34 см і товщиною 1 см з овальним у поперечному перетині циліндрично подібним наліпом розміром 18×16 мм. Зовнішня поверхня сіро-жовта, внутрішня – чорна (рис. 16, 8).

Підпрямокутна у плані ручка-ухват з дугоподібним профілем і заокругленими кінцями довжиною 5,7 см, шириною 4,3–4,8 см та товщиною 0,8–1,6 см, по центру якої наявний циліндрично подібний стержень-з'єднувач з посудиною довжиною до 2 см і діаметром близько 1,7 см. Поверхня сіро-жовта, помірно лискована (рис. 7, 2).

Два фрагменти стінок сіро-коричневого і світло-сірого кольорів товщиною 5 мм.

Глиняна маса посуду цієї культури за складом інгредієнтів та забарвленням аналогічна до попередньо описаної.

Кераміка лежницької групи культури ранньоскіфського часу

Цей хронологічний період в існуванні пам'ятки представляють уламок вінець лійчастоподібної миски товщиною 1,3 см із коричневою зовнішньою та чорною внутрішньою поверхнями (рис. 17, 3); фрагмент верхньої частини опуклобокого горщика діаметром 20 см і товщиною 1,1 см горловина якого прикрашена карбованим пальцевими заціпами пружком, а зовнішня поверхня була обличкована темно-сірим ангобом (рис. 13, 4); фрагмент стінки посудини сіро-жовтого кольору діаметром 26 см і товщиною 1,2 см, покритою рустом.

Щільна глиняна маса знахідок включає домішку піску і подрібненого шамоту.

Кераміка черняхівської культури

У її складі наявний лише ліпний посуд, що належить двом уламкам вінець лійчастоподібних мисок діаметром близько 35 см (рис. 7, 13) і 40 см (рис. 18, 8), з товщиною, відповідно, 0,9 та 1,2 см, поверхні яких темно-сірі і сіро-коричневі, а також три фрагменти стінок посудин. Всі вони виготовлені з глиняної маси з домішкою піску та подрібненого шамоту.

Під час розкопок здобуто і цілу колекцію крем'яних артефактів, культурно-хронологічна приналежність яких з огляду на багатошаровий характер пам'ятки є значною мірою проблематична.

Однак, чотири знахідки, що покриті білою патиною віднесені до пізнього палеоліту. Це нижня частина поздовжньої пластини – 18×22×3 мм, кінцевий скребок на аналогічній заготовці – 41×20×7 мм, у якого симетричне та напівкруте лезо оброблене дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушшю (рис. 8, 3), а також два серединні різці. Один з них виготовлено на середній частині поздовжньої пластини з частково збереженими негативами від поперечної підправки – 46×23×15 мм (рис. 18, 7), а другий – на масивному ребристо-первинному відщепі – 79×56×18 мм (рис. 10, 6).

До наступних культурно-хронологічних періодів відносяться такі вироби.

Нуклеуси.

Одноплощинний призматичний зі скошеною, нефасетованою ударною площадкою – 70×35×22 мм. На стороні зняття наявна ділянка з жовною кіркою. Тил виробу сформовано трьома, відокремленими поздовжньо сколами (рис. 8, 10).

Аморфний з двома сторонами відокремлення відщепів-заготовок – 46×47×34 мм (рис. 8, 15).

Фрагмент типологічно не визначеного одно площинного – 38×28×17 мм (рис. 12, 5).

Аморфний з двома сторонами відокремлення заготовок – 22×16×11 мм (рис. 19, 7).

Аморфний одноплощинний (рис. 19, 2) із залишком жовної кірки та поперечними сколами на тильній стороні.

Однобічно ретушовані пластини – 3 екз.:

– поздовжньо-первинна – $77 \times 22 \times 10$ мм: ретуш мікрозубчаста, перервиста, зі спинки і дрібнозубчаста, часткова, з черевця (рис. 17, 8);

– поздовжня – $36 \times 15 \times 4$ мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки (рис. 12, 6);

– поздовжня із залишком жовнової кірки – $40 \times 18 \times 4$ мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки.

Однобічно ретушовані частини пластин – 9 екз.

– нижня поздовжньо-первинної – $27 \times 20 \times 3$ мм: ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки (рис. 14, 5);

– нижня поздовжньої із залишком жовнової кірки – $24 \times 9 \times 2$ мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки (рис. 19, 5);

– нижня поздовжньої – $27 \times 16 \times 3$ мм: ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки (рис. 8, 12);

– середня поздовжньо-первинної – $14 \times 14 \times 3$ мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки і суцільна з черевця (рис. 15, 3);

– середня поздовжньо-первинної – $22 \times 17 \times 4$ мм: ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки (рис. 8, 2);

– середня поздовжньо-первинної – $28 \times 18 \times 4$ мм: ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, часткова, зі спинки (рис. 16, 7);

– верхня поздовжньої із залишком жовнової кірки – $27 \times 12 \times 3$ мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки;

– верхня поздовжньої – $25 \times 14 \times 4$ мм: ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки;

– верхня поздовжньої – $27 \times 14 \times 4$ мм: ретуш дрібнофасеткова скісно-струмениста, суцільна, зі спинки (рис. 18, 4).

Двобічно ретушовані пластини – 2 екз.:

– поздовжня із залишком жовнової кірки – $86 \times 26 \times 7$ мм: ретуш мікрозубчаста, на лівій крайці суцільна, зі спинки, а на правій – часткова, з обох площин (рис. 16, 9);

– поздовжня – $56 \times 22 \times 4$ мм: ретуш лівої крайки дрібнофасеткова скісно-струмениста, часткова, зі спинки, а правої – мікрозубчаста, часткова, з обох площин (рис. 11, 10).

Двобічно ретушовані частини пластин – 12 екз.:

– нижня поздовжньої – $20 \times 17 \times 5$ мм: ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки (рис. 18, 10);

– нижня поздовжньої – $25 \times 16 \times 4$ мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки (рис. 11, 11);

– нижня поздовжньої – $47 \times 28 \times 9$ мм: ретуш мікрофасеткова лускоподібна, часткова, з обох площин (рис. 12, 9);

– середня поздовжньої – $24 \times 18 \times 6$ мм: ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки (рис. 18, 9);

– середня поздовжньої – $38 \times 18 \times 5$ мм: ретуш мікрозубчаста, суцільна у поєднанні з дрібнофасетковою лускоподібною, частковою, зі спинки (рис. 18, 2);

- середня поздовжньої – $39 \times 15 \times 4$ мм: ретуш мікрозубчаста, перервиста, зі спинки (рис. 19, 3);
- середня поздовжньої – $42 \times 17 \times 6$ мм: ретуш дрібно-, середньо- і крупнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки (рис. 15, 9);
- середня поздовжньої – $45 \times 18 \times 5$ мм: ретуш мікрозубчаста, зі спинки, на лівій крайці часткова, а на правій – суцільна (рис. 19, 1);
- середня поздовжньо-первинної – $21 \times 17 \times 4$ мм: ретуш мікрозубчаста, зі спинки, на лівій крайці перервиста, а на правій – суцільна (рис. 17, 6);
- верхня ребристо-поздовжньої – $35 \times 21 \times 5$ мм: ретуш на лівій крайці мікрозубчаста, часткова, з черевця, а на правій – мікрозубчаста, перервиста, зі спинки та часткова, з черевця (рис. 18, 11);
- верхня поздовжньої із залишком жовної кірки – $26 \times 13 \times 3$ мм: ретуш мікрозубчаста, з черевця, на лівій крайці суцільна, а на правій – часткова (рис. 16, 5);
- верхня поздовжньої із залишком жовної кірки – $44 \times 25 \times 6$ мм: ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, часткова, на лівій крайці зі спинки, а на правій – з обох площин (рис. 12, 8).

Пластини та їх січення з поперечно ретушованими кінцями – 5 екз.:

- поздовжньо-первинна – $53 \times 23 \times 5$ мм: ретуш скошеного кінця крупнофасеткова струмениста, а однієї з бічних крайок – мікрозубчаста, перервиста, зі спинки (рис. 17, 1);
- середня частина поздовжньо-первинної – $28 \times 17 \times 6$ мм: ретуш прямого кінця дрібно- і середньофасеткова лускоподібна (рис. 11, 9);
- верхня частина поздовжньої – $21 \times 17 \times 3$ мм: ретуш прямого кінця дрібнофасеткова лускоподібна (рис. 8, 8);
- верхня частина поздовжньої – $22 \times 21 \times 4$ мм: ретуш скошеного кінця крупнофасеткова струмениста, а бічних крайок мікрозубчаста, суцільна (рис. 12, 4);
- верхня частина поздовжньої – $24 \times 14 \times 4$ мм: ретуш скошеного кінця мікрозубчаста та аналогічна на одному з бічних країв, яка нанесена суцільно, з черевця (рис. 17, 5).

Різці – 7 екз.

- кутовий на середній частині поздовжньої пластини – $41 \times 26 \times 5$ мм, бічні крайки якого оброблені мікрозубчастою ретушшю, нанесеною на лівій суцільно, з черевця, а на правій перервисто, зі спинки (рис. 12, 10);
- скісно-кутовий на верхній частині поздовжньої пластини – $22 \times 17 \times 5$ мм, що має підправлений дрібнофасетковою ретушшю, нанесеною суцільно, зі спинки бічний край (рис. 11, 7);
- серединний на нижній частині поздовжньої пластини – $60 \times 25 \times 5$ мм (рис. 16, 6);
- серединний на середній частині ребристо-поздовжньої пластини із залишком жовної кірки – $65 \times 27 \times 13$ мм, бічна крайка якого оброблена зі сторони спинки крупнофасетковою скісно-струменистою ретушшю (рис. 8, 14);

– подвійно-бічний на середній частині поздовжньої пластини із залишком жовнвої кірки – $37 \times 18 \times 5$ мм. Одна його бічна крайка оброблена зі сторони спинки суцільною мікрозубчастою ретушю, а поперечні кінці сплюснені на черевці декількома мікросколами (рис. 18, 1);

– протилежно-кінцевий (серединний+кутовий) на середній частині поздовжньої пластини – $56 \times 23 \times 6$ мм (рис. 18, 3);

– протилежно-кінцевий бічний на поздовжньо-первинній пластині – $47 \times 14 \times 9$ мм (рис. 14, 1).

Вкладні серпів з однобічною (кутовою) заповірковкою леза – 3 екз.

Це жнивварські знаряддя виготовлені на двох поздовжніх пластинах із залишком жовнвої кірки. Перша з них розміром $49 \times 19 \times 4$ мм має скошені поперечні кінці, оброблені середньофасетковою лускоподібною ретушю, яка на верхньому нанесена зі спинки, а на нижньому – з черевця. Робоча крайка виробу загострена частковою мікрозубчастою ретушю (рис. 17, 7).

У другого артефакта розміром $51 \times 19 \times 4$ мм лезо оброблене з обох площин дрібнозубчастою ретушю, а її дрібно- та середньофасетковими різновидами підправлено праву бічну крайку в частковий спосіб, як зі сторони спинки, так і черевця.

Заготовкою для третього вкладня стала нижня частина поздовжньо-первинної пластини – $58 \times 25 \times 5$ мм зі скошеним поперечним кінцем, обробленим напівкрутою дрібнофасетковою лускоподібною ретушю. Бічні краї знахідки покриті суцільно зі сторони спинки мікрозубчастою ретушю (рис. 16, 1).

Кінцеві скребки – 6 екз.

Для продукування цієї групи знарядь праці використані такі заготовки: нижні частини поздовжніх – $25 \times 18 \times 5$ мм (рис. 8, 7), $32 \times 30 \times 7$ мм (рис. 16, 4); верхні частини поздовжньої – $22 \times 18 \times 4$ мм (рис. 8, 5) і поздовжньої із залишком жовнвої кірки – $38 \times 23 \times 6$ мм, а також первинний – $25 \times 16 \times 4$ мм (рис. 15, 4) і поздовжній – $27 \times 24 \times 7$ мм відщепи. Леза у них похилі – 2, напівкруті – 2 і круті – 2, сформовані за допомогою дрібно- та середньофасеткової лускоподібною ретуші, і лише в одного екземпляра вона дрібно- та середньофасеткова скісно-струмениста (рис. 8, 6).

Однобічно ретушовані відщепи – 7 екз.:

– ребристий – $27 \times 33 \times 9$ мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки (рис. 18, 5);

– ребристо-поздовжній – $37 \times 51 \times 19$ мм: ретуш дрібнофасеткова, лускоподібна, суцільна, зі спинки (рис. 16, 2);

– ребристо-поздовжній із залишком жовнвої кірки – $27 \times 23 \times 10$ мм: ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки (рис. 15, 7);

– ребристий із залишком жовнвої кірки – $46 \times 45 \times 13$ мм: ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, часткова, зі спинки (рис. 15, 6);

– ребристо-поздовжній із залишком жовнвої кірки – $29 \times 60 \times 9$ мм: ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки (рис. 15, 2);

– поздовжній – $23 \times 29 \times 4$ мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки (рис. 15, 1);

– поздовжній (скол з підправки ударної площадки нуклеуса) – 22×29×11 мм: ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки (рис. 8, 1).

Двобічно ретушовані відщепи – 3 екз.:

– ребристий – 54×37×21 мм: ретуш мікро- і дрібнофасеткова лускоподібна, на лівій крайці вона нанесена з черевця, на правій – з обох площин в частковий спосіб (рис. 19, 9);

– поздовжній із взаємонаправленими негативами – 45×32×9 мм: ретуш дрібно-, середньо- і крупнофасеткова лускоподібна, зі спинки, на лівій крайці часткова, а на правій – суцільна;

– ребристо-первинний – 57×40×11 мм: ретуш дрібно- і середньофасеткова, часткова, з обох площин (рис. 14, 3);

Поздовжній відщеп з поперечно-ретушованим кінцем – 37×24×3 мм. Обробка здійснена за допомогою мікрофасеткової лускоподібної ретуші. Аналогічним її різновидом підправлено в частковий спосіб зі сторони спинки праву бічну крайку сколу (рис. 18, 13).

Трьохсекційний виїмчастий скобель на поздовжньому відщепі – 29×20×6 мм (рис. 18, 6).

Два кулястоподібні розтирачі розмірами 36×34 мм (рис. 15, 5) і 48×47 мм (рис. 14, 4).

Нижня частина заготовки біфасіального виробу (серп або сокира) – 40×48×11 мм (рис. 14, 2).

Кінцевий відбійник на зужитому одноплощинному призматичному нуклеусі з торцеподібним відокремленням пластин-заготовок – 38×52×28 мм (рис. 8, 13).

Крім того, в культурному шарі пам'ятки виявлено такі артефакти з кременю: три січення пластин, 21 відщеп і два уламки.

с. Яблунівка

На території села виявлено три місцезнаходження, одне з яких пов'язане з багатшаровою пам'яткою, що була відкрита нещодавно місцевим жителем Б. Тупицею. Він впродовж певного періоду зібрав з її території різночасові крем'яні артефакти.

Поселення знаходиться приблизно за 0,5 км на захід від села в урочищі Камінне поле, займаючи незначно нахилений до півдня схил першої надзаплавної тераси правого берега р. Рокитни (правосторонній доплив Полтви) і тягнеться відносно широкою смугою берегової лінії щонайменше до 1 км. Наприкінці 2009 р. тут провела короткотривалі розвідки експедиція Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка, очолювана Н. Стеблій. З огляду на несприятливі для пошукових робіт умови (орне поле було вкрите густими сходами озимого ріпаку) більш точно окреслити площу пам'ятки не вдалося, а ті поодинокі знахідки з кременю та уламки посуду XI–XII ст., що трапились в процесі обстежень, вдалось зафіксувати на невеликих за розмірами ділянках, де ця сільськогосподарська культура не проросла.

Зібрані згаданим краєзнавцем матеріали, котрі пропонуються до подальшого розгляду, відносяться до доби каменю, епохи бронзи і ранньозалізного віку.

Найраніші з них датуються пізнім палеолітом (фінальна стадія мадлену). Це, зокрема:

- асиметрична за обрисами ребриста пластина з однобічно ретушованим краєм (ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки) – 117×31×16 мм (рис. 20, 3);

- однобічно ретушована (ретуш мікрозубчаста, часткова, зі спинки) нижня частина поздовжньо-первинної пластини – 28×20×2 мм;

- двобічно ретушований (ретуш нерегулярна, дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, з двох площин) поздовжньо-первинний відщеп з частково збереженими негативами від поперечної підправки – 56×40×10 мм;

- серединний різець на поздовжньому відщепі – 64×45×20 мм (рис. 20, 4);

- різак (?) на поздовжньо-первинному відщепі із взаємонаправленими негативами від сколів – 63×51×8 мм, поперечний кінець якого і бічний край оброблені дрібно- та середньофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною в першому випадку частково, з черевця, а в другому – суцільно, зі спинки (рис. 20, 7);

- поздовжня пластина – 29×12×4 мм;

- нижні частини поздовжньої – 43×35×8 мм і ребристо-поздовжньої пластин – 28×17×4 мм;

- верхня частина поздовжньої пластини – 27×25×4 мм;

- фрагмент типологічно не окресленого відщепа – 23×12×2 мм.

Всі знахідки покриті інтенсивною патиною білого кольору.

До періоду енеоліту віднесені такі вироби.

Одноплщинний конусоподібний нуклеус – 82×66×46 мм з незначно скошеною, овальною у плані та радіально фасетованою ударною площадкою. На одній з його вужчих сторін наявна ділянка з жовною кіркою. В останню чергу з нього було відокремлено пластину довжиною 80 і шириною 21 мм. Всього на окружності виробу нараховано 18 фасеток від сколотих аналогічних заготовок (рис. 21, 6).

Подвійно-кінцевий розтирач на зужитому, овальному в поперечному перетині нуклеусі з двома ударними площадками – 67×44×34 мм. Сторони зняття останнього діаметрально протилежні і знаходяться на його ширших площинах. На них відмічено 17 фасеток від попередньо відокремлених пластин, прикінцево сколота з яких мала довжину 52 і ширину 22 мм. На знахідці частково збереглась жовнова кірка (рис. 21, 1).

Протилежно-кінцевий (подвійно-кутовий+бічний) різець на середній частині поздовжньо-первинної пластини – 48×24×7 мм.

Двобічно ретушована середня частина поздовжньої пластини – 36×25×6 мм. Ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки.

Трапецієподібна у плані і прямокутна у поперечному перетині сокира із зашліфованими ширшими гранями – 136×43×13 мм, виготовлена із світло-

сірого, майже білого нижньосенноманського кременю, який локалізується в басейні Середнього Дністра (пограниччя Хмельницької і Чернівецької областей). Знахідка покрита неінтенсивною світло-коричневою патиною (рис. 21, 5).

Уламок (нижня частина) аналогічного за формою і поперечним перетином знаряддя для рубання – $68 \times 42 \times 14$ мм. Ширші грані зашліфовані повністю, вужчі (бічні) – частково. Поверхні покриті неінтенсивною світло-жовтою патиною (рис. 20, 1).

Ці два вироби за морфологічними і техніко-технологічними показниками характерні для культури кулястих амфор та подібні до таких в усьому ареалі її поширення.

До раннього періоду доби бронзи (городоцько-здовбицька або стриївська культури) належать напівсегментоподібний у плані і лінзоподібний у поперечному перетині серп – $127 \times 53 \times 11$ мм, на кінчику і п'ятці якого залишилась жовнова кірка (рис. 20, 2), а також наконечник списа з трикутним у плані пером, верхня частина якого відбита – $109 \times 50 \times 10$ мм. Плічка предмета озброєння плавно переходять у видовжено-прямокутний насад із заокругленою підставою. На одній з його площин збереглись рештки жовнвої кірки (рис. 21, 4).

Такі вироби зустрічаються як на поселеннях, так і в похованнях цих культур.

Ранньозалізний вік на пам'ятці репрезентують уламки нижніх частин лінзоподібних у поперечному перетині серпів – $44 \times 20 \times 7$ мм (рис. 21, 2) та $49 \times 27 \times 8$ мм (рис. 20, 5), леза яких загострені середньозубчастою ретушшю. Подібні за формою жнивварські знаряддя характерні для висоцької та ранньоскіфського часу (лежницька група) культур.

Більш проблематичним є датування решти знахідок з цієї збірки, котрі можна віднести як до доби бронзи, так і до ранньозалізного віку. До них зараховані такі артефакти.

Нижня частина заготовки біфасіального виробу (сокира?), площини якої покриті негативами від крупних сколів – $52 \times 33 \times 11$ мм (рис. 21, 3).

Однобічно ретушований поздовжньо-первинний відщеп (відокремлений з гальки) – $35 \times 21 \times 5$ мм. Ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки.

Однобічно ретушований поздовжній відщеп – $42 \times 27 \times 4$ мм. Ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки.

Однобічно ретушований безсистемний відщеп із залишками жовнвої кірки – $52 \times 31 \times 8$ мм. Ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки.

Скребло на поздовжньому відщепі із взаємонаправленими негативами від відокремлених сколів – $47 \times 29 \times 6$ мм. Ретуш леза дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки.

Кінцевий скребок на безсистемному відщепі – $39 \times 21 \times 5$ мм, робоча крайка якого сформована зі сторони черевця дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

Уламок заготовки біфасіального виробу (сокири?) із заокругленою підставою – 51×34×12 мм. Його бічні краї оброблені напівкрутою дрібно- та середньофасетковою лускоподібною ретушшю і спрацьовані від ужитку, що може свідчити про використання цього знаряддя у якості багатосекційного скобеля.

Прямокутний у плані безсистемний скол – 63×32×15 мм з ретушованими бічними крайками, підправленими зі сторони спинки напівкрутою і суцільною дрібно- та середньофасетковою лускоподібною ретушшю, а з черевця вздовж однієї з них – аналогічною в частковий спосіб. Кінець виробу з обох площин загострений декількома поздовжніми сколами сукупно з нанесення згаданих вище різновидів вторинної обробки. Подібне оформлення слід розцінювати як створення з цього артефакта певного роду інструмента для рубання – сокири або долота.

Невизначеними щодо часу використання є кулястоподібний розтирач – 42×39 мм, а також отримані в процесі виготовлення інструментарія фрагмент поздовжньо-первинного сколу – 32×50×8 мм і два уламки.

Про інші два місцезнаходження в с. Яблунівка свідчать окремі артефакти з кременю, випадково виявлені тутешнім мешканцем І. Нагорним. Перше з них зафіксовано на південь від села, праворуч від дороги, що веде в м. Буськ (приблизно за 0,1 км на схід від неї), не доходячи до шосейного мосту. Два крем'яні вироби трапились цьому шанувальнику минулого рідного краю на надзаплавній терасі правого берега р. Рокитни, якраз навпроти розміщеної на протилежному березі річки цегельні.

Одну із знахідок репрезентує уламок наконечника списа з відбитим кінчиком та, значною мірою, насадом. В первинному вигляді виріб мав трикутне у плані перо з опущеними до низу заокругленими плічками, що переходять у широкий і невисокий насад. Розміри уцілілої частини предмета озброєння становлять 77×40×8 мм (рис. 8, 11). Цей артефакт після пошкодження був підданий повторній обробці, свідченням чому є нанесення дрібно-, середньо- і крупнофасеткової лускоподібною ретуші в напівкрутий спосіб вздовж крайки зламу, який проходить від основи пера до п'ятки насаду.

Наступна знахідка – це безсистемний відщеп з ретушованим поперечним кінцем – 26×35×4 мм, підправленим зі сторони черевця дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю (рис. 6, 4).

На існування третього місцезнаходження вказує випадково виявлена на південно-східній околиці села двобічно ретушована первинна пластина – 76×29×5 мм, обробка якої проведена зі сторони спинки разом із кінчиком суцільно нанесеною дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушшю (рис. 6, 1). Попередньо її можна датувати періодом енеоліту.

с. Сторонибаби

З цим населеним пунктом пов'язані дві, випадково виявлені знахідки. Першу з них представляє наконечник списа з темно-сірого плямистого кременю

туронського походження розміром 191×43×13 мм (рис. 20, б), що покритий неінтенсивною блідо-голубою патиною. Бічні краї виробу зашліфовані майже по всій довжині, за винятком нижньої частини, яка до висоти близько 5 см від його п'ятки могла слугувати у якості насада.

Цей предмет озброєння знайшов на лівому березі р. Західний Буг житель села З. Ференц. Він трапився навпроти цвинтаря в межах жовтуватої за кольором площі (паленище?), що контрастно виділялась на тлі розораного чорнозему. Можливо в цьому місці було поховання, яке супроводжувалось ритуальною дією вогню, а знайдений артефакт, очевидно, входив до складу поховального інвентаря. Не виключено, що тут в давнину міг існувати невеликий за розмірами курган, пізніше знівельований оранкою.

За морфологічними ознаками наконечник списа слід пов'язувати з ранньозалізним віком, зокрема з висоцькою культурою. Близькі за формою вироби, але менших розмірів, відомі із сіл Лугове, Маркопіль, Піски та Ясенів Бродівського району Львівщини [3. С. 21, 44].

Цікавим в науковому сенсі є кухлик (ручка відбита) культури лійчастого посуду, пам'ятки якої майже не відомі на теренах Бужанщини. Він перебуває в приватній колекції І. Ціхоцького, мешканця м. Буська. Місце та обставини виявлення цієї посудини, на жаль, не встановлені.

Кухлик має висоту 4,5 см, діаметр вінець 6 см, діаметр увігнутого до середини денця – 1,5 см. Максимальна опуклість тулуба становить 6,2 см. Край горловини потоншений, заокруглений і відігнутий назовні. Товщина стінок сягає 5 мм (рис. 2, 5).

Зовнішня поверхня посудини сіро-жовта із чорними плямами, помірно лискована; внутрішня – чорна, лискована. Глиняна маса аналогічного забарвлення, щільна, з домішкою мікрошамоту.

Подібні за формою керамічні вироби відомі на багатьох, досліджених розкопками пам'яток південно-східної групи цієї культури [5. С. 104; 8. S. 75].

Таким чином, дослідження Буського археологічного комплексу, проведені за останнє десятиріччя експедицією Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка (керівник – П. Довгань) кардинально змінили наше уявлення про заселення Буська та його округи в дослов'янський час.

Наявний рухомий матеріал, здобутий під час розкопок літописного Бужька та розвідковими роботами, дає підставу вважати, що близько 12 тисяч років тому тут існували короткотривалі стоянки общин свідерської культури – мисливців на північного оленя. Приналежний до них кількісно незначний матеріал знайдено на передмісті Воляни, на вул. Є. Петрушевича та в с. Яблунівці.

Інтенсивне заселення території сучасного міста продовжувалось в наступні культурно-хронологічні періоди. Особливо цінними в науковому відношенні є артефакти культури лійно-стрічкової кераміки, яка утвердила на землях Надбужанщини відтворюючі форми господарства – землеробство і тваринництво. Можна стверджувати, що за доби неоліту в межах нинішнього

Буська проживала в останній чверті V тисячоліття до н. е. велика община цієї культури, котра залишила по собі чисельні знахідки ліпного посуду та різнофункціональних виробів з кременю, зокрема на вул. Є. Петрушевича та у подвір'ї палацу Бадені.

Заслужують на увагу речові матеріали, хоча й некілкісні, маліцької та волинсько-люблінської культур періоду енеоліту, відповідно, першої та другої половини IV тисячоліття до н. е., а також лежницької групи культури ранньоскіфського часу (VII–VI ст. до н.е.) і черняхівської культури (III–IV ст. н. е.).

Така палеодемографічна ситуація, що мала місце на території Буська в дослов'янський час, свідчить, насамперед, про надзвичайно вигідне розташування (інтенсивна гідросітка Бугу з його допливами) та сприятливий для заселення природний фактор.

Згадані пам'ятки становлять дослов'янську частину єдиного культурно-історичного безперервного процесу на території давнього Буська та його околиць, який триває тут з пізнього палеоліту і до наших днів, що є унікальним явищем.

Безперечно, продовження в майбутньому археологічних досліджень відкриє нам ще ряд нових незвіданих досі сторінок давньої історії Буська та його округи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герета І. П., Грибович Р. І., Мацкевой Л. Г., Пелецишин М. А., Потушняк М. Ф., Савич В. П., Свешніков І. К., Черниш О. П. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К., 1981.
2. Довгань П. М. Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 136–195.
3. Конопля В. Вироби з кременю висоцької культури // Кременярство висоцької культури. – Львів, 2010. – С. 4–44.
4. Конопля В., Стеблій Н. Матеріали з нижніх культурно-хронологічних горизонтів північно-східної частини городища літописного Бужська // Вісник Інституту археології. – 2009. – Вип. 4. – С. 81–110.
5. Пелецишин М. Енеолітичне поселення Зимне в Західній Волині. – Тернопіль, 2004.
6. Свешніков І. К. Довідник з археології України. Львівська область. – К., 1976.
7. Свешніков І. К. Культура шаровидних амфор. – М., 1983.
8. Guminski W. Gródek Nadbużny. Osada kultury pucharów lejkowatych. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1989.

Рис. 1. Карта розташування дослов'янських пам'яток на території Буського археологічного комплексу та його околиць:
1 – с. Яблунівка; 2 – передмістя Воляни; 3 – вул. Підзамче; 4 – вул. Б. Хмельницького; 5 – вул. П. Сагайдачного; 6 – подвір'я палацу графа Бадені; 7 – вул. О. Довбуша; 8 – вул. Є. Петрушевича; 9 – с. Странибаби.

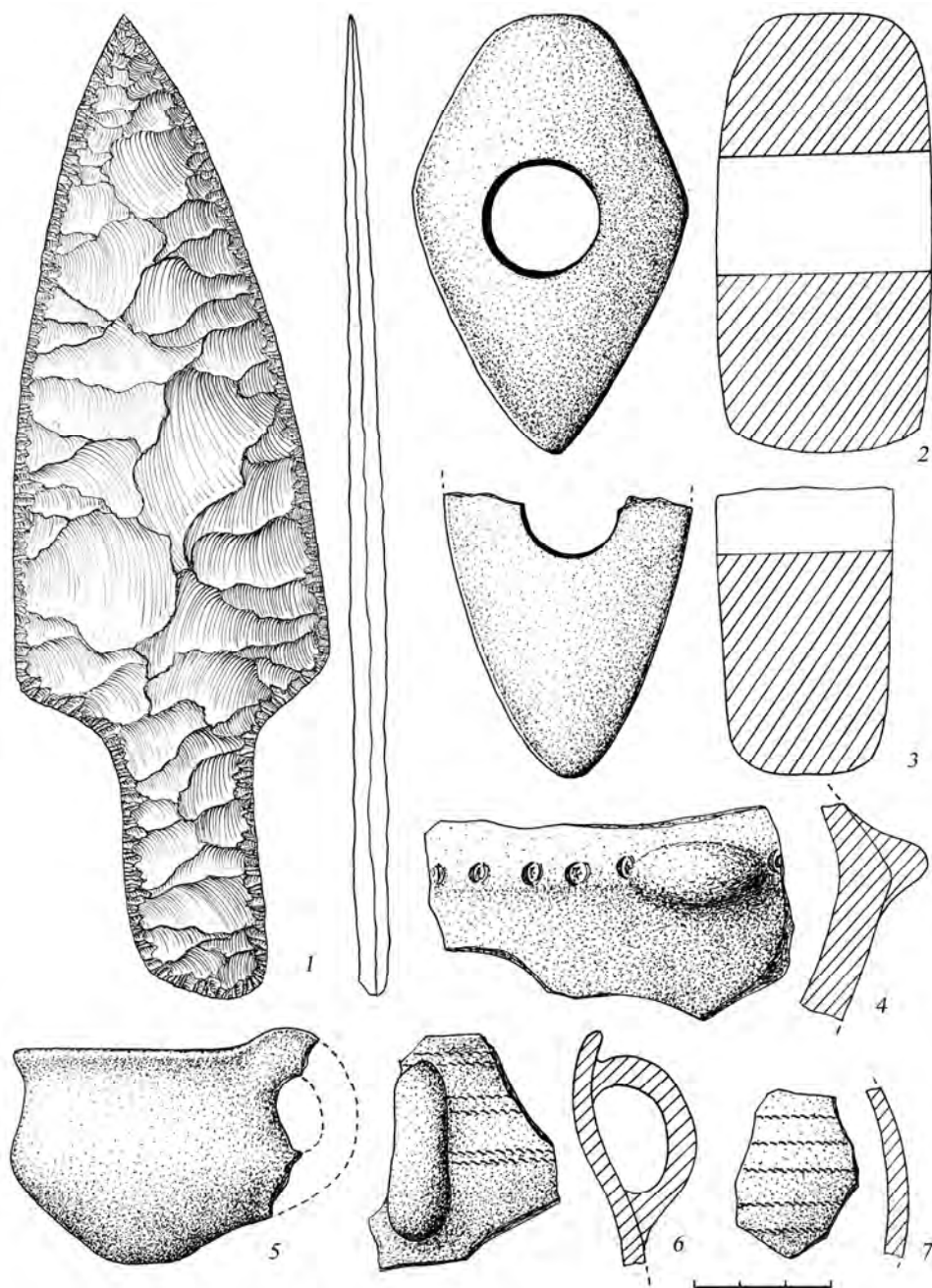

Рис. 2. Вироби з кременю (1), каменю (2, 3) та фрагменти керамічного посуду (4–7):
 1 – Буськ (Інв. № ЛІМА-682); 2 – Буськ (Інв. № ЛІМА-4471); 3 – Буськ (Інв. № ЛІМА-4424); 4 – вул. Підзамче; 5 – с. Сторонибаби; 6–7 – передмістя Воляни.

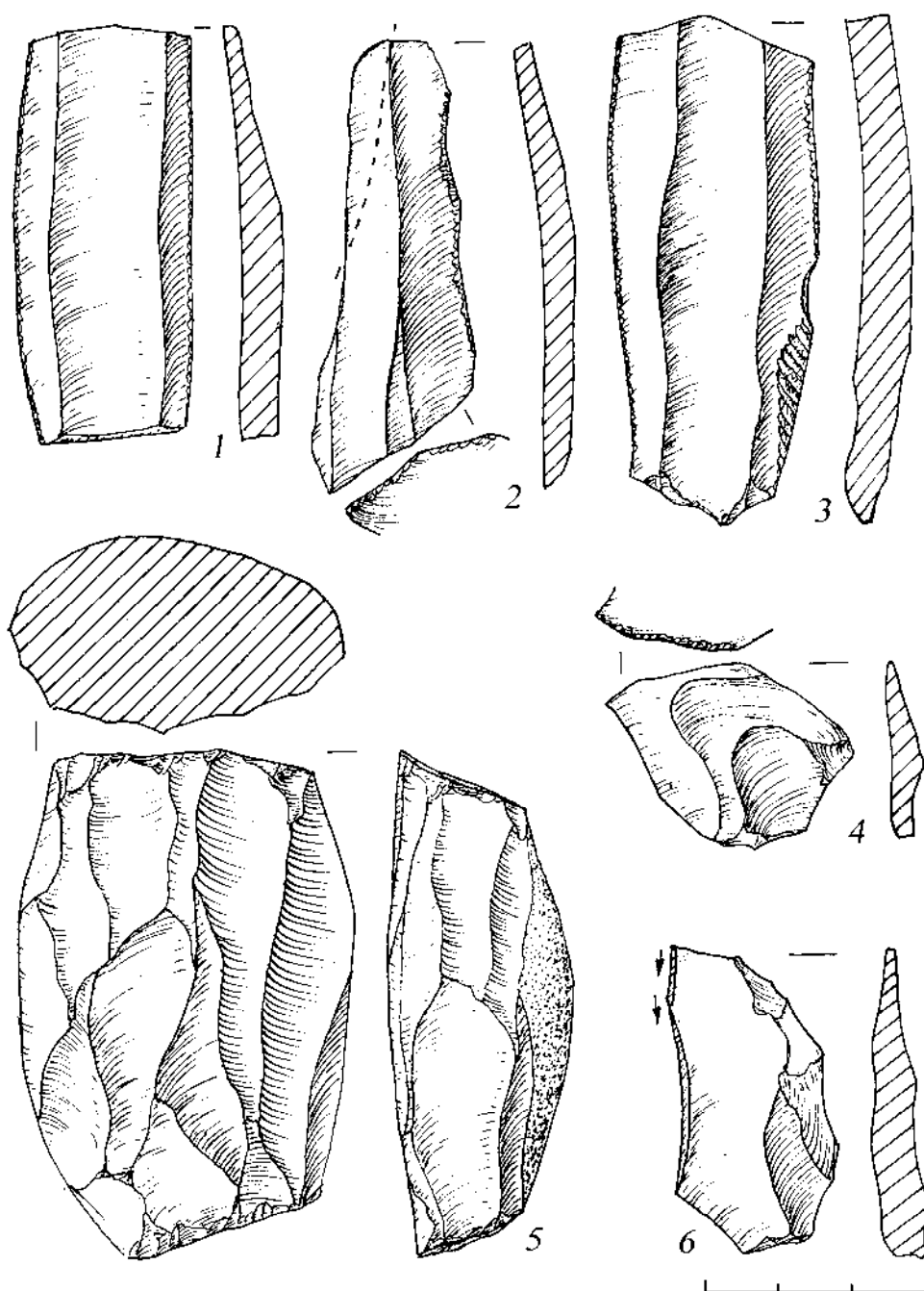

Рис. 3. Вироби з кременю:
 1, 3 – вул. Підзамче; 2, 5, 6 – передмістя Воляни; 4 – вул. П. Сагайдачного.

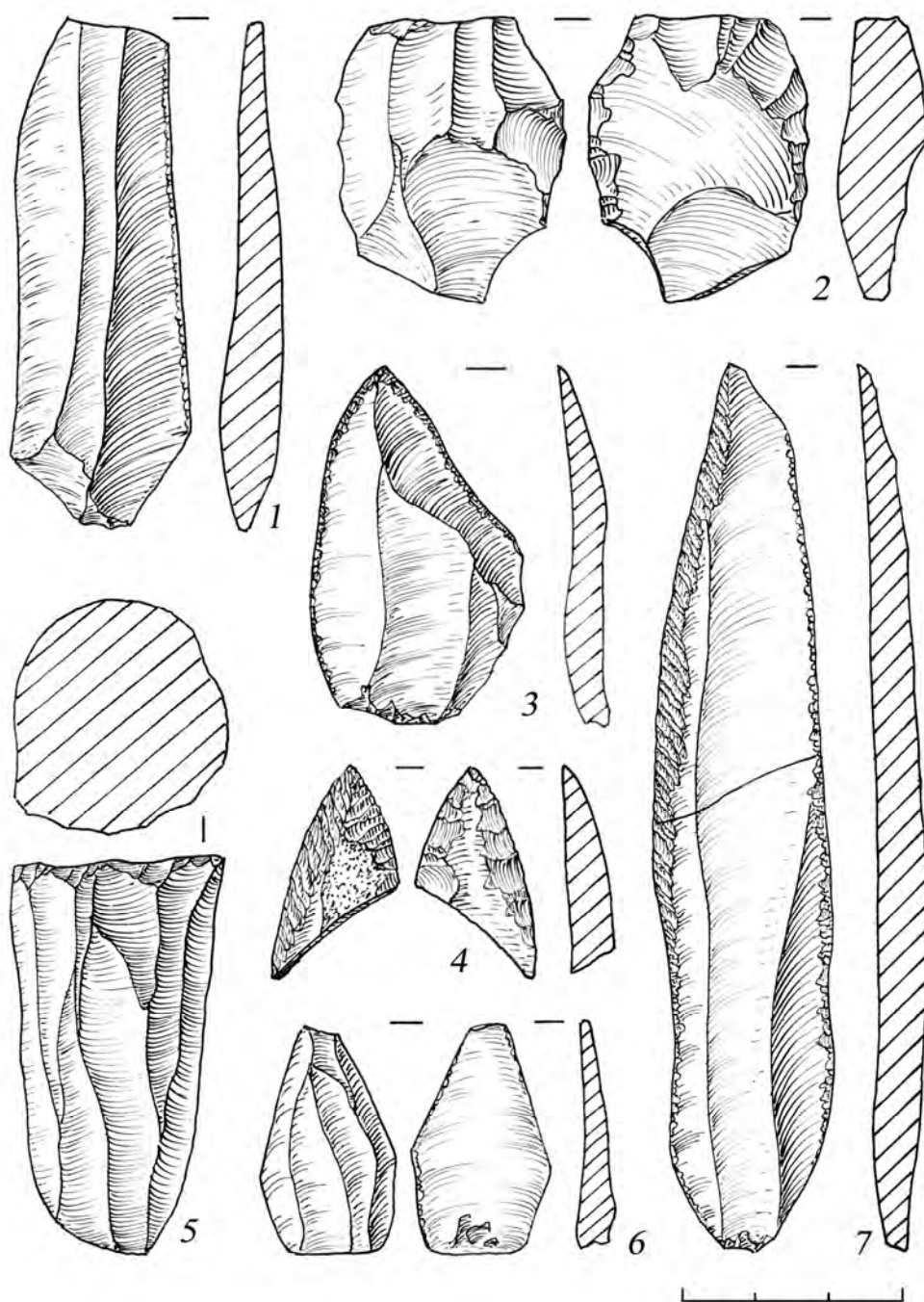

Рис. 4. Вироби з кременю:
 1, 2, 5, 7 – передмістя Воляни; 3, 4 – вул. П. Сагайдачного, 6 – вул. О. Довбуша.

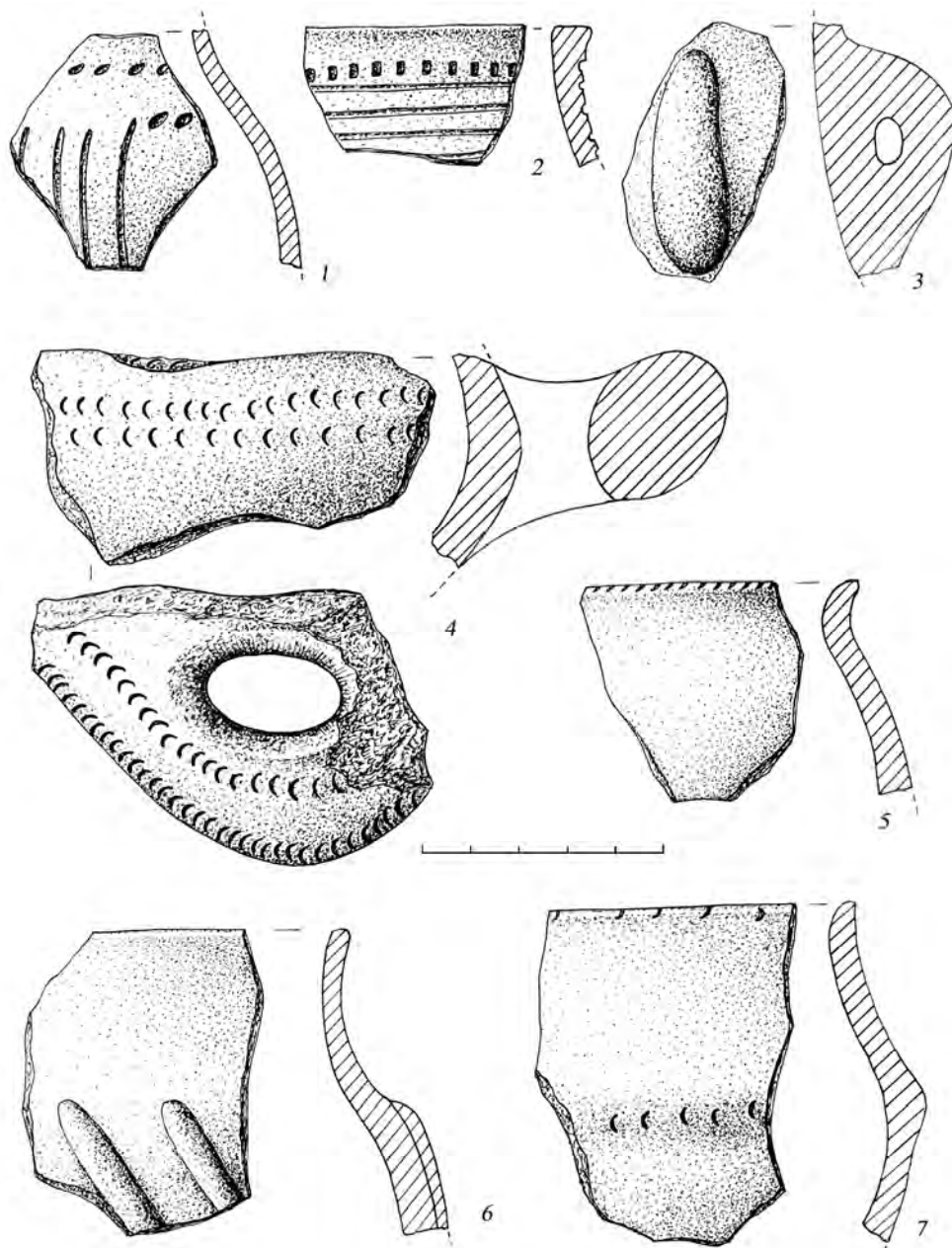

Рис. 5. Фрагменти керамічного посуду:
 1, 2, 6 – передмістя Воляни; 3, 4 – вул. Підзамче; 5 – вул. П. Сагайдачного; 7 –
 вул. Б. Хмельницького.

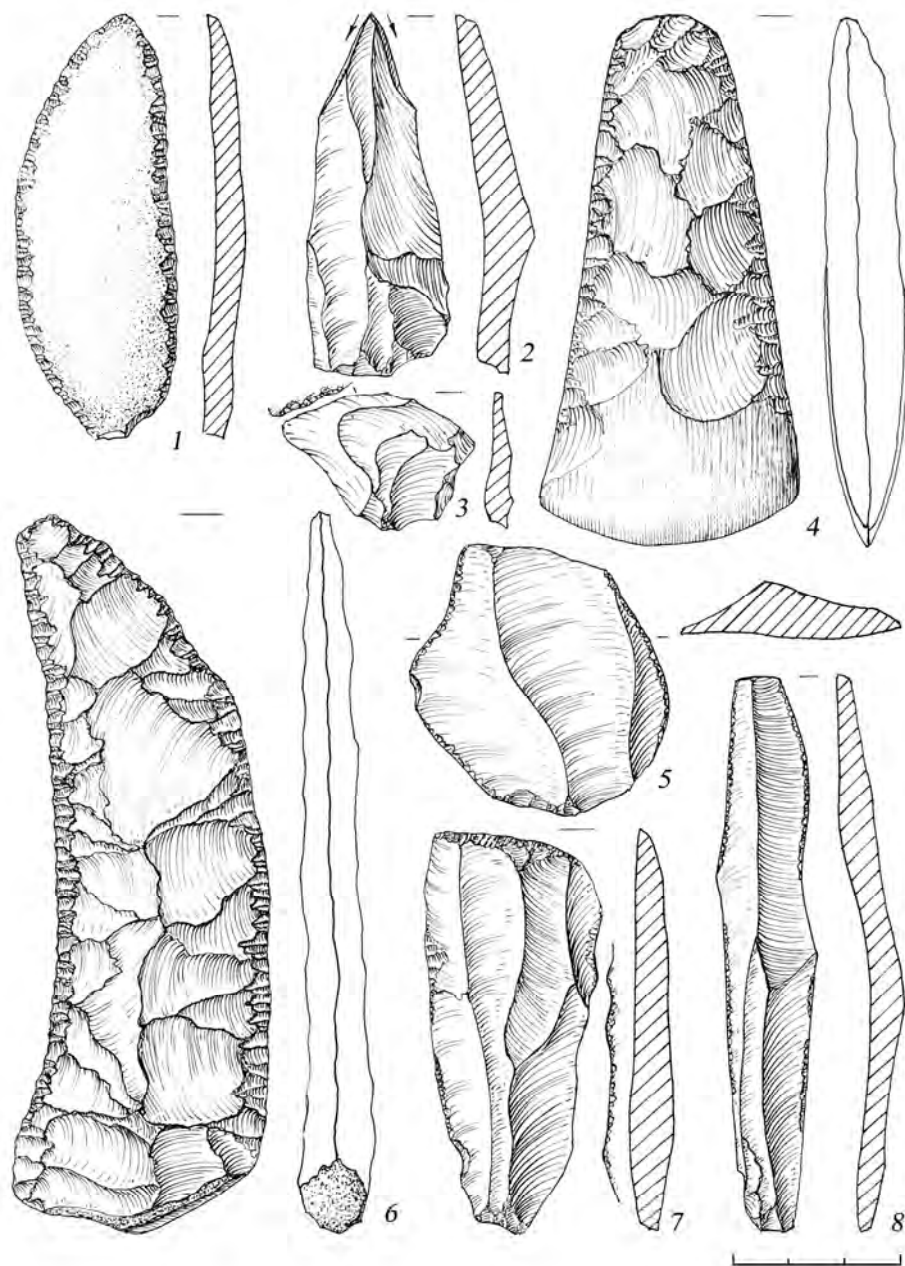

Рис. 6. Вироби з кременю:
 1, 4 – с. Яблунівка; 2 – вул. П. Сагайдачного; 3, 5–8 – передмістя Воляни.

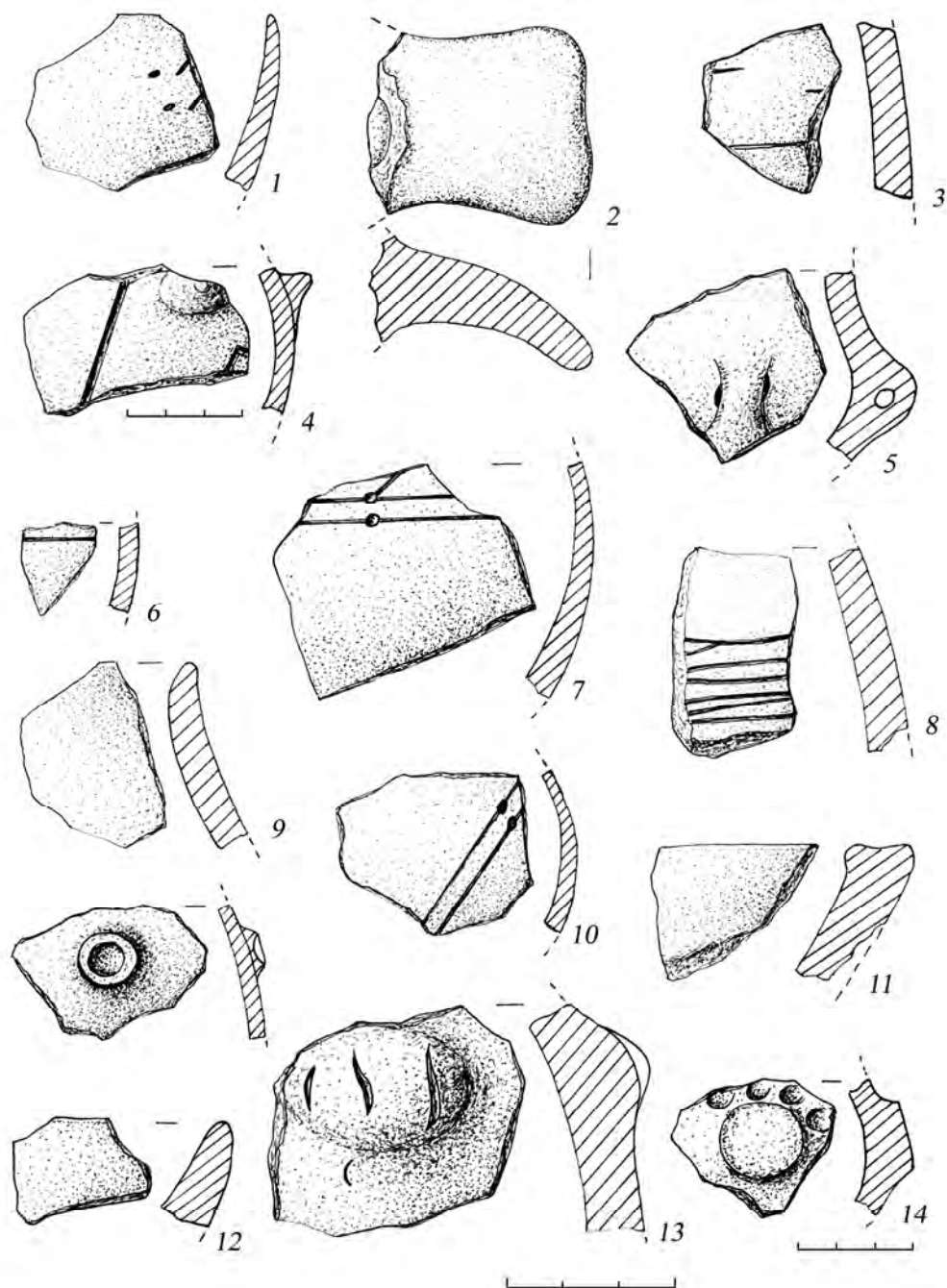

Рис. 7. Фрагменти керамічного посуду:
 1–3, 6–10, 13, 15 – вул. Є. Петрушевича; 4, 5, 11, 12, 14 – подвір'я палацу графа Бадені.

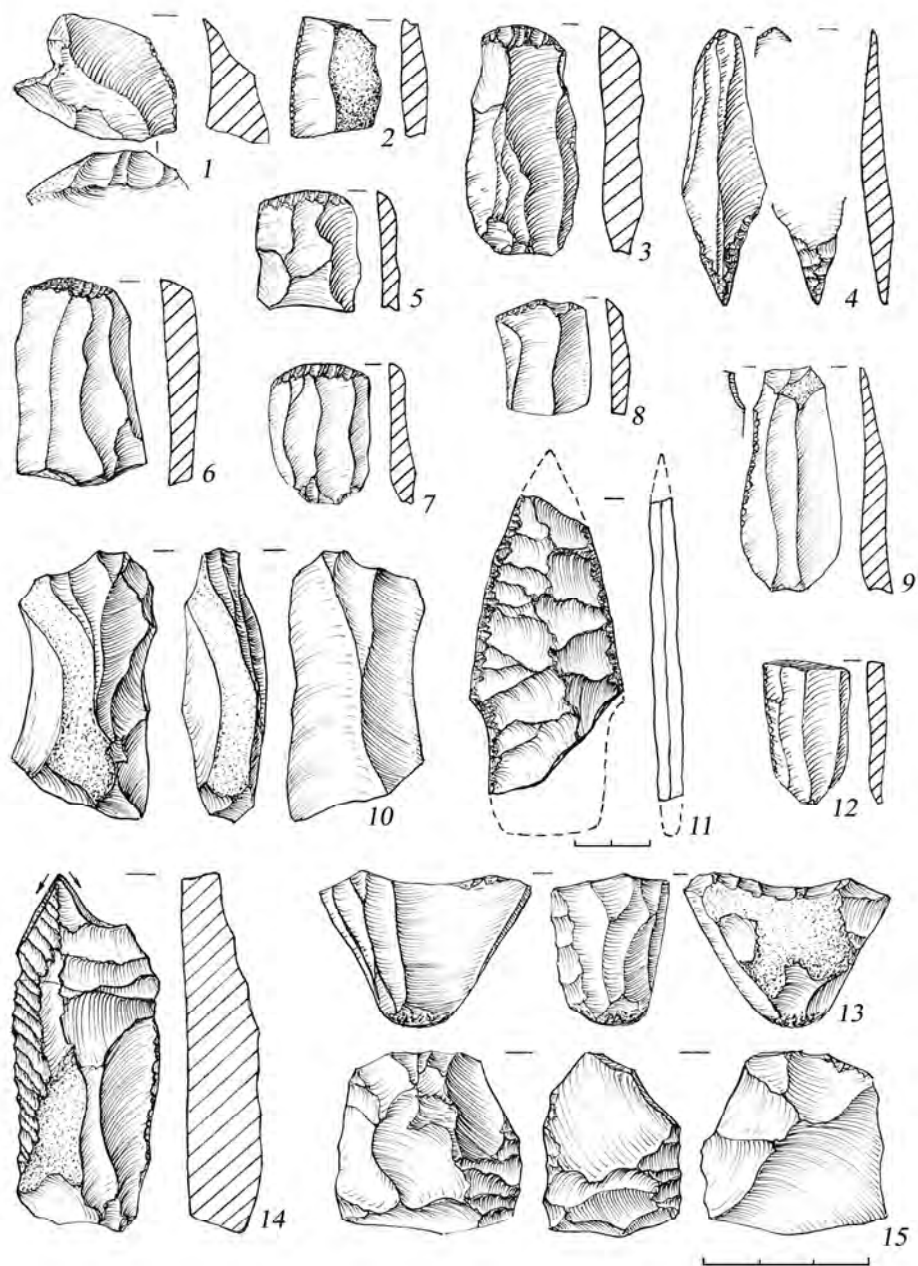

Рис. 8. Вироби з кременю:
 1–3, 5–8, 10, 12–15 – вул. Є. Петрушевича; 4 – вул. О. Довбуша;
 9 – подвір'я палацу графа Бадені; 11 – с. Яблунівка.

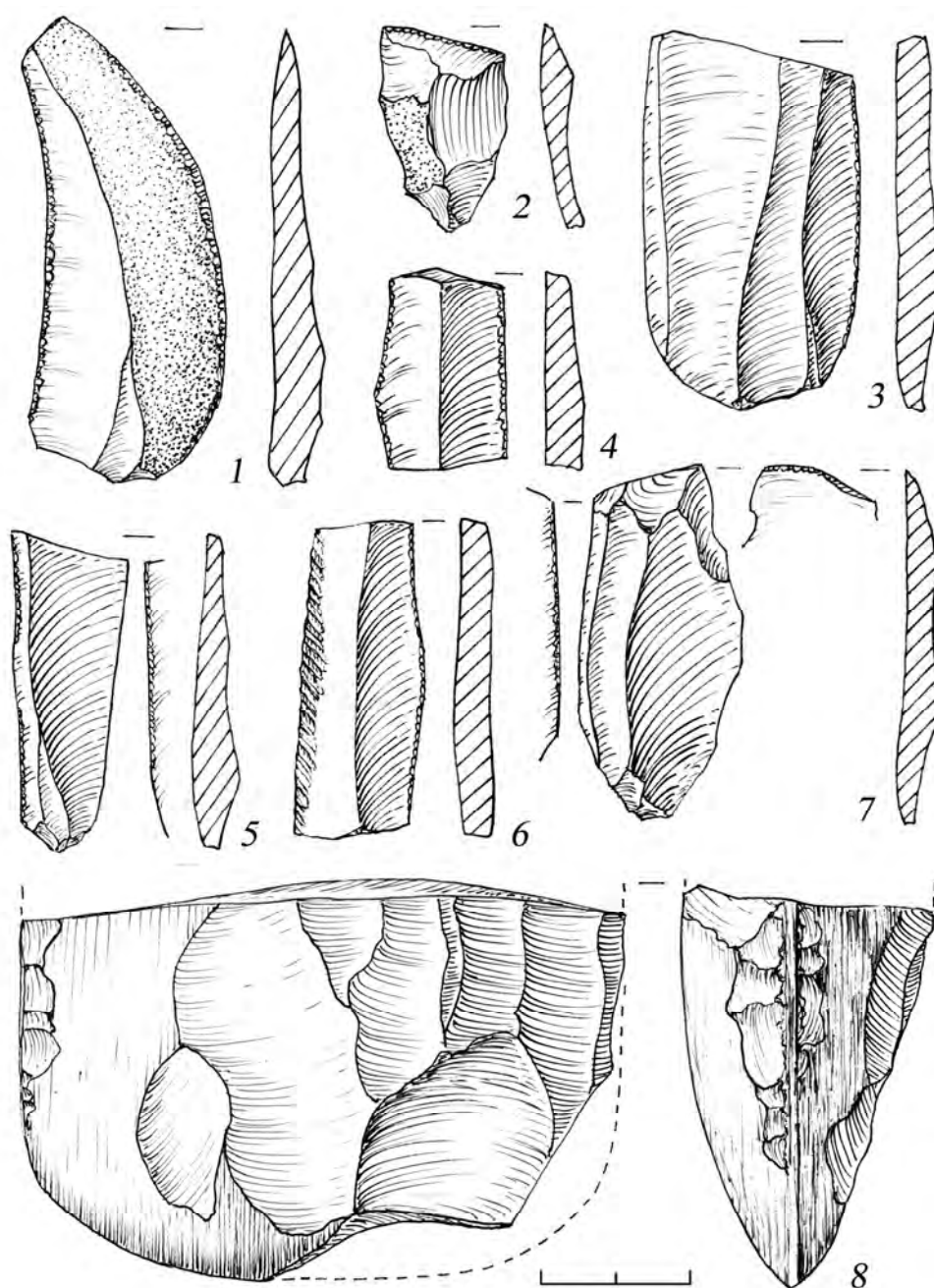

Рис. 9. Вироби з кременю:
 1 – вул. Б. Хмельницького; 2, 3, 6, 8 – вул. Підзамче; 4, 5, 7 – передмістя Воляни.

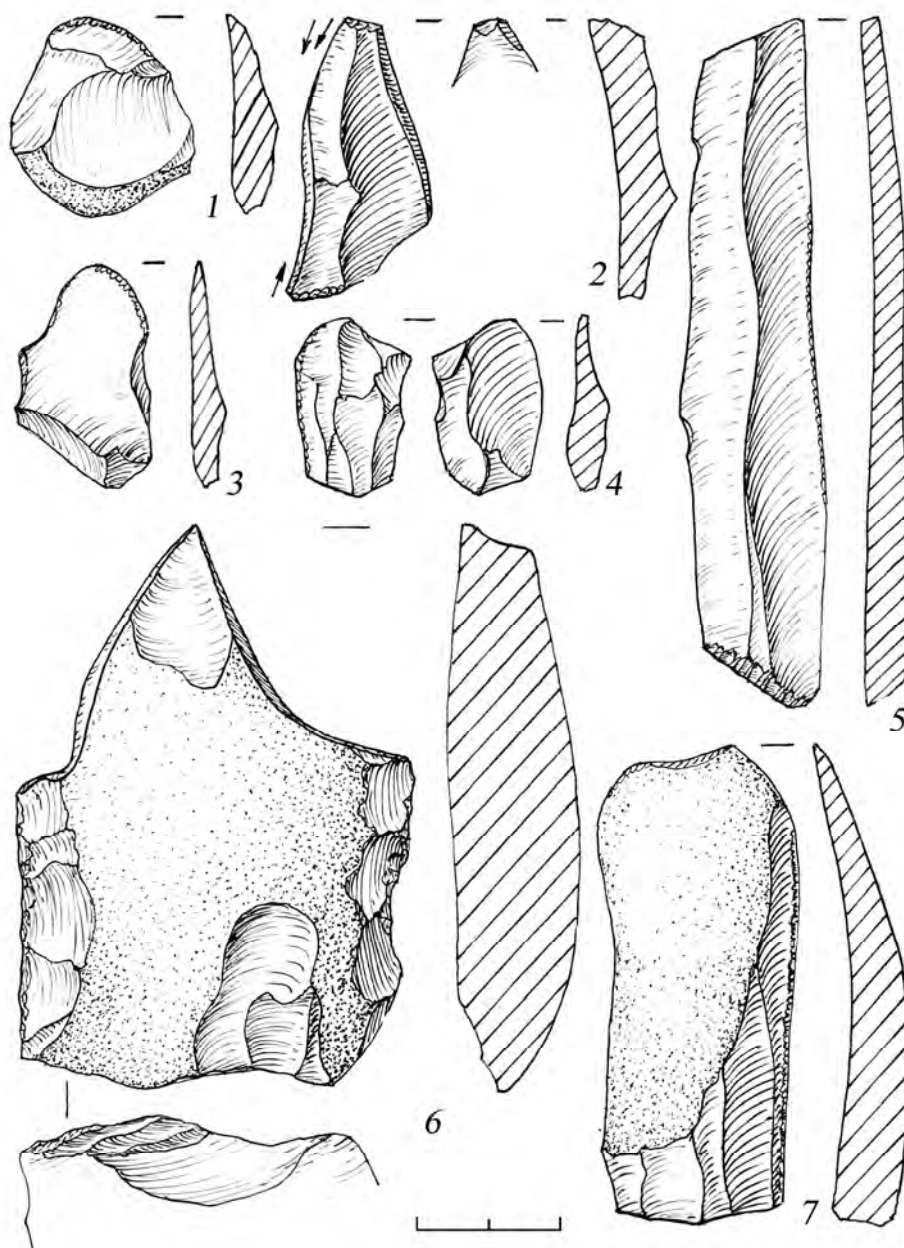

Рис. 10. Вироби з кременю:
 1, 3, 4 – вул. Підзамче; 2, 5 – передмістя Воляни; 6 – вул. Є. Петрушевича; 7 –
 вул. Б. Хмельницького.

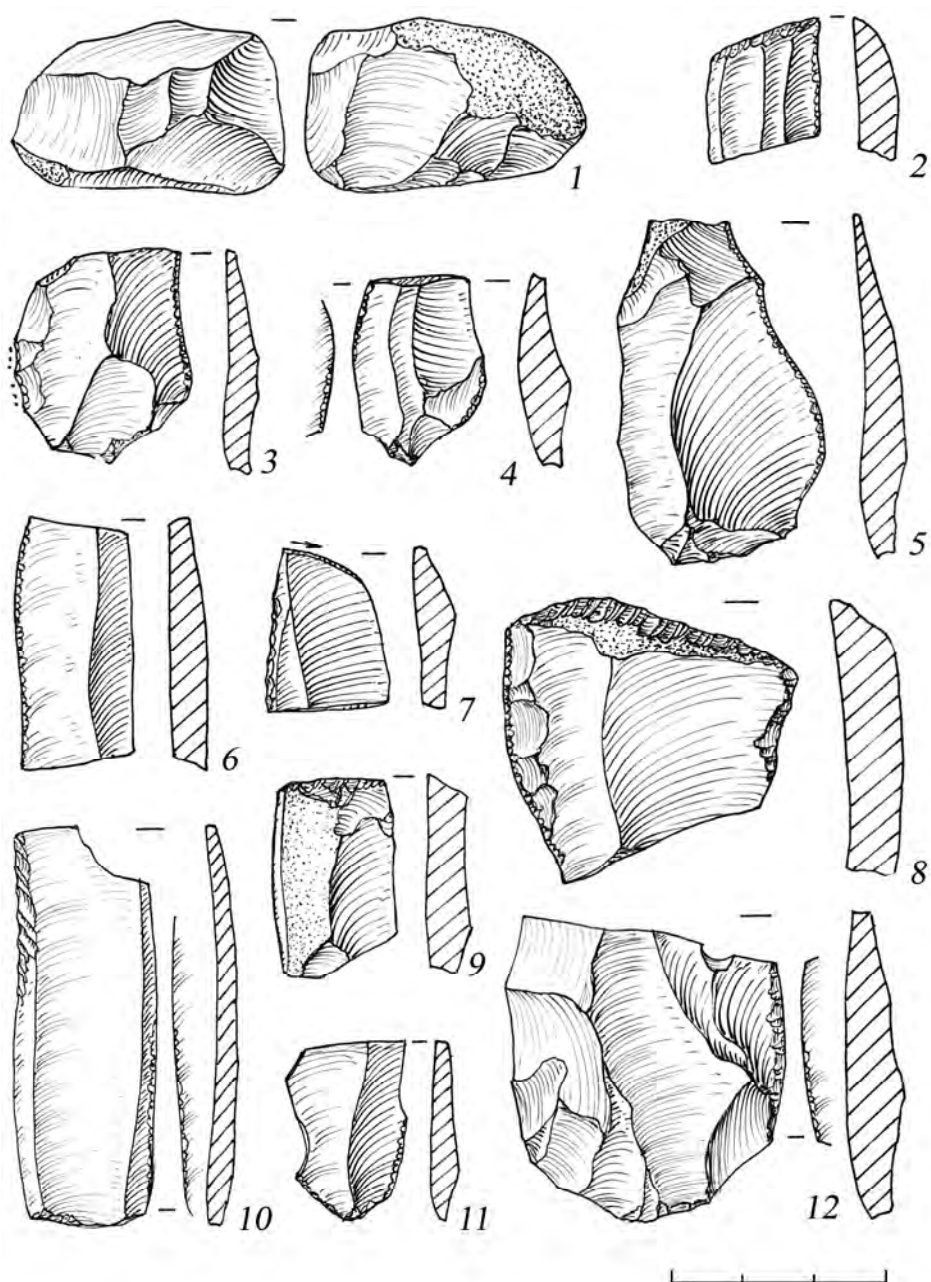

Рис. 11. Вироби з кременю:
 1, 3-5, 8, 12 – вул. О. Довбуша; 2, 6 – вул. П. Сагайдачного; 7, 9-11 –
 вул. Є. Петрушевича.

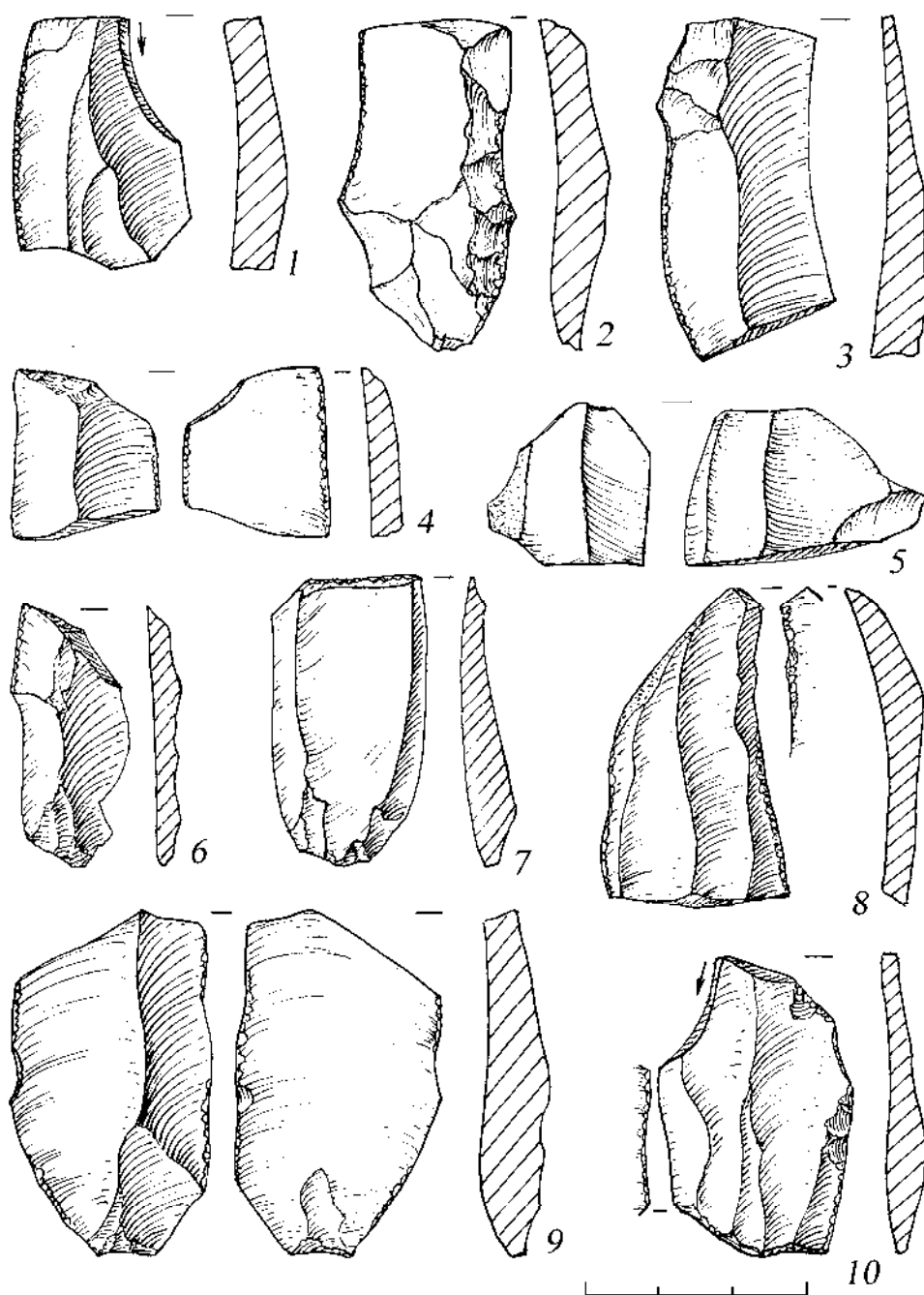

Рис. 12. Вироби з кременю:
1, 3 – вул. Б. Хмельницького; 2, 7 – вул. О. Довбуша; 4–6, 8–10 – вул. С. Петрушевича.

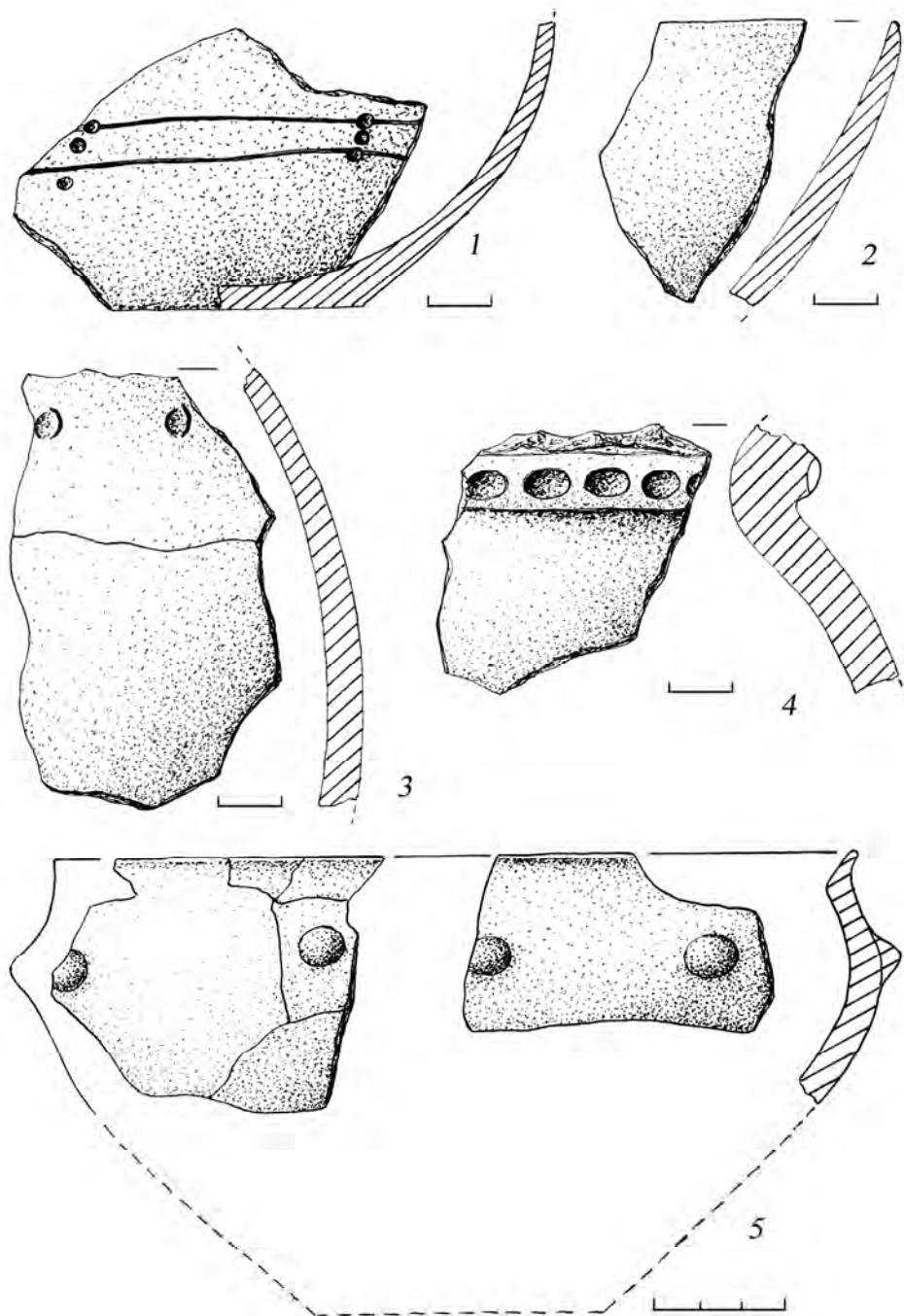

Рис. 13. Фрагменти керамічного посуду, вул. Є. Петрушевича.

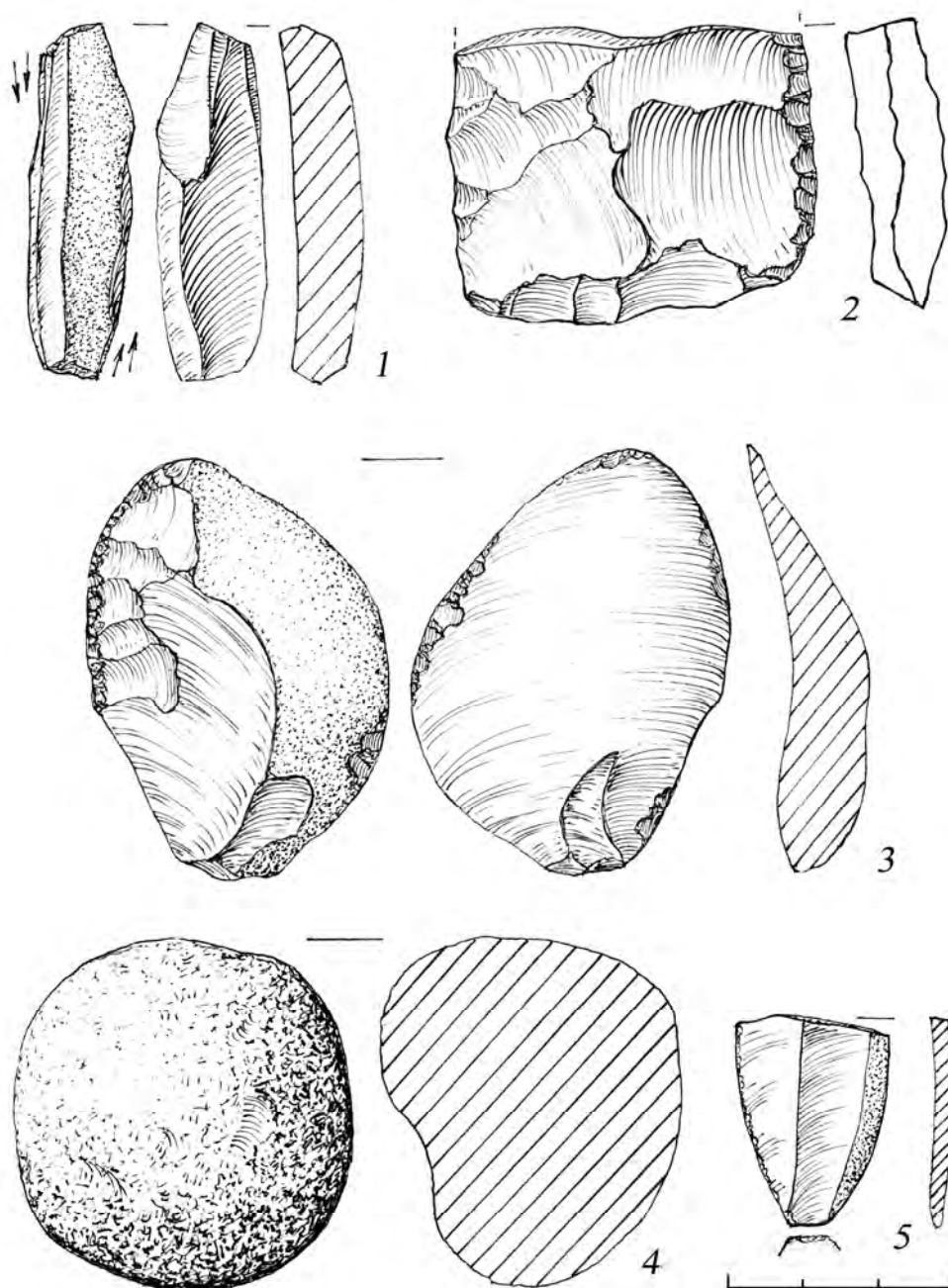

Рис. 14. Вироби з кременю, вул. С. Петрушевича.

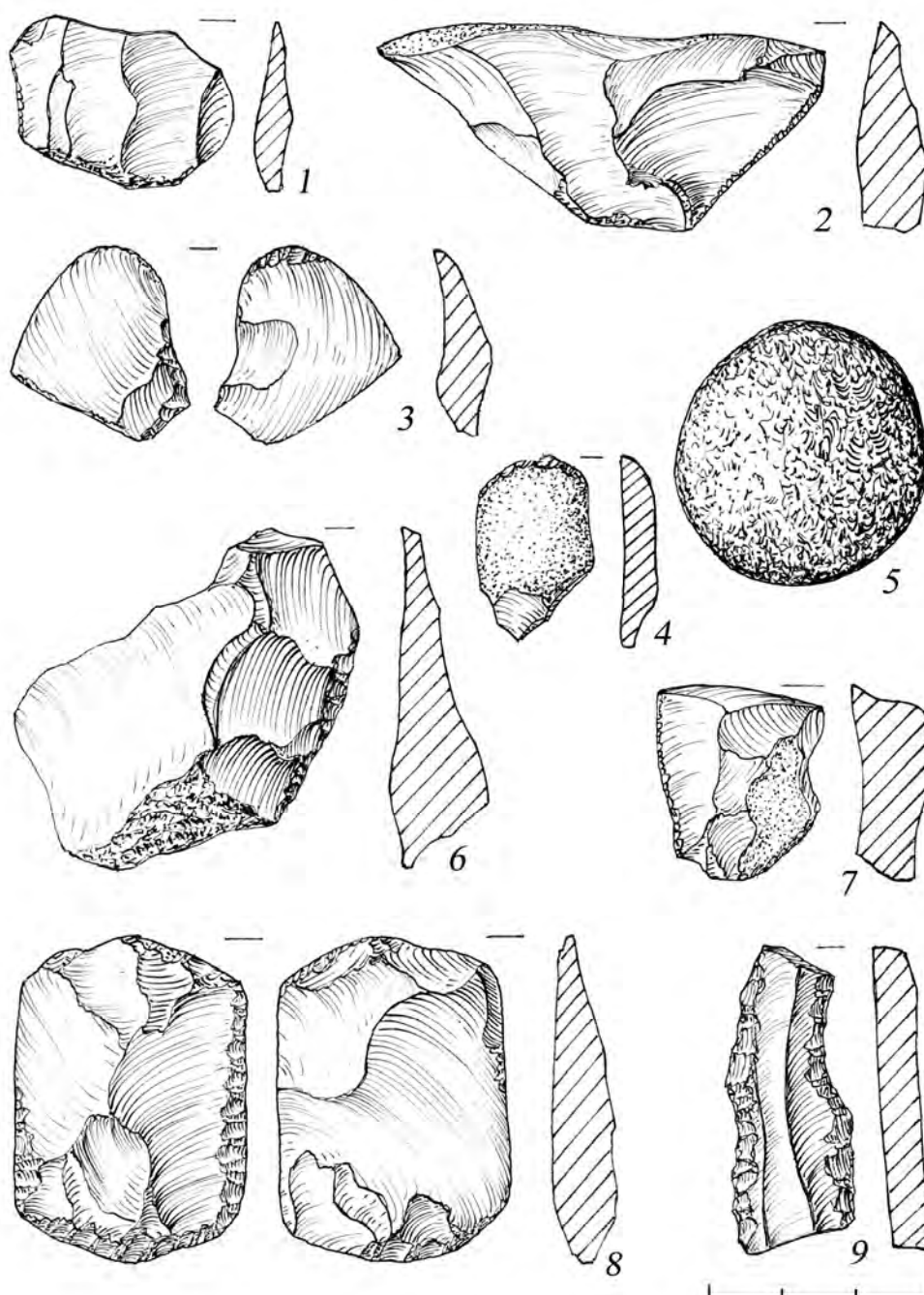

Рис. 15. Вироби з кременю, вул. Є. Петрушевича.

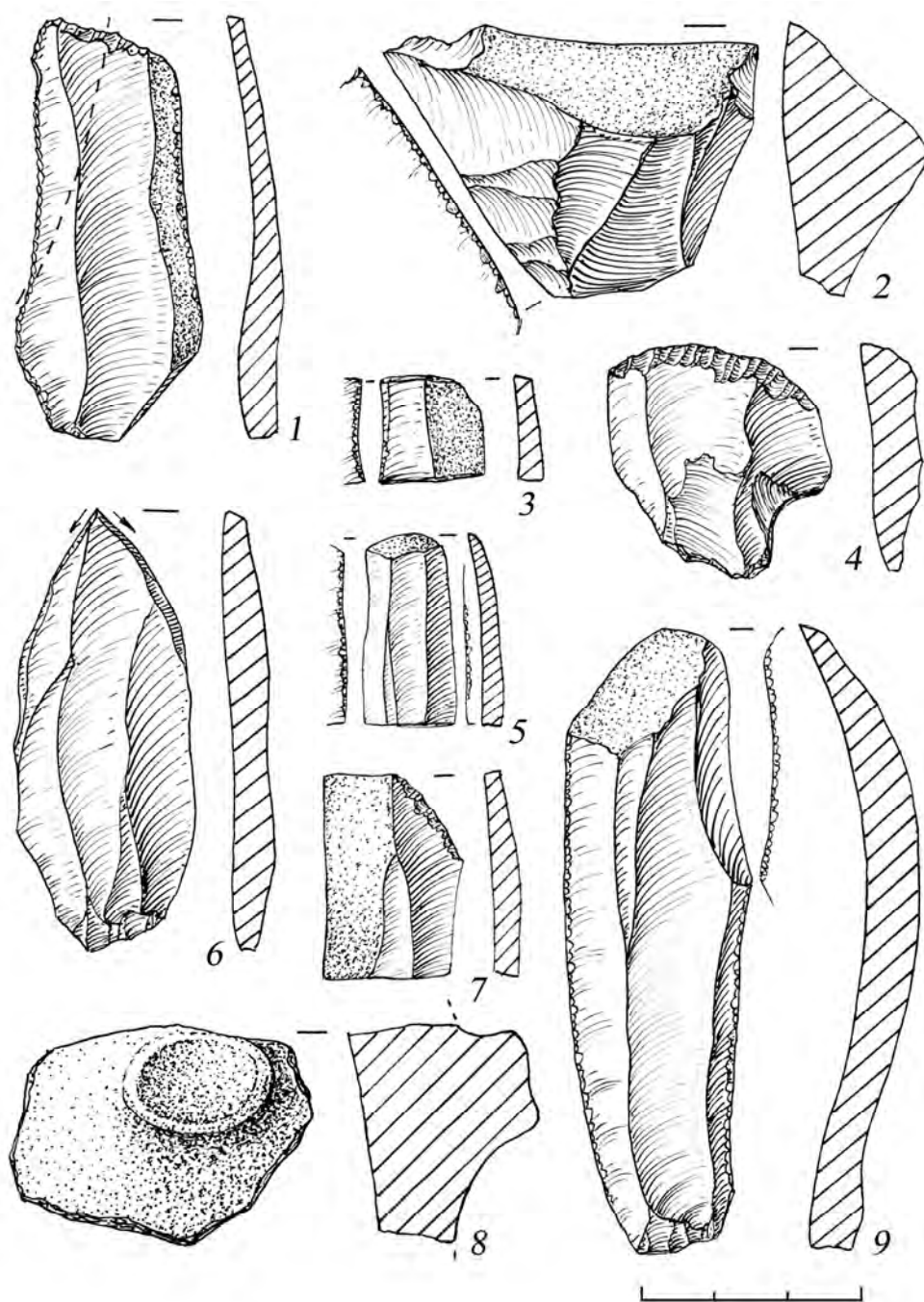

Рис. 16. Вироби з кременю (1–7, 9) і фрагменти керамічного посуду (8), вул. С. Петрушевича.

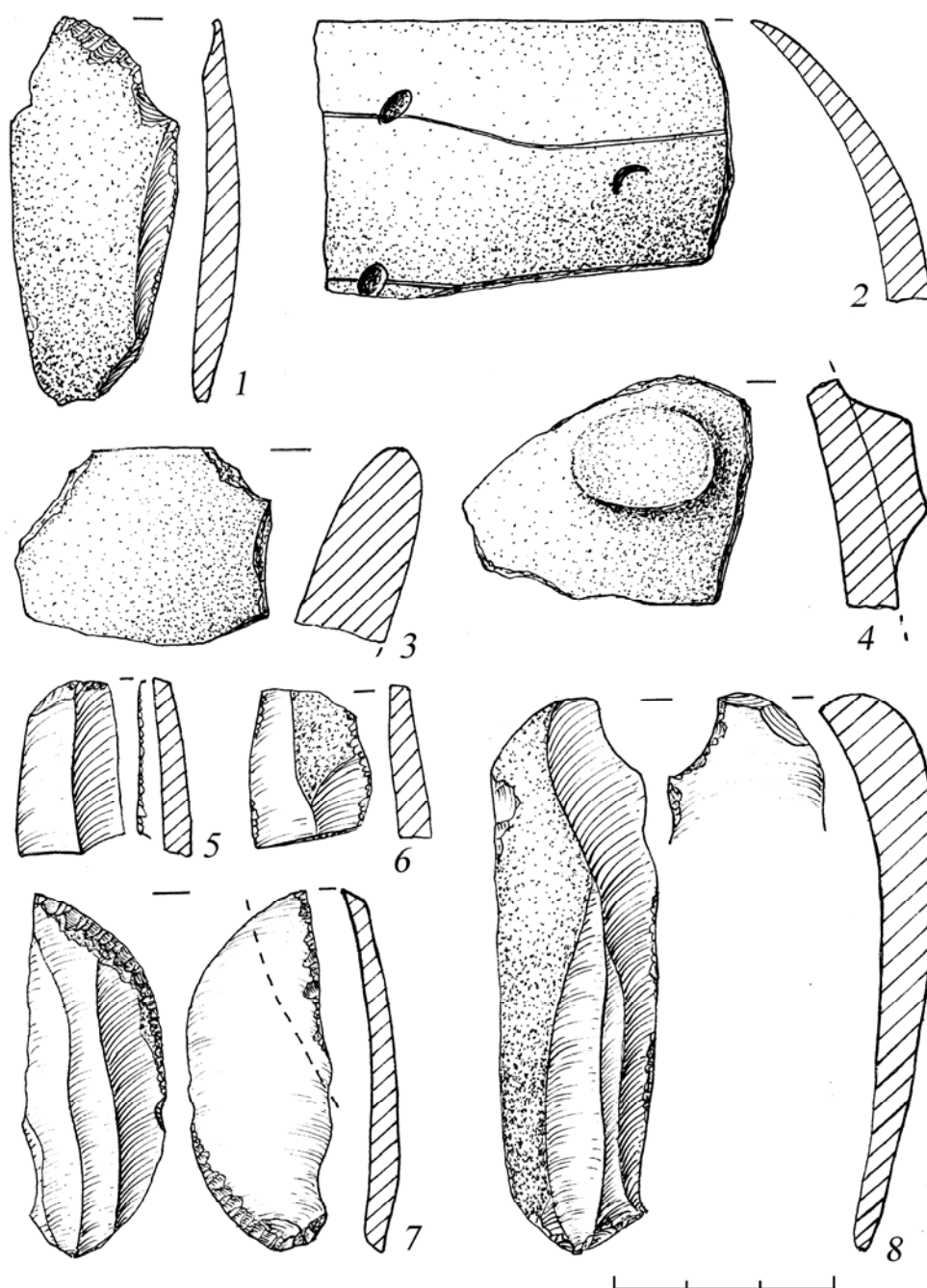

Рис. 17. Вироби з кременю (1, 5–8) і фрагменти керамічного посуду (2–4), вул. Є. Петрушевича.

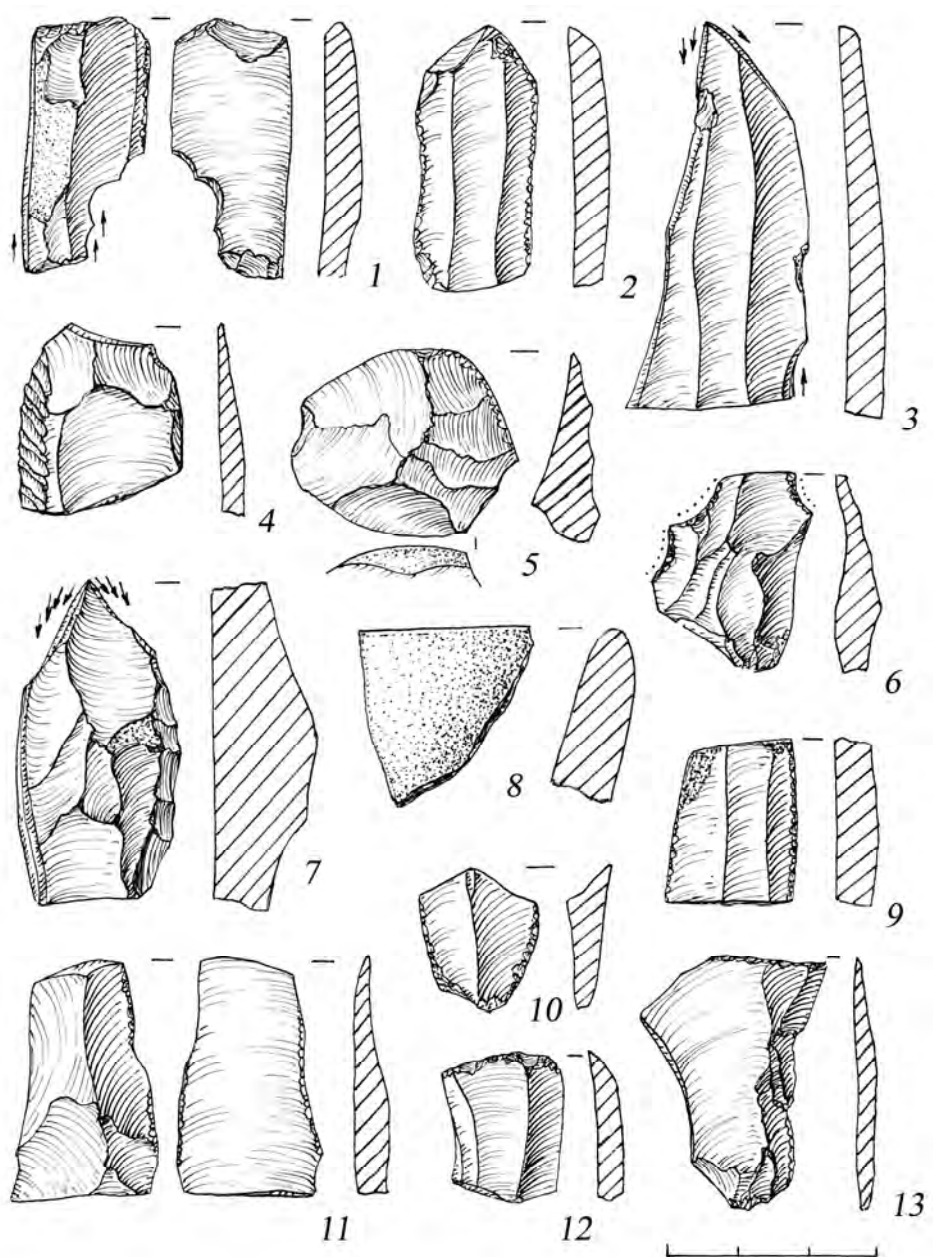

Рис. 18. Вироби з кременю (1–7, 9–12) і фрагменти керамічного посуду (8), вул. Є. Петрушевича.

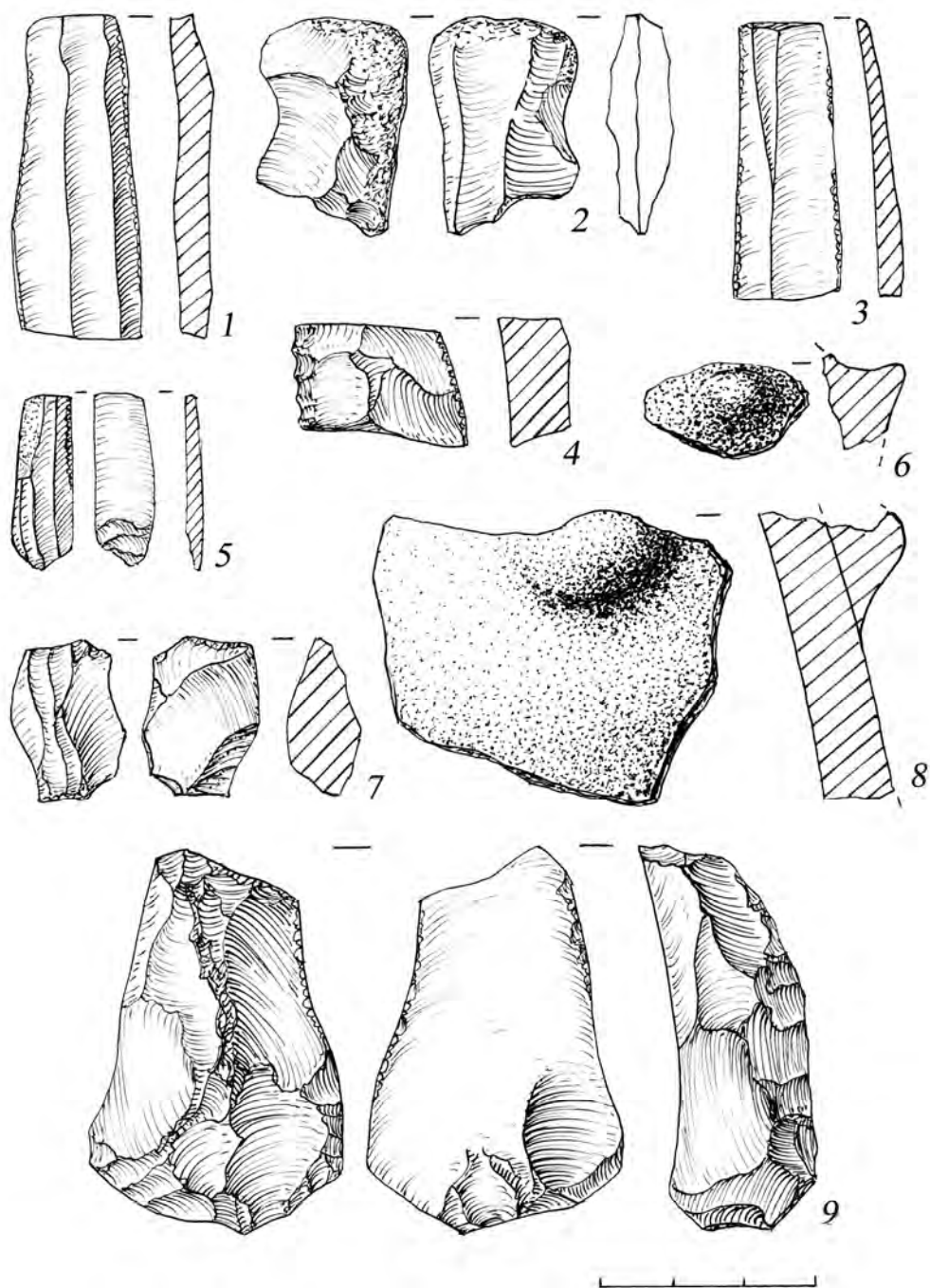

Рис. 19. Вироби з кременю (1–5, 7, 9) і фрагменти керамічного посуду (6, 8), вул. С. Петрушевича.

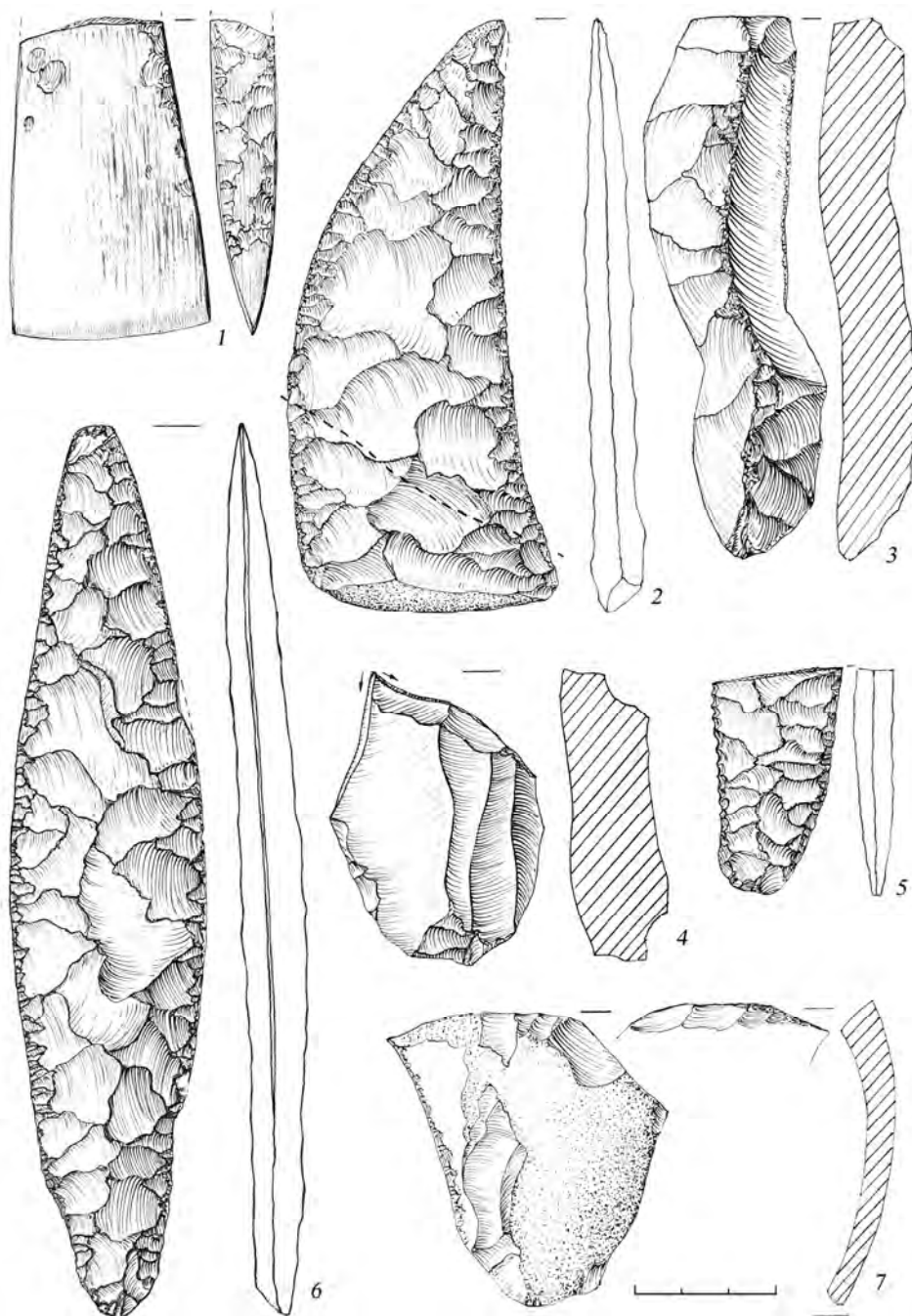

Рис. 20. Вироби з кременю: 1–5, 7 – с. Яблунівка, 6 – с. Сторонибаби.

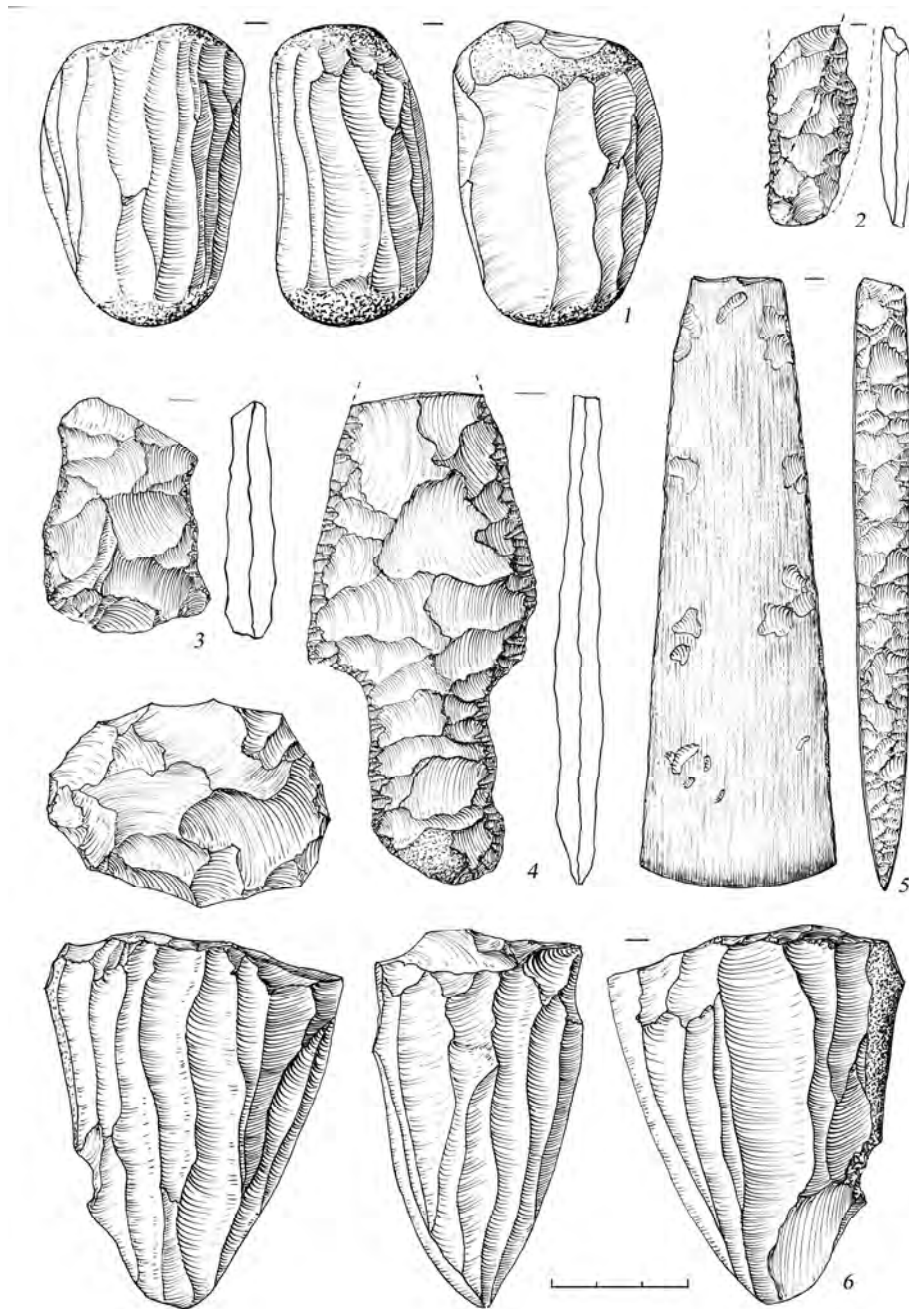

Рис. 21. Вироби з кременю, с. Яблунівка.

PREHISTORIC TIME MONUMENTS OF BUZHS'K AND IT'S SURROUNDINGS**V. Konoplya* P. Dovhan'**, N. Stebliy******Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Science Academy of Ukraine, Vynnychenko St. 24, Lviv, 79026,**** Ivan Franko Lviv National University**Universitetska St. 1, Lviv, 79000, e-mail: petro5@lviv.farlep.net, nstebliy@ukr.net*

There are published materials of famous and recently explored cultural of different times (sviders'ka, linear pottery cul. volin'sko-lublin'ska, malitska, culture of early-scythian time /lezhnyska group/ chernyachov cul.) from monuments, that are situated on the territory of Buzhs'k archeological complex and its surroundings (Jablunivka village, Storonibabi village).

Key words: Buzhs'k, sviders'ka cul., linear pottery cul. volin'sko-lublin'ska, malitska cul., lezhnyska culture group of early-scythian time, chernyachov culture, pottery, products made of flint.

ПАМ'ЯТНИКИ ДОІСТОРИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ БУСКА И ЕГО ОКРУГИ**В. М. Конопля*, П. М. Довгань**, Н. Я. Стеблій******Институт украиноведения имени Ивана Крип'якевича**Национальной Академии наук Украины**ул. В. Винниченко, 24, г. Львов, 79026****Львовский национальный университет имени Ивана Франко**ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, e-mail: petro5@lviv.farlep.net, nstebliy@ukr.net*

Публикуются материалы известных и новооткрытых разновременных культур (свидерской, линейно-ленточной керамики, волыноско-люблинской, малицкой, раннескифского времени /лежницкая группа/, черняховской) из памятников, которые находятся как на территории Буского археологического комплекса, так и его округи (с. Яблунивка, Сторонибабы).

Ключевые слова: Буск, свидерская культура, культура линейно-ленточной керамики, волыноско-люблинская культура, малицкая культура, лежницкая группа культуры раннескифского времени, черняховская культура, керамика, изделия из кремния.

Стаття надійшла до редколегії 27. 02. 2010

Прийнята до друку 28. 03. 2010

УДК 904:393.95 (477.83)“04/06”

**ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТОВОГО МІСЦЯ
СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЧАСУ НА ТЕРИТОРІЇ ПЛІСНЕСЬКОГО
АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ В 2009 Р.**

М. А. Филипчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, e-mail: archeofilip@ukr.net*

Висвітлено основні результати дослідження культового місця в ур. “Оленин Парк” – складової Пліснеського археологічного комплексу. Об'єкти та рухомий матеріал подано в з позиції мікростратиграфічних спостережень. Особливу увагу звернуто на місцезнаходження залишків оборонних і культових споруд, а також на характерні риси знахідок в контексті структури пам'ятки як протягом слов'янського, так і давньоруського часу.

Ключові слова: Пліснеський археологічний комплекс, “Оленин Парк”, оборонні споруди, культове місце, культові споруди, кремаційні поховання.

Пліснеський археологічний комплекс – це сукупність різних видів пам'яток слов'яно-руського та пізньосередньовічного часу, залишки яких збереглися на території і в околиці сучасного хутора Пліснесько, що належить до с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл. Дослідження того чи іншого виду пам'яток стало головною причиною появи в науковій літературі таких назв як літописний Пліснеськ, городище Пліснесько, слов'яно-руське городище поблизу с. Підгірці; *latopissowuj Plesnisk, grodzisko i smentarzysko w Podgorcach* і т.д. і т.п. Вивчаючи той чи інший вид пам'яток, фахівці акцентували увагу на результатах, які найкраще підходили до їхніх версій, гіпотез, теорій тощо. А тому, згаданий археологічний комплекс часто поставав і продовжує поставати в історичних працях як додаток до чогось більш важливого, унікального, або ж йому відводиться роль “периферійної пам'ятки” часів давньоруської держави.

Систематичні пошукові роботи, проведені нами протягом двох останніх десятиліть із застосуванням нових і відомих методів формування джерел, дають обґрунтовані підстави розглядати в Пліснеську рештки кожної, окремо взятої, пам'ятки в комплексі з іншими, враховуючи при цьому їхні просторово-часові рамки.

Територія, де знаходиться Пліснеський археологічний комплекс, в т.ч. й літописне місто Пліснеськ, в окремих місцях була постійно заселена, починаючи з кінця VII ст. Впродовж VII–середини XIII ст. тут функціонували різні види пам'яток: культове місце кінця VII–X ст. (ур. “Оленин Парк”); слов'янське городище полісного типу IX–X ст. (ур. “Побіч”, “Поділ”, “Кецарки”, “Оленин Парк”, “Замчисько”, “Високе городиско”, “Поруби”), городище літописного Пліснеська XI–XIII ст. (ур. “Оленин Парк”, “Замчисько”, “Високе городиско”), курганний могильник XI–початку XII ст. (ур. “Поруби”), Підгорецький (“Пліснеський”) монастир XII–XVIII ст. (ур. “Оленин Парк” та “Високе городиско”)

[13. С. 3–21; 14. С. 130–176]. Залишки літописного міста, курганний могильник і монастир розташовуються в межах укріпленої території слов'янського городища IX–X ст. І лише частина курганних захоронень перекриває лінію захисту X ст. з напільної (північної) сторони (рис. 1).

Культове місце слов'янського часу відкрито експедицією Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка в 2009 р. Воно займає викінчення мисового підвищення з ледь помітною південно-східною експозицією. Поверхневі сліди об'єктів та площа поширення культурного шару має видовжену, наближену до овалу форму, яка добре вписується в конфігурацію ландшафту. По периметру це місце обмежене синхронними та асинхронними земляними насипами. За попередніми підрахунками укріплена ділянка сягає близько 0,3 га (рис. 2).

Оскільки впродовж XIX–XX ст. тут неодноразово проводилися безсистемні дослідження [16. С. 9; 17. С. 5; 18. С. 27–29; 19. С. 97–99], то верхня частина культурного шару в окремих місцях поруйнована аж до лесової підоснови, т. зв. “материка”. Так, на початку 80-х рр. XIX ст. свої пошуки в ур. “Оленин Парк” здійснював польський археолог Т. Земенцький. Він провів шурфування “головної частини міста”, при цьому, як і його попередники та наступники, по завершенню польових досліджень не виконав жодних консерваційних робіт, що з роками суттєво змінило вигляд цієї ділянки пам'ятки. Окрім невеличкого повідомлення у ZWAKу, де побіжно зазначено про місця досліджень [19. С. 97–99], отримані матеріали до наукового обігу так і не були введені, а знахідки осіли в музеях і приватних колекціях. В 1905 та 1907 рр. розкопки в “Олениному Парку” проводив професор Львівського університету К. Гадачек. Детальна інформація про місця розкопок і характер знахідок практично відсутня [16. С. 9; 17. С. 5]. Згодом, у 1946 р. в південній частині пам'ятки шурфування проводив І. Старчук. Як зазначав дослідник, тут він виявив культурний шар з чорних та темно-сірих гумусних суглинків, у якому траплялося каміння, фрагменти керамічного посуду та вугілля [1. С. 84].

Під час проведення рекультивацийних робіт на місці незаконсервованої траншеї І. Старчука, в межах розкопу VI (2007 р.) на різних глибинах нами виявлено чотири асинхронні об'єкти: два оборонного (об. №№ 1, 2) та два культурного (об. №№ 3, 4) призначення [12. С. 26–29; 14. С. 132–133, 144–146].

Впродовж польового сезону 2009 р. рекультивацийні роботи в ур. “Оленин Парк” були відновлені. На місці та поруч з розкопом 2007 р. закладено невеликий розкоп (III), південна частина якого охоплювала залишки невисокого валу, а північна – частину центральної ділянки (див. рис. 2). Його початкова площа становила 20 м² (10×2 м). В процесі дослідження пошукову ділянку розширено до 36 м². Такий крок спричинений відкриттям залишків складних і водночас унікальних об'єктів культурного призначення, котрі виходили за межі розкопу (рис. 3).

Культурний шар в межах центральної ділянки представлений двома горизонтами: верхнім – товщиною 0,35–0,40 м та нижнім – товщиною 0,20–0,25 м. У верхньому горизонті під прошарком лісової підстилочки (0,05–0,07 м), повністю домінували чорні гумусні суглинки, в яких траплялися уламки

кружального керамічного посуду та інші знахідки XII–XIII ст., а також поодинокі каміння незначних розмірів (0,05×0,07×0,10 м). Межа між двома горизонтами відносно контрастна. В нижньому горизонті, що представлений сірими слабо гумусними суглинками, практично на рівні підзолів, які їх підстилають, виявлено залишки “кам’яних кладок”, окреме перепалене каміння, вугілля, фрагменти ліпного і ранньокружального посуду та інші рухомі артефакти IX–X ст.

У південній частині розкопу, на місці ледь помітних поверхневих слідів у вигляді земляного насипу (кв. А’–А3; Б2–3), на глибині 0,30–0,35 м від рівня сучасної поверхні виявлено залишки оборонної споруди № 1 (**об’єкт № 1**) (рис. 4). Вона представлена ґрунтовою платформою лінзоподібної в січенні форми, насипаною із шару світло-жовтого (перевідкладеного) лесу з кам’яними вclusions, двох паралельних канавок від горизонтальних колод, які були розташовані поверх насипу та залишками зруйнованої кам’яної кладки (передньої стіни?). Ширина між кам’яною кладкою та внутрішньою канавкою (ймовірною передньою і задньою стінами) сягала 3,4 м. Швидше за все, споруда була зрубною, типу заборол. Треба зазначити, що кладка і канави проходять паралельно до гребеня насипу валу. Зараз поки що важко судити про решту параметрів та характер конструкції цієї оборонної споруди, оскільки відкритою є лише частина південної та північної стін. У чорному гумусному заповненні згаданого об’єкта віднайдено уламки керамічного матеріалу кінця XII–середини XIII ст., що й дало опосередковані підстави вважати час припинення його функціонування серединою XIII ст. З позиції стратиграфічних спостережень охарактеризована оборонна споруда є найпізнішою, тобто її рештки перекривають залишки всіх інших об’єктів в розкопі III.

В кв. А’3–А3, Б2–3 на глибині 0,8–0,9 м від рівня сучасної поверхні (1,0–1,1 м від абсолютного рівня), тобто нижче об’єкта № 1, віднайдено рештки оборонного валу з наземною прибудовою (**об’єкт № 1а**). Вал представлений лінзоподібним в січенні насипом, сформованим з перевідкладених лесових і опідзолених ґрунтів, а також поодинокого каміння, котре часто зустрічається в основі, але не складає якихось конструкцій. Його збережена висота сягає 0,6 м, а ширина основи – 2,5 м. З північної сторони він органічно поєднується з наземною прибудовою, рештки якої відкрито нами під час рекультивацийних робіт 2007 р. [12. С. 26–29; 14. С. 132–133, 144–146]. Наземна прибудова до валу, як складова частина лінії захисту, представлена незначним заглибленням (глибиною до 0,1 м), що заповнене темно-сірими гумусними суглинками, насиченими вугіллям, глиняною вимазкою та золою. Її долівка добре утрамбована, вкрита вугликами та золою. Збережена ширина споруди становить 2,4 м. В північній частині вона поруйнована залишками об’єкта № 1.

На добре утрамбованій долівці виявлено декілька фрагментів кружальних кухонних горщиків. Їхня текстура тіста складається з суглинкової основи і домішок середньозернистого піску. Швидше за все, випал виробів проводився в спеціальних печах, оскільки фрагменти горщиків мають однотонне, цеглясте та світло-коричневе забарвлення. Тулуби деяких посудин прикрашені рифленим

лінійним і хвилястим орнаментами. У профілюванні верхніх частин горщиків спостерігається плавний перехід від шийки до косо зрізаних і ледь помітних манжетоподібних вінець. За наведеними ознаками посуд, а разом з ним і наземну прибудову до валу, треба віднести до середини–кінця Х ст. [6. С. 36–46; 7. С. 244–261; 8. С. 110–131; 11. С. 68–135].

В кв. В2–4–Г2–4, на глибині 0,6 м від рівня сучасної поверхні, виявлено залишки наземної споруди (**об'єкт № 2**), від якої збереглася кам'яна площадка, викладена з дрібного та середнього вапнякового і пісковикового каміння в нижній частині темно-сірих гумусних суглинків, що знаходяться над сірими підзолами (рис. 3, 5; фото 1). Чимало каміння зазнало дії вогню. Детальні спостереження дозволяють стверджувати, що у цьому випадку, швидше за все, маємо справу з будівельним матеріалом повторного використання, аніж з результатом пожежі. Довжина відкритої частини споруди по осі схід–захід сягала близько 6, а ширина – 2,9–3,0 м. Тут слід зазначити, що її поширення на захід продовжується саме в тому напрямку, де в розкопі VI (2007 р.) на тій же глибині виявлено аналогічні залишки [14. С. 144–145]. На нашу думку, це рештки одного об'єкта. В його південній частині добре простежуються залишки передньої (зовнішньої), а в кв. В3–Г3, ймовірно, і поперечної стіни.

Над кам'яною кладкою, у чорному гумусному заповненні, на глибині 0,3 м від рівня сучасної поверхні (кв. В2), віднайдено керамічний посуд XII–XIII ст. та латунний хрестик прикрашений світло-жовтою емаллю (фото. 2, 1). В той же час зверху охарактеризованої кладки виявлено рухомий матеріал ранішого часу. Передусім, це уламки кухонних кружальних горщиків, бронзовий перстень з тамгоподібним знаком на печатці (фото. 2, 2), скрамасакс (фото. 2, 9), а також фрагменти окремих кальцинованих і обгорілих людських кісток. Текстура керамічного тіста, підправлених на крузі та ранньокружальних горщиків, складається з суглинкової основи й таких домішок як шамот, жорства, зокрема, велико- та середньозернистий пісок, який добре проступає на поверхні стінок. Випал цеглястого та світло-коричневого забарвлення. На окремих фрагментах нанесено рифлений лінійний і хвилястий орнаменти. Профілювання верхніх частин характеризується плавним переходом від шийки до ледь помітних манжетоподібних вінець. Стратиграфічні дані та наведені ознаки керамічних виробів [6. С. 36–46; 7. С. 244–261; 8. С. 110–131; 11. С. 68–135] дають підстави віднести об'єкт № 2 до рубежу IX/X–першої половини X ст.

Залишки наступної наземної споруди (**об'єкт № 2а**) виявлено в кв. А2–3–В2–3 на глибині 0,70–0,75 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 3, 5). Від неї збереглася заповнення, у вигляді темно-коричневого прошарку перевідкладеного лесу, насиченого вугіллям та дрібненькими уламками глиняної вимазки. Важливо зазначити наступне: по-перше, охарактеризована вище кам'яна площадка (об'єкт № 2) частково перекривала його з північної сторони, по-друге, на тлі світло-жовтої лесової (“материкової”) підоснови його абриси досить чітко окреслювалися, по-третє, рухомий матеріал, віднайдений “in situ” є дещо раніший, ніж той, який походить з об'єкта № 2. Крім того, на долівці цієї споруди (кв. А2) виявлено череп коня. Навіть за поширенням слабо вираженого

культурного шару ширина об'єкту № 2а досягала 2,9–3,0 м, а довжина – 4,2–? м. Цікавим є і те, що ширина, виявленого нами у споруді, перестінка (кв. Б3–В3) становить 0,30–0,35, а товщина – 0,15 м, тобто за цими параметрами він аналогічний до передньої стіни (див. рис. 3). Для датування цього об'єкта можуть слугувати як стратиграфічні спостереження, так і нечисельний керамічний матеріал, віднайдений “in situ”. З позиції стратиграфічних спостережень цей об'єкт функціонував раніше ніж об'єкт № 2. Тому, не випадково, на його долівці переважали фрагменти лише ліпного та підправленого на крузі, кухонного посуду. Рідше траплялися уламки ранньо-кружальних горщиків. Текстура керамічного тіста ліпних і підправлених на крузі кухонних горщиків складається з суглинкової основи, домішок шамоту і жорстви. Випал світло-коричневого забарвлення. В той же час ранньокружальному посуду притаманні домішки велико- та середньозернистого піску, який добре проступає на поверхні стінок. Профілювання верхніх частин характеризується плавним переходом від шийки до ледь помітних, відхилених назовні вінець. Наведені ознаки керамічного посуду [6. С. 36–46; 7. С. 244–261; 8. С. 110–131; 11. С. 68–135] та стратиграфічні дані дають підстави віднести об'єкт № 2а до рубежу VIII/IX–першої половини IX ст.

В південній частині розкопу, під насипом світло-жовтих суглинкових ґрунтів лесового походження і на краю зовнішнього схилу плато (кв. Б'3, А'3, А3, А2–Б2), виявлено добре збережені залишки **об'єкта № 3** (рис. 3, 6). Його верхня межа знаходилася на глибині 0,9 м від абсолютного рівня. Верхня межа північної і південної частини об'єкта знижувалися від центру до основи, описуючи конфігурацію своєрідного земляного насипу сегментоподібної в січенні форми. Максимальна товщина нашарування сягала 0,75 м. В той же час, нижня межа залягала безпосередньо на лесовій підоснові, яка мала південну експозицію. Заповнення об'єкта № 3 представлене перевідкладеними лесовими суглинками, які сильно насичені вугіллям, дрібненькими й середніми кальцинованими та обгорілими людськими кістками. Значне місце в заповненні займало хаотично розкидане вапнякове каміння великих і середніх розмірів, окремі людські кості та скупчення уцілілих і роздавлених камінням черепів. Слід зазначити, що черепи, не кальциновані, кальциновані та обгорілі кості людей, виявлено по всій глибині заповнення об'єкта. Однак, переважна більшість, похованих черепів та кісток, все ж таки знаходилась ближче до долівки.

В північній частині об'єкту (кв. Б3), відкрито неглибоку овальну в плані ямку (діаметром 0,40–0,45 і глибиною 0,2 м), яка була закладена середнім камінням (**яма № 1**). Під ним виявлено уламки ліпного та ранньокружального посуду, а також вістря трилопатевої стріли аварського типу (фото 3, 2).

Для детальнішого аналізу планіграфії та стратиграфії об'єкта № 3, зокрема місцезнаходження його складових, рештки черепів, скупчення кальцинованих, перепалених і окремих (без дії вогню) людських кісток, а також супровідний матеріал подається окремо, у вигляді поховань.

Поховання № 1 знаходиться в кв. АЗ на глибині 0,90–1,13 м від рівня тогочасної поверхні. Воно представлене людським черепом, котрий повернутий лобовою частиною до півночі, двома стегновими кістками, покладеними навхрест під ним та каменем середньої величини, що знаходиться поруч (рис. 6, 7; фото 4). Ліва скроня черепа має механічні пошкодження гострим предметом і в цьому місці є дещо обгорілою. Нижня щелепа відсутня. Поблизу поховання виявлено п'ятипальчасту фібулу (глибина 0,95 м, фото 5, 1), кам'яну ливарну формочку (глибина 1,13 м, фото 6, 1) та великий фрагмент верхньої частини ліпного горщика (глибина 1 м, фото. 11, 1).

Фібула, виготовлена з кольорового металу (бронзи?). Зараз вона вкрита зеленою патиною (див. фото 5, 1). Її загальна довжина (голівка, спинка та щиток) складає 8,3 см. Висота та радіус голівки, разом із відгалуженнями – 2,3 см. Довжина кожного з п'яти відгалужень від сферичної основи голівки сягає 1,2, а ширина – 0,3 см. Треба зазначити, що ці сферичні в сіденні відгалуження мають округле викінчення, які орнаментовані трьома, симетрично розташованими, пружками. Нижня частина голівки та верхня щитка, поєднані між собою дугоподібною спинкою, довжиною 1,8 см. В перетині вона має форму рівностороннього трикутника (0,4×0,5×0,4 см). Абриси щитка нагадують ромб, який у верхній частині, тобто в місці поєднання зі спинкою, обрізаний, а в нижній – завершується валоподібним викінченням. Його загальна довжина сягає 4,6, а максимальна ширина – 2 см. Поверхня щитка рівна. Ледь помітний рельєф у вигляді незначних відкосів спостерігається лише по периметру. В центрі ромба та в місці поєднання зі спинкою знаходяться невеличкі симетричні відгалуження, які, відповідно, мають параметри 0,3×0,4 та 0,2×0,3 см. Лицева сторона щитка і основи голівки по периметру прикрашені дрібними насічками, що утворюють замкнуту лінію. Крім цього, аналогічні насічки притаманні й орнаменту з двох перехресних ліній, який нанесено у верхній і центральній частині щитка. Нижня ділянка викінчення останнього також прикрашена. Тут простежується візерунок з рифлених ліній, що утворюють рівносторонній трикутник. Утримувач пружини, приймач і шпилька знаходяться на внутрішній стороні фібули. Вони збереглися в робочому стані. Віддаль між утримувачем та приймачем складає 1,8 см.

Одностороння кам'яна ливарна формочка виготовлена з пірофілітового сланцю, найближчі поклади якого знаходяться в районі Овруча та у Карпатах*. Вона має трапецієподібну форму (5,1×8,1×6,3×8,1 см). Її товщина сягає до 2 см. З лицевого боку, ширшої сторони трапеції, знаходиться горловина для заливки металу, яка поєднана тоненьким жолобком із матричним заглибленням. Його основа у вигляді кола (діаметром 4,5 см), яке рівно зрізане у нижній частині, поглиблене в основу до 0,25 см. На зворотній стороні формочки збереглися борозенки від скріплювання? Оскільки ливарна формочка дійшла до нас у

* Після проведення лабораторного аналізу можна буде точно визначити походження сировини для виготовлення цієї та інших кам'яних ливарних формочок.

поганому стані, то розгледіти якісь конкретні деталі матриці поки що, проблематично. Хоча загальні абриси можуть вказувати на відливання у ній масивних підвісок.

Ліпний кухонний горщик характеризується суглинковою масою з домішками шамоту та великозернистої жорстви. Випал нерівномірний, пічний. Вінця ледь відігнуті назовні. Коротка шийка плавно трансформується у ледь виражений тулуб.

За 0,3 м на північ та північний схід від поховання № 1, на глибині 1,05 м від рівня сучасної поверхні виявлено поруйноване **поховання № 2** (рис. 6, 7). Від нього збереглися верхні частини черепа та нижня щелепа із зубами. Окремі частини черепа мають незначне пошкодження вогнем, поряд з якими знаходився вапняковий камінь середньої величини та фрагменти керамічного посуду, підправлені на гончарному крузі (фото 11, 6). Текстура тіста характеризується легкосуглинковою масою з домішками великозернистої жорстви. Випал пічний, нерівномірний.

Рештки **поховання № 3** виявлено за 0,7 м на південний захід від поховання № 1 (див. рис. 7). Тут, обабіч і під каменем середнього розміру знаходилися уламки та фрагменти лобової і потиличної частин черепа, а також декілька окремо розкиданих хребців і ребер, частина з яких була пошкоджена вогнем. В той же час, у радіусі 0,2–0,3 м від нього, віднайдено величезну кількість кальцинованих кісток середніх розмірів (3×4×7 см). Із супровідного матеріалу, що знаходився “in situ” поруч з об’єктом, уваги заслуговують: фрагмент ливарної формочки, сильно пошкодженої вогнем (фото 6, 2), верхня частина та денце ліпних горщиків (фото 11, 2, 5).

Товщина уцілілого фрагмента формочки сягає 2,4, а ширина верхньої частини – 5 см. Вона виготовлена з пірофілітового сланцю. На верхньому торці збереглися дві односторонні горловини. Одна з них викінчується чотирма жолобками, що поєднували її з матричним заглибленням.

Верхня частина ліпного кухонного горщика характеризується легкосуглинковою текстурою керамічного тіста з домішками великозернистої жорстви, товченого вапняку та шамоту. Ці домішки надають поверхні посудини горбкуватого вигляду. Профілювання верхньої частини, особливо шийки та вінець, контрастно виділене – косо зрізані вінця відігнуті назовні, а коротка шийка плавно переходить до тулуба. Випал пічний, проте нередукований. Поряд із цим фрагментом кераміки виявлено близько двох десятків боковин та придонних частин ліпних горщиків.

Поховання № 4 виявлено в кв. А3 на глибині 1,3 м від абсолютного рівня (1,1 м від рівня сучасної поверхні), тобто, практично на долівці об’єкта № 3 (рис. 6, 8). Воно знаходиться поруч із завалом великого вапнякового каміння. Від черепа збереглася тільки верхня частина, яка до того ж сильно пошкоджена вогнем. Поряд з ним віднайдено велику кількість деревного вугілля, кальциновані та обгорілі кості (хребці, ребра, фаланги пальців ніг), денце ліпного кухонного горщика (фото 11, 4) і фрагмент формочки для лиття (фото 8, 2).

Профільовання придонної частини горщика, особливо в межах переходу до дна, контрастно виділене. Складається враження, що його формування проходило на ручному крузі. В легкосуглинковій текстурі керамічного тіста, поряд із домішками великозернистої жорстви та товченого вапняку, простежується й великозернистий шамот, що надає поверхні посудини горбкуватого вигляду. Випал нередукований, пічний.

Фрагмент ливарної формочки – односторонній. Матеріалом для її виготовлення був пірофілітовий сланець. Робоча поверхня добре шліфувана. В нижній частині збереглися дві мініматриці для відливання ажурних підвісок?

В цьому ж квадраті, поряд з похованням № 4, на глибині 0,90–1,15 м від рівня сучасної поверхні, віднайдено ще дві ливарні формочки для виготовлення прикрас (фото 7) і два трилопатеві вістря стріл аварського типу (фото 3, 1, 3). Формочки виготовлені з пірофілітового сланцю. На поверхні однієї з них чітко простежуються сліди вогню (див. фото 7, 2). Вона має прямокутну форму (8,3×4,3 см). Її товщина сягає 3 см. На торці з двох сторін виявлено горловини для заливки металу та матриці. З одного боку дві, окремо розташовані горловини, поєднані тоненькими жолобками із матричним заглибленням, прямокутної в плані підвіски. З другого – одна із таких же горловин і матриця для відливання ажурної підвіски, сполучені між собою ледь помітним жолобком. Друга формочка (див. фото 7, 1) підрямокутної в плані форми, розмірами 6,6×4,6 см, також є двосторонньою. На одній із них збереглися три горловини та відповідно три матриці для виготовлення підвісок і шпильки, а на іншій (зворотній) – горловина, жолобок і матриця у вигляді кільця.

В кв. А'3, за 0,55 м на схід від попереднього поховання, на глибині 1,35 м від абсолютного рівня (1,2 м від рівня сучасної поверхні) відкрито рештки поховання № 5 (рис. 6, 8). Уламки розбитого черепа значною мірою були пошкоджені вогнем. Поруч, в хаотичному стані, знаходилися перепалені, кальциновані та окремі (без дії вогню) кістки людини (ребра, хребці, ключиці, фаланги пальців рук), а за 0,6 м на північ (кв. А3), під завалом каміння, віднайдено “гітароподібну” (фото 5, 2) та дві хрестоподібні (фото 5, 3, 4) фібули. Ці знахідки супроводжувалися численними фрагментами ліпного та ранньокружального посуду.

Так звана “гітароподібна” фібула виготовлена з кольорового металу (бронзи?). Її лицева сторона представлена суцільною пластиною (товщиною 0,15 см), що має доволі складну форму. Верхня частина голівки (діаметром 1,0–1,2 см) округла, наближена до овалу, а нижня – прямокутна (0,8×1,3 см), із увігнутими боками. Поверхня голівки прикрашена рельєфним орнаментом. По периметру, у верхній частині проходить валоподібний пружок з насічками, а в нижній – абриси форми підкреслені врізаними канавками. Спинка (0,5×0,3×0,15 см) є дещо увігнута до середини. В нижній частині застібки вона переходить у хрестоподібний щиток, максимальний розхил якого складає 1,1 та 0,9 см. На зворотній (внутрішній) стороні збереглося лише вушко від утримувача пружини. Загальна довжина фібули сягає 3,2 см.

Незважаючи на майже повну ідентичність двох хрестоподібних фібул, вважаємо за доцільне подати їхні характеристики окремо. Так, голівка, спинка, ніжка та приймач “першої” застібки (див. фото 5, 3) виготовлено з кольорового металу (бронзи?), а пружина і шпилька – із заліза. Загальна довжина знахідки сягає 3,4 см. Утримувач пружини знаходиться в місці т. зв. голівки. Він закріплений перпендикулярно до дугоподібної спинки (довж. 1,6 і максимальною шириною 0,8 см), яка в січенні нагадує сегмент. У верхній (поблизу голівки) та нижній частинах її лицева сторона прикрашена врізаними лініями, що проходять перпендикулярно до поздовжньої осі. В нижній частині спинка плавно поєднана з ніжкою, викінчення котрої орнаментовано двома врізаними лініями. Приймач, у вигляді жолобка, знаходиться з внутрішньої сторони фібули. Друга застібка (див. фото 5, 4) також виготовлена з кольорового (голівка, спинка, ніжка та приймач з бронзи?) та чорного (пружина і шпилька із заліза) металу. Загальна довжина складає 4,2 см. Утримувач пружини має “Т”-подібну форму. Він знаходиться в місці так званої голівки і закріплений перпендикулярно до дугоподібної спинки (довжина 1,6 і максимальна ширина 0,55 см). У січенні спинка прямокутна. Лицева сторона прикрашена врізаними лініями, що проходять перпендикулярно до поздовжньої осі. В місці з’єднання спинки і ніжки, знаходиться трьохраменний хрестоподібний щиток, максимальним розхилом 0,5 та 0,7 см. Приймач має вигляд жолобка. Він закріплений на ніжці з внутрішньої сторони фібули.

Керамічний посуд, віднайдений поруч із охарактеризованими знахідками, представлений фрагментами ліпних і ранньокружальних горщиків. В легко-суглинковій текстурі керамічного тіста ліпних і підправлених на крузі посудин, поряд із домішками великозернистої жорстви й товченого вапняку, проступає великозернистий шамот, що надає поверхні посудин горбкуватого вигляду. Формування ліпних горщиків ймовірно проходило на слаборотачійному крузі. Випал світло-коричневого забарвлення нередукований, пічний. В той же час, керамічне тісто ранньокружальних горщиків характеризується супісковою текстурою з домішками велико- та середньозернистого піску, який добре проступає на поверхні стінок. Профілюванню верхніх частин притаманний плавний перехід від шийки до ледь помітних, відхилених назовні, вінець.

Поховання № 6 (рис. 6, 9) відкрито в кв. А’3, на глибині 1,5 м від абсолютного рівня (0,9 м від рівня сучасної поверхні). Воно представлене верхньою частиною черепа, скупченням перепалених, кальцинованих та окремих кісток людини (ребра, хребці, ключиця, нижня щелепа). У цьому місці виявлено велику кількість деревного вугілля. Поблизу та над черепом знаходилося масивне вапнякове каміння.

Поховання № 7 (рис. 6, 10; фото 10) відкрито в кв. Б’3 на глибині 0,5 м від абсолютного рівня (0,55 м від рівня сучасної поверхні). Його залишки представлені фрагментами черепа, поруч з яким знаходилися перепалені, кальциновані та окремі (без дії вогню) кістки людини (стегнові кістки, хребці, променева кістка, нижня щелепа). Тут також віднайдено й велику кількість ліпного та ранньокружального керамічного посуду і два мергелеві пряслиця.

Поховання № 8 (рис. 6, 8) виявлено серед вапнякового каміння (кв. А'3), 0,8 м східніше від поховання № 5 на глибині 1,15 м від абсолютного рівня (0,9 м від рівня сучасної поверхні). Воно представлене залишками верхньої частини черепа, перепаленими, кальцинованими та окремими (без дії вогню) кістками людини (стегнові кістки, хребці, фаланги пальців ніг). На віддалі 0,8 м в бік півночі, поряд із стегновими кістками, віднайдено два фрагменти восьмигранних браслетів (фото 2, 5, 6), срібну сережку (фото 2, 4), нашивну бляшку у вигляді собаки (лева ?) (фото 9, 1), уламок підвіски (фото 9, 4), хрестоподібну нашивку (фото 9, 5), елементи поясного набору (фото 9, 3, 6) та псевдопряжку (фото 9, 2) ранньотюркського типу.

Браслети виготовлені з низькопробного срібла (див. фото 2, 5, 6). Діаметр максимального розширення кінців становить 1,0–1,1 см. Ребра (грані) прикрашені імітацією тонко скрученого дроту. На жаль, центральна частина прикраси розплавилася у вогні.

Нашивна бляшка у вигляді собаки (лева?) (див. фото 9, 1) виготовлена із бронзи. Довжина рельєфного профілю сягає 5,4, а висота – 3,5 см. Від задньої частини голови до стопи передньої ноги простежується чітке зображення гриви, у вигляді чотирьох врізаних жолобків. Аналогічним чином проілюстровані кігті передньої і задньої лап.

Хрестоподібна нашивка виготовлена з бронзи (див. фото 9, 5). Максимальний розхил рамен сягає 4,1 см. Лицева сторона рельєфна: по центру, у колі діаметром 1,2 см зображено три маленькі кілечка (діаметром 0,3 см), що розташовані під кутом 120°. Викінчення кожного з чотирьох рамен має вигляд куполу. Їх і велике коло, що розташоване в центрі нашивки, поєднують по чотири пружки, крайні з яких є увігнутими до середини.

Крім того, поряд із охарактеризованими знахідками, віднайдено велику кількість керамічного посуду, представленого уламками та фрагментами ліпних і ранньокружальних горщиків.

Поховання № 9 (рис. 6, 10) виявлено серед завалу вапнякового каміння (кв. А'3) у заповненні об'єкта № 3, на глибині 1,4 м від абсолютного рівня (0,45–0,50 м від рівня сучасної поверхні). Воно представлене фрагментами черепа, перепаленими, кальцинованими та окремими (без дії вогню) кістками людини (хребці, фаланги пальців). Поруч з ним віднайдено уламок боковини кружального (фото 11, 7, 8) та верхні частини підправлених на гончарному крузі, горщиків.

Крім того, між похованнями № 1 і № 8, серед завалу вапнякового каміння (кв. А3) на глибині 1,0–1,1 м від рівня сучасної поверхні, віднайдено фрагменти ливарної формочки (фото 8, 1) і залізне долото (фото 2, 8). Формочка – двостороння, виготовлена з пірофілітового сланцю. На поверхні однієї із сторін простежуються сліди вогню (фото 8, 1). Збережений фрагмент має прямокутну форму (6,0×5,7 см) його товщина сягає 2 см. З двох сторін знаходяться горловини для заливки металу, жолобки та матриці. З одного боку розташована горловина, поєднана широким жолобком із матричним заглибленням, прямокутної в плані, підвіски і нижня частина ще такої ж. З другого – широка

горловина, ледь помітні дев'ять жолобків і матриця для відливання ажурної підвіски.

Залізне долото в перетині має форму квадрата (1,9×1,9 см) довжиною 20,2 см (фото 2, 8). У верхній частині воно викінчується горизонтально зрізаною голівкою, діаметром 2,4 см, а в нижній – двосторонньо загостреним лезом.

Всього у заповненні та на долівці об'єкта № 3, ширина якого сягає близько 5 м, виявлено 1145 одиниць кальцинованих, обгорілих і неушкоджених дією вогню, людських кісток. Їхнє детальне місцезнаходження подано в інвентарному списку наукового звіту [12. С. 202–250].

Отже, стратиграфічні дані та рухомий матеріал, віднайдені в межах об'єкта № 3 дозволяє попередньо констатувати, що він функціонував синхронно з об'єктом № 2а, та об'єктом № 2. На підставі еволюції кухонного керамічного посуду [6. С. 36–46; 7. С. 244–261; 8. С. 110–131; 11. С. 68–135], час його функціонування можна з великою долею вірогідності віднести до середини VIII–початків Х ст. І лише після проведення аналізу деревного вугілля, а для цього відібрано необхідну кількість матеріалу, можна буде встановити час появи та припинення функціонування об'єкта № 3, а разом з тим і уточнити хронологічні шкали, розроблені на основі рухомих індикаторів.

Залишки **об'єкта № 4** (кв. Е3) виявлено за 3,2 м на північ від об'єкта № 2 на глибині 0,30–0,45 м від рівня сучасної поверхні (рис. 11). Вони представлені кам'яною площадкою прямокутної у плані форми, викладеної з дрібного та середнього вапнякового й пісковикового каміння в нижній частині темно-сірих гумусованих суглинків, тобто над сірими підзолами. По суті, нами виявлено південно-східний кут того об'єкта, котрий досліджувався в розкопі I (об'єкт № 2) та розкопі VI (об'єкт № 4), протягом 2007 року [12. С. 26–29]. Досліджена частина кам'яної кладки в цьогорічному розкопі мала розміри 1,5×1,5 м. Тут слід зазначити, що її поширення на північ продовжується саме в тому напрямку, де в розкопі I (кв. А4 2007 р.) під час рекультиваційних робіт в траншеї К. Гадачека, на тій же глибині виявлено аналогічні залишки. На нашу думку, це сліди решток однієї споруди. Зверху охарактеризованої кладки віднайдено уламки кухонних кружальних горщиків, подібних до знахідок з об'єкта № 2 та № 3. Текстура їхнього керамічного тіста також складається з суглинкової основи, домішок таких мінералів як жорства, велико- та середньозернистий пісок, які добре проступають на поверхні стінок. Випал пічний, цеглястого та світло-коричневого забарвлення. На окремих фрагментах нанесено рифлений лінійний та хвилястий орнаменти. Профілювання верхніх частин характеризується плавним переходом від шийки ледь помітних манжетоподібних вінець. Наведені ознаки та стратиграфічні дані дають підстави віднести ці уламки посуду, а разом з ним і припинення функціонування об'єкта до рубежу IX/X або початків Х ст.

До речі, аналогічна кладка каміння виявлена нами на центральній частині городища культового призначення ранньозалізного та слов'яно-руського часу в с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. у 2005 р. [9. С. 5–15].

Крім того, вона зустрічається й на інших пам'ятках, які свого часу мали подібне призначення [2. С. 74–83; 3]. На цій підставі, з великою долею вірогідності, можна допускати, що ця площадка, як і синхронні до неї, зазначені вище об'єкти в розкопі III мала культове призначення. Подальші дослідження дозволять підтвердити, або ж спростувати висловлене нами припущення.

Таким чином, протягом 2009 р. в розкопі III відкрито залишки двох різночасових об'єктів оборонного (об'єкти №№ 1, 1а) і чотирьох - культового призначення (об'єкти №№ 2, 2а, 3, 4). Отримані нами відомості протягом 2009 р. дозволяють констатувати, що у нижній частині культурного шару, на глибині 0,65–1,30 м від рівня сучасної поверхні, відкрито лише незначну частину залишків: язичницького храму? (об'єкт № 4), наземних будинків-контин (об'єкти №№ 2, 2а) та “жертвовного поясу” – закритого ритуально-поховального комплексу. Час їхнього функціонування припадає на останню чверть I тисячоліття н.е.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Старчук І. Д.* Розкопки на городищі Пліснесько // АП УРСР. – 1949. – Т. 1. – С. 76–85.
2. *Тимоцук Б. А.* Об археологических признаках восточнославянских городищ-святилищ // Древние славяне и Киевская Русь. – К., 1989. – С. 74–83.
3. *Русанова И. П., Тимоцук Б. А.* Языческие святилища древних славян. – М., 1993.
4. *Филипчук М. А.* Дослідження Пліснеського городища у 1990 р. // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 256–278.
5. *Филипчук М. А.* Пліснеський археологічний комплекс (стан і перспективи дослідження) // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 279–286.
6. *Филипчук М. А.* Проблема хронології та періодизації слов'янських старожитностей Українського Прикарпаття другої половини I тис. н.е. // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. – Чернівці, 2000. – С. 36–46.
7. *Филипчук М. А.* Про появу наземних жител ранньосередньовічної доби в українському Прикарпатті // Археологічні студії. – 2000. – № 1. – С. 244–261.
8. *Филипчук М. А.* Керамічний посуд з поселень Райковецької культури в українському Прикарпатті // Карпатика. – 2005. – Вип. 33. – С. 110–131.
9. *Филипчук М. А.* Звіт про рятівні археологічні розкопки на території городища в с. Підгородище Перемишлянського району Львівської області у 2005 р. // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
10. *Филипчук М. А., Білас Н. М., Тимець І. В.* Скарб гальштатсько-латенської доби. – Винники, 2006.
11. *Филипчук М. А.* Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація // Вісник Інституту археології. – Вип. 3. Львів, 2008. – С. 68–135.
12. *Филипчук М.* Звіт про археологічні розкопки на території літописного Пліснеська у 2007 році // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
13. *Филипчук М. А.* Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янський та давньоруський час // Вісник Інституту археології. – 2009. – Вип. 4. – С. 3–21.
14. *Филипчук М. А.* Дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2007 році // Вісник Інституту археології. – 2009. – Вип. 4. – С. 130–176.

15. *Филипчук М.* Звіт про дослідження Плісеського археологічного комплексу у 2009 році // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
16. *Gadaczek K.* Sprawozdania Grona Konserwatorów Galicji Wschodiej. – Lwów, 1905 – N 30. – S. 9.
17. *Gadaczek K.* Sprawozdania Grona Konserwatorów Galicji Wschodiej. – Lwów, 1907. – N 32. – S. 5.
18. *Kompaniewicz B.* Wiadomości o Podhorcach i klacztore bazylianskim // Lwowianin. – 1838. – Т. III. – S. 27–29.
19. *Ziemęski T.* Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej w r.1883 dokonanej // ZWAK. – Kraków. – VIII. – 1884. – S. 87–99.

Умовні позначення

	<i>болото</i>		<i>вал</i>
	<i>джерело, струмок</i>		<i>рів</i>
	<i>канал</i>		<i>западини</i>
	<i>яр</i>		<i>територія селищ</i>
	<i>очерет</i>		<i>GPS- координати</i>
	<i>пасовище</i>		<i>траншеї</i>
	<i>куці</i>		<i>рівень сучасної поверхні</i>
	<i>широколисті ліси</i>		<i>дери, лісова підстилка</i>
	<i>хвойні ліси</i>		<i>чорні гумусовані суглинки (орний шар)</i>
	<i>сад</i>		<i>чорні гумусовані суглинки</i>
	<i>польові та лісові дороги</i>		<i>темно-сірі гумусовані суглинки</i>
	<i>шосейні дороги</i>		<i>сірі опідзолені суглинки</i>
	<i>житлові та господарські будівлі</i>		<i>світло-сірі суглинки, опідзоли</i>
	<i>культурні споруди</i>		<i>верхня межа лесу «материк»</i>
	<i>кладовище</i>		<i>вугілля, зола</i>
	<i>лінії електропередач</i>		<i>глиняна вимазка, кераміка</i>

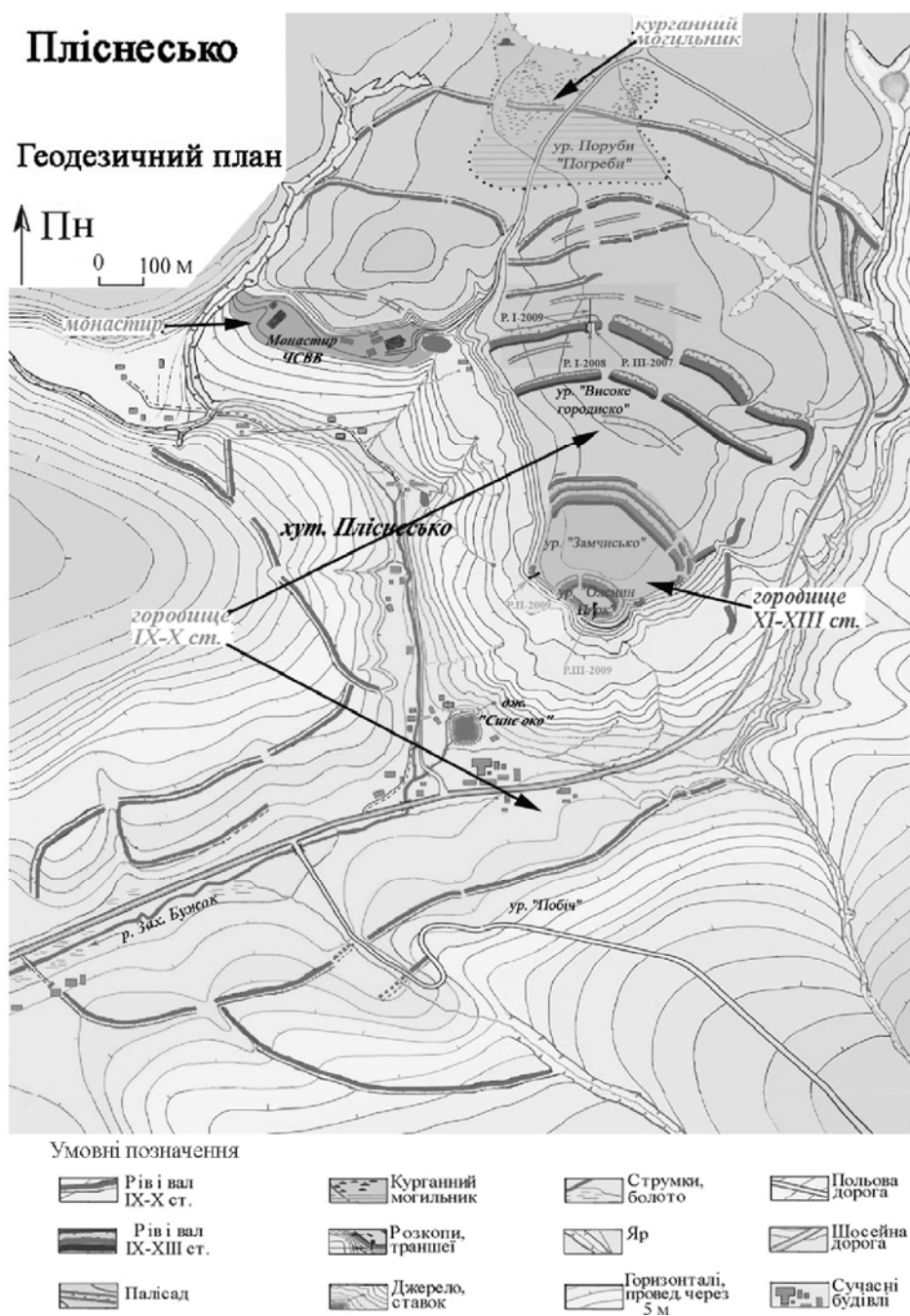

Рис. 1. Топогеодезичний план Пліснеського археологічного комплексу. Місця розкопів, закладених у 2009 р.

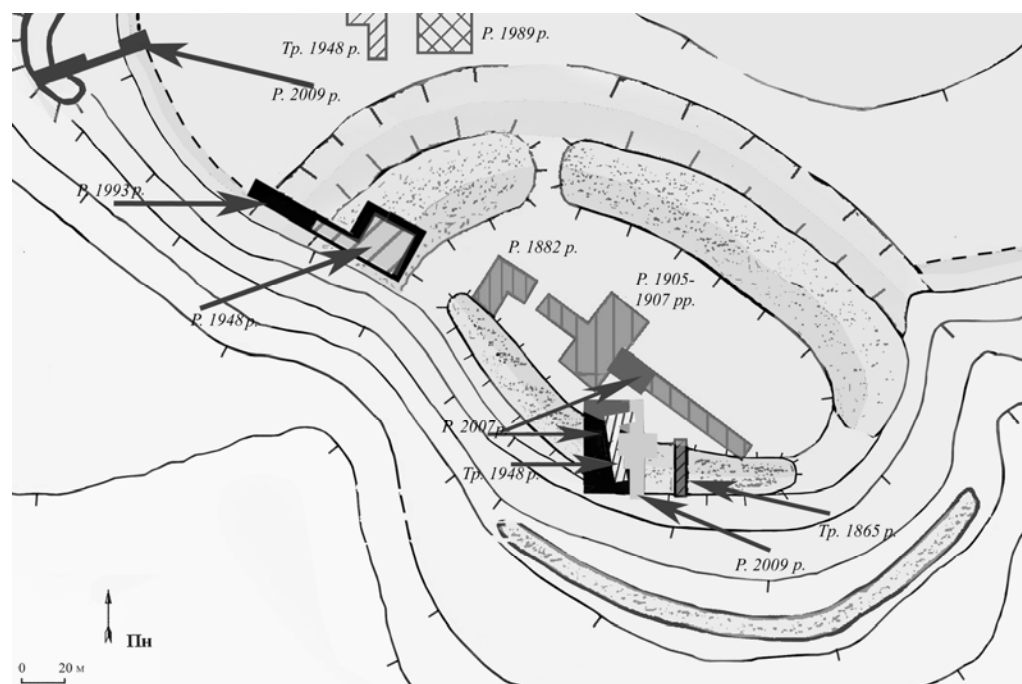

Рис. 2. Місцезнаходження розкопу III в ур. "Оленин Парк".

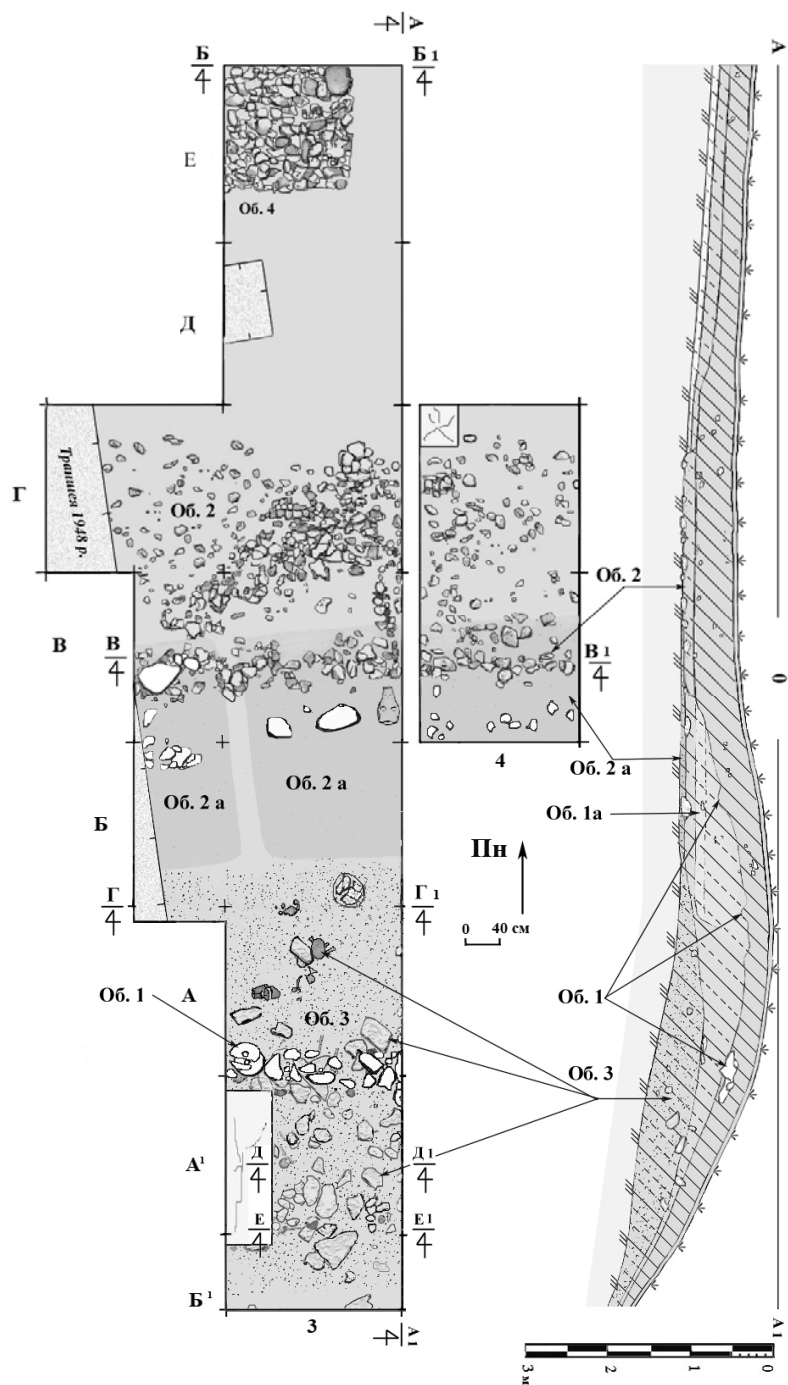

Рис. 3. Розкоп ІІІ. Загальний план і контрольний профіль.

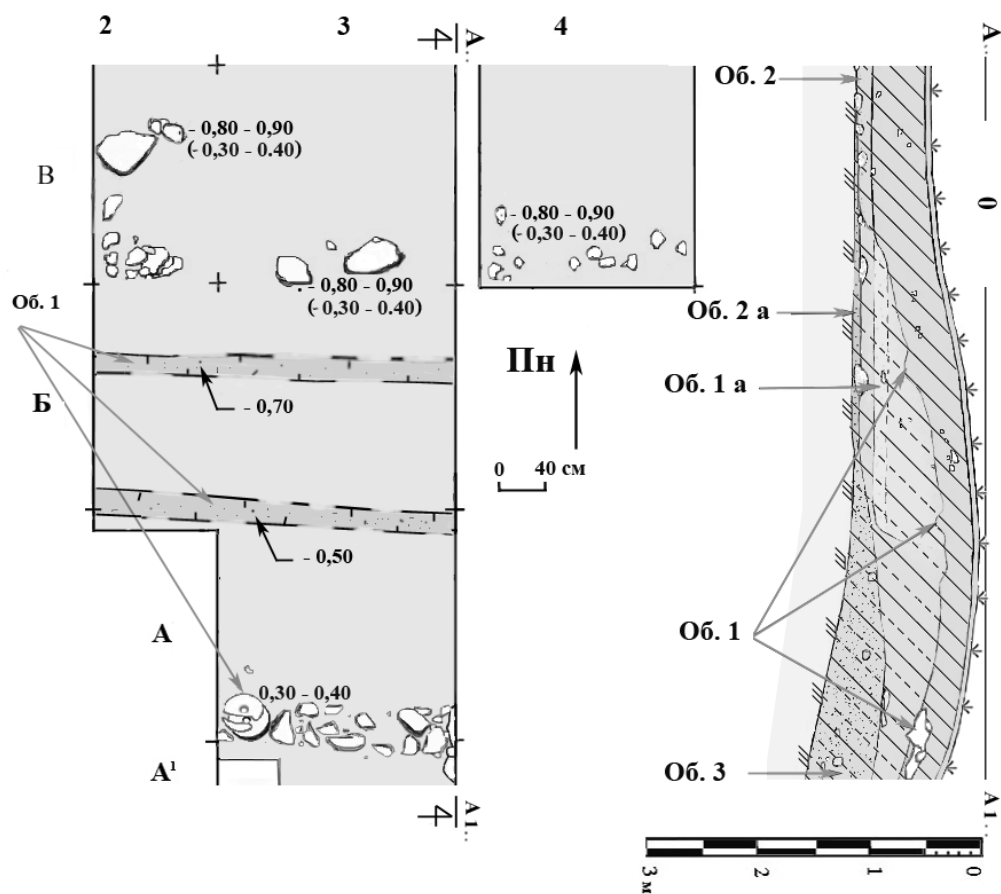

Рис. 4. Розкоп III. План і профіль залишків оборонної споруди XII–XIII ст. (об'єкт. № 1).

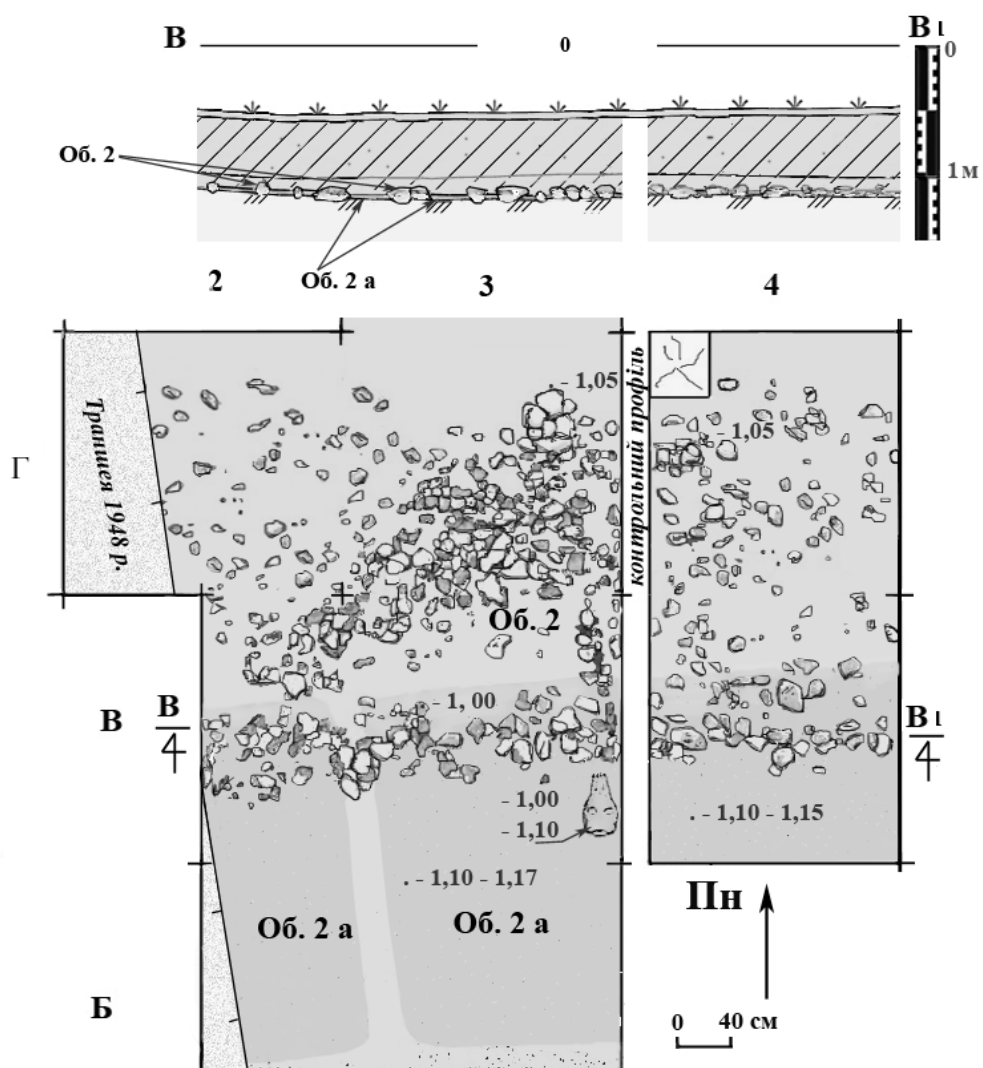

Рис. 5. Розкоп III. План і профіль залишків наземної споруди (об'єкти. №№ 2, 2а).

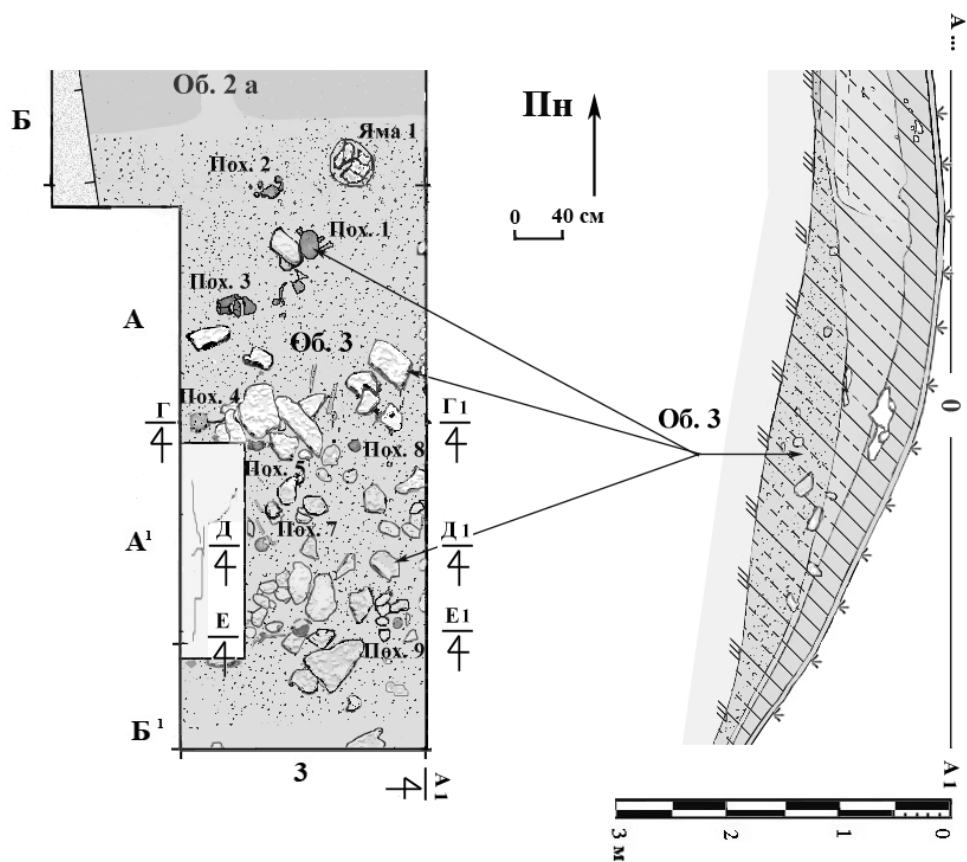

Рис. 6. Розкоп III. План і профіль залишків об'єкта № 3.

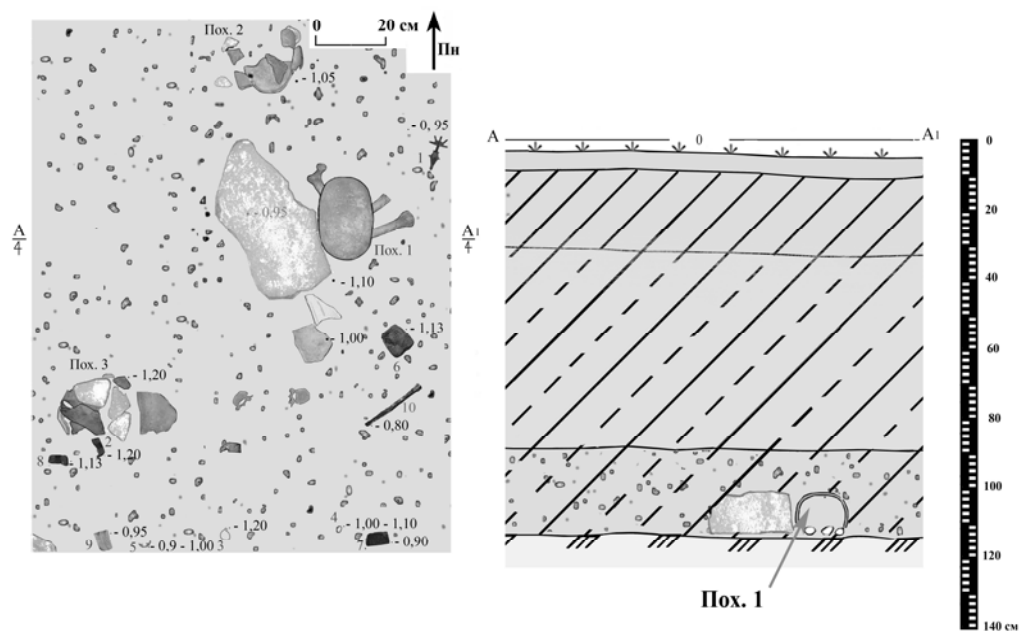

Рис. 7. Розкоп III. План і профіль місцезнаходження залишків поховань №№ 1–3.

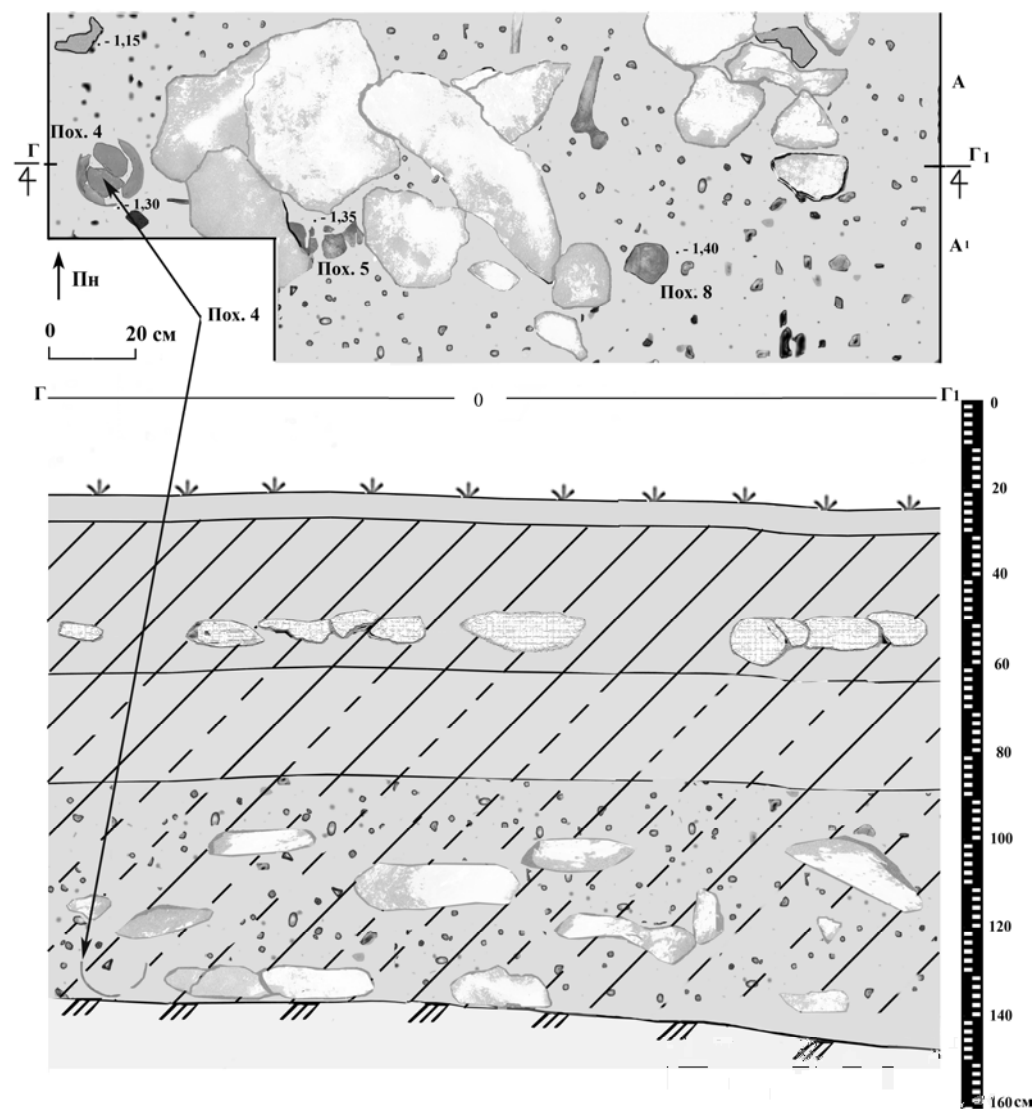

Рис. 8. Розкоп III. План і профіль місцезнаходження залишків поховань №№ 4, 5, 8.

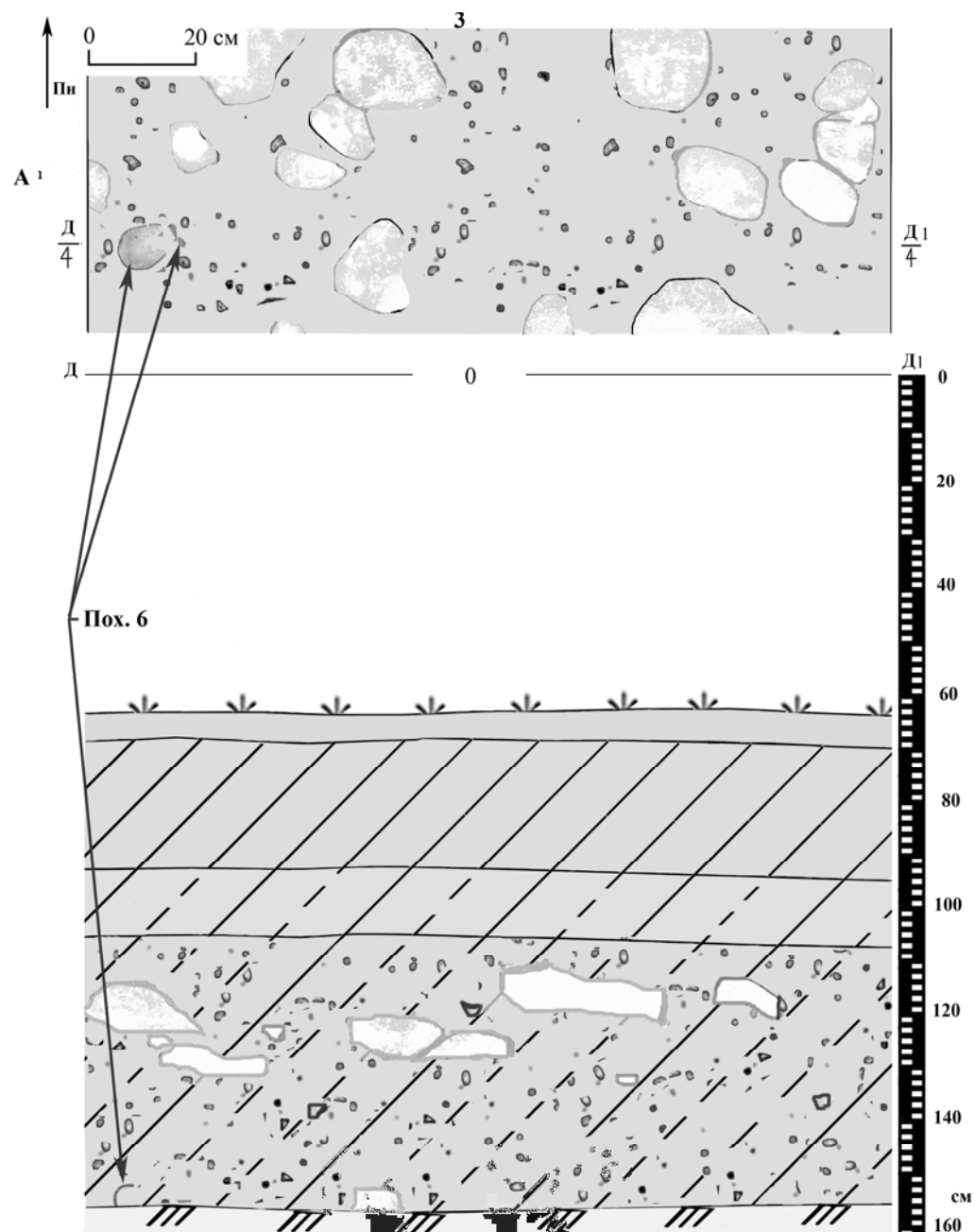

Рис. 9. Розкоп III. План і профіль місцезнаходження залишків поховання № 6.

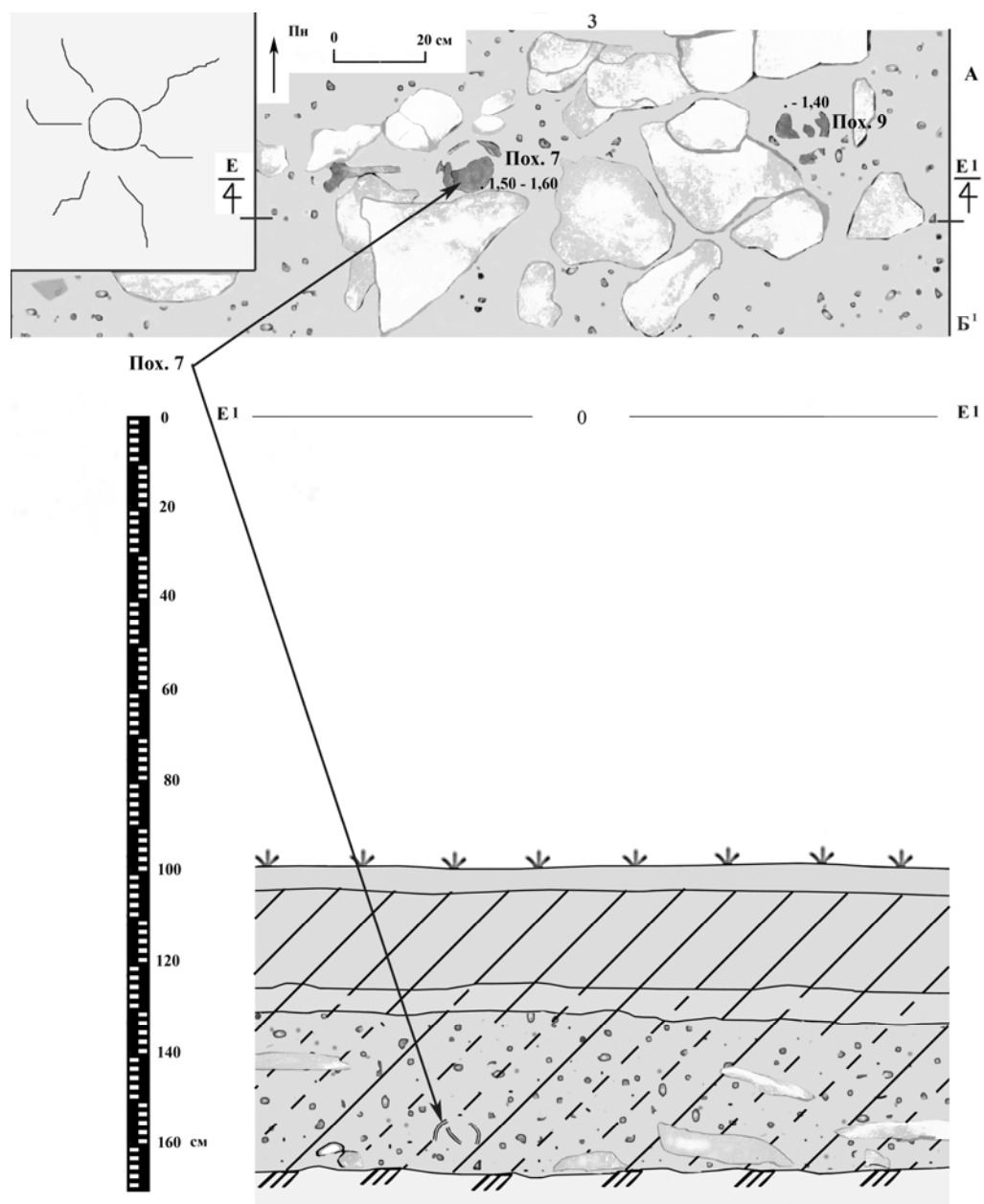

Рис. 10. Розкоп III. План і профіль місцезнаходження залишків поховань №№ 7, 9.

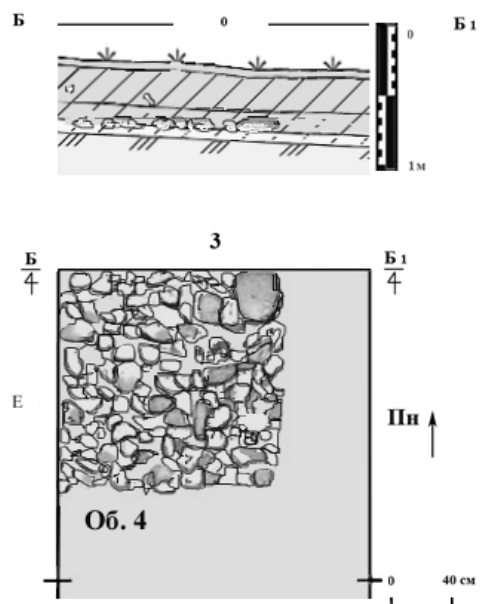

Рис. 11. Розкоп III. План і профіль залишків кам'яного фундаменту об'єкта № 4.

Фото. 1. Розкоп III. План залишків кам'яного фундаменту об'єкта № 2.

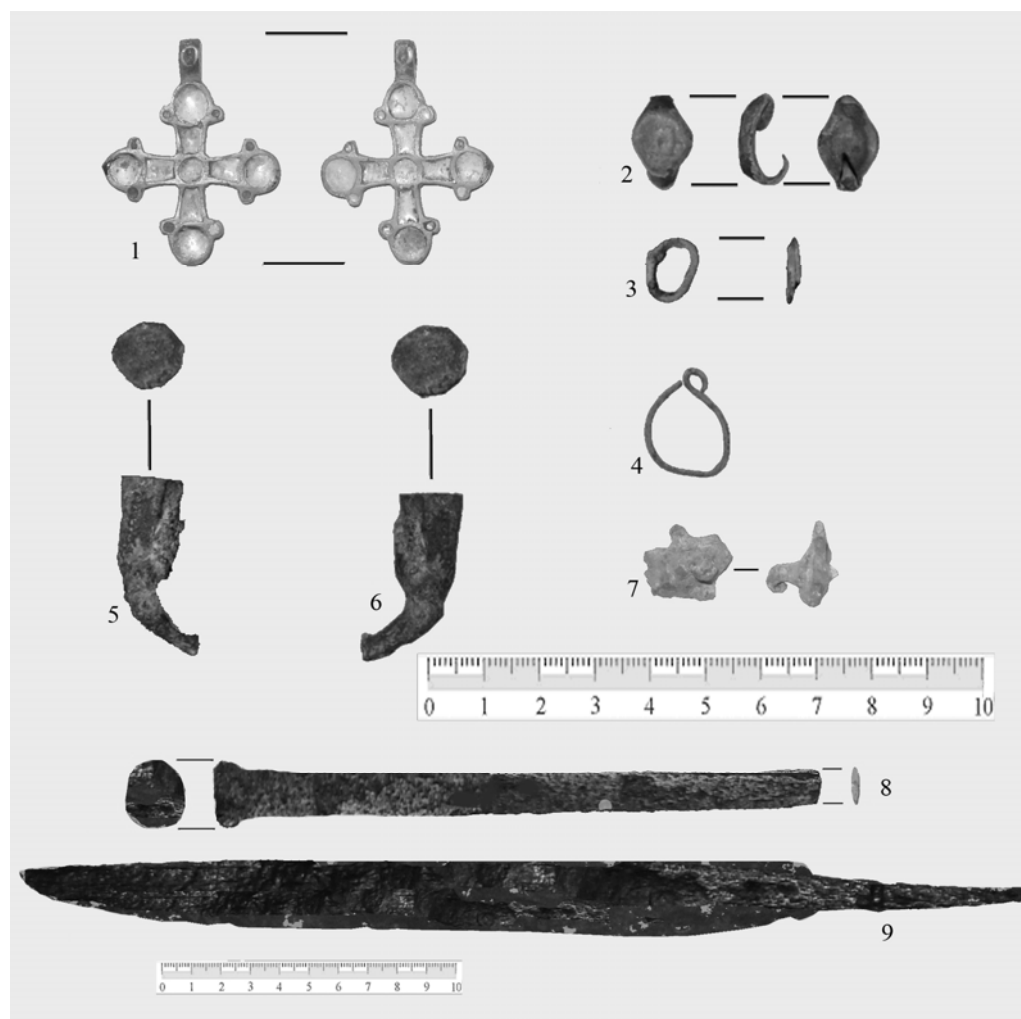

Фото. 2. Знахідки з розкопу III: 1 – натільний емальований хрест (кв. В2, глиб. 0,5 м від рівня суч. пов.); 2 – фр. персня (кв. В4, глиб. 0,5 м від рівня суч. пов.); 3 – дротяне кільце (кв. А3, глиб. 1,1 м від рівня суч. пов.); 4 – сережка (кв. А'3, глиб. 1,15 м від рівня суч. пов.); 5 – фр. браслета з розширеними потовщеними кінцями (кв. А3, глиб. 0,9 м від рівня суч. пов.); 6 – фр. браслета з розширеними потовщеними кінцями (кв. А3, глиб. 1,05 м від рівня суч. пов.); 7 – застібка для одягу (кв. А3, глиб. 1,2 м від рівня суч. пов.); 8 – долото (кв. А3, глиб. 0,8 м від рівня суч. пов.); 9 – великий ніж скрамасакс? (кв. В3, глиб. 0,45 м від рівня суч. пов.).

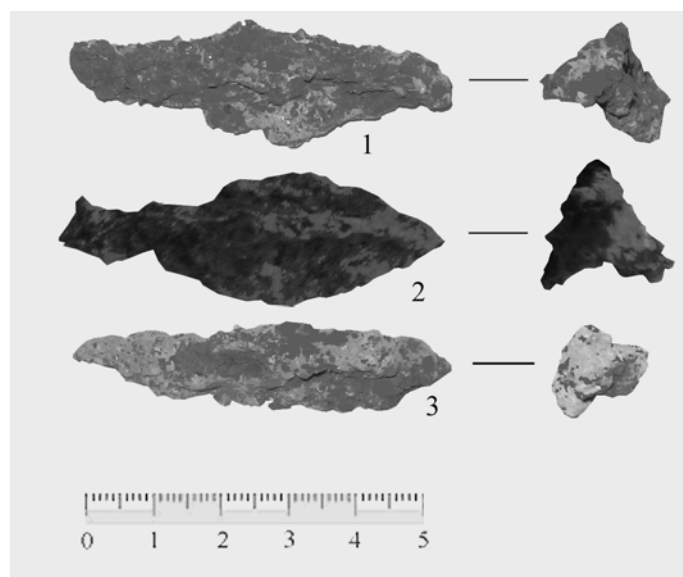

Фото. 3. Знахідки з розкопу III: 1 – вістря стріли аварського типу (кв. А3, глиб. 1,1 м від рівня суч. пов.); 2 – вістря стріли аварського типу (кв. Б3, глиб. 0,9 м від рівня суч. пов.); 3 – вістря стріли аварського типу (кв. А3, глиб. 1,2 м від рівня суч. пов.).

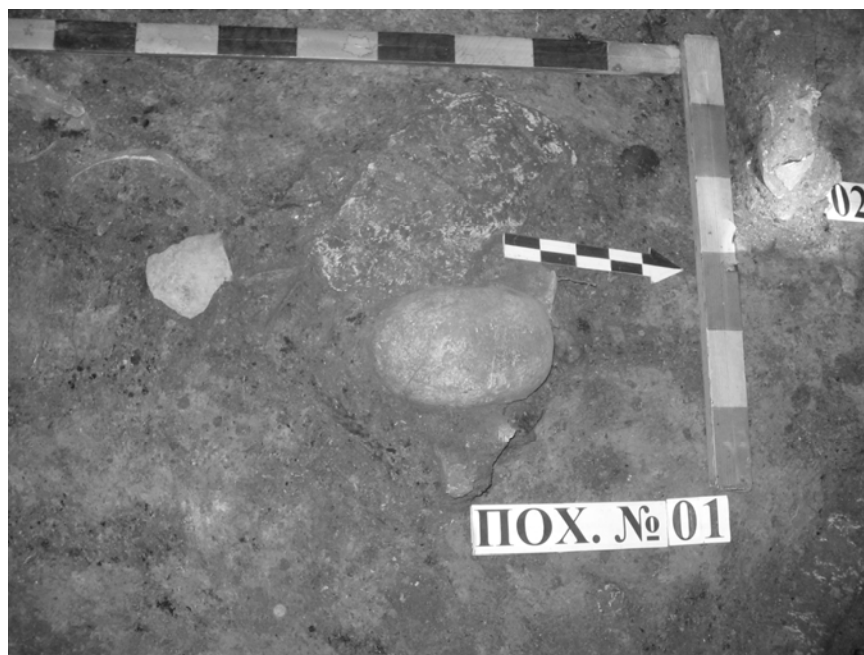

Фото. 4. Розкоп III. Залишки поховань № 1 та № 2.

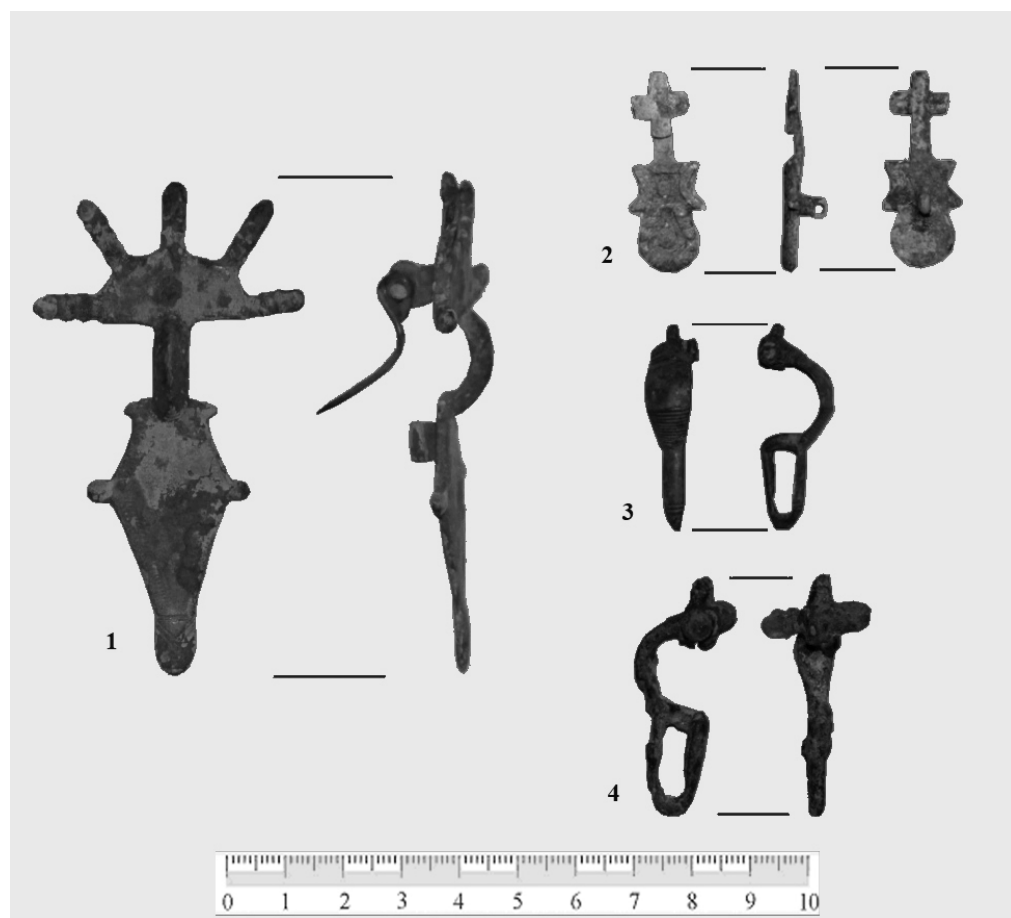

Фото 5. Знахідки з розкопу III: 1 – п'ятипальчата фібула (кв. А3, глиб. 0,9–1,5 м від рівня суч. пов.); 2 – “гітароподібна” фібула (кв. А3, глиб. 1,1 м від рівня суч. пов.); 3 – хрестоподібна фібула (кв. А3, глиб. 1,05 м від рівня суч. пов.); 4 – хрестоподібна фібула (кв. А3, глиб. 1,08 м від рівня суч. пов.).

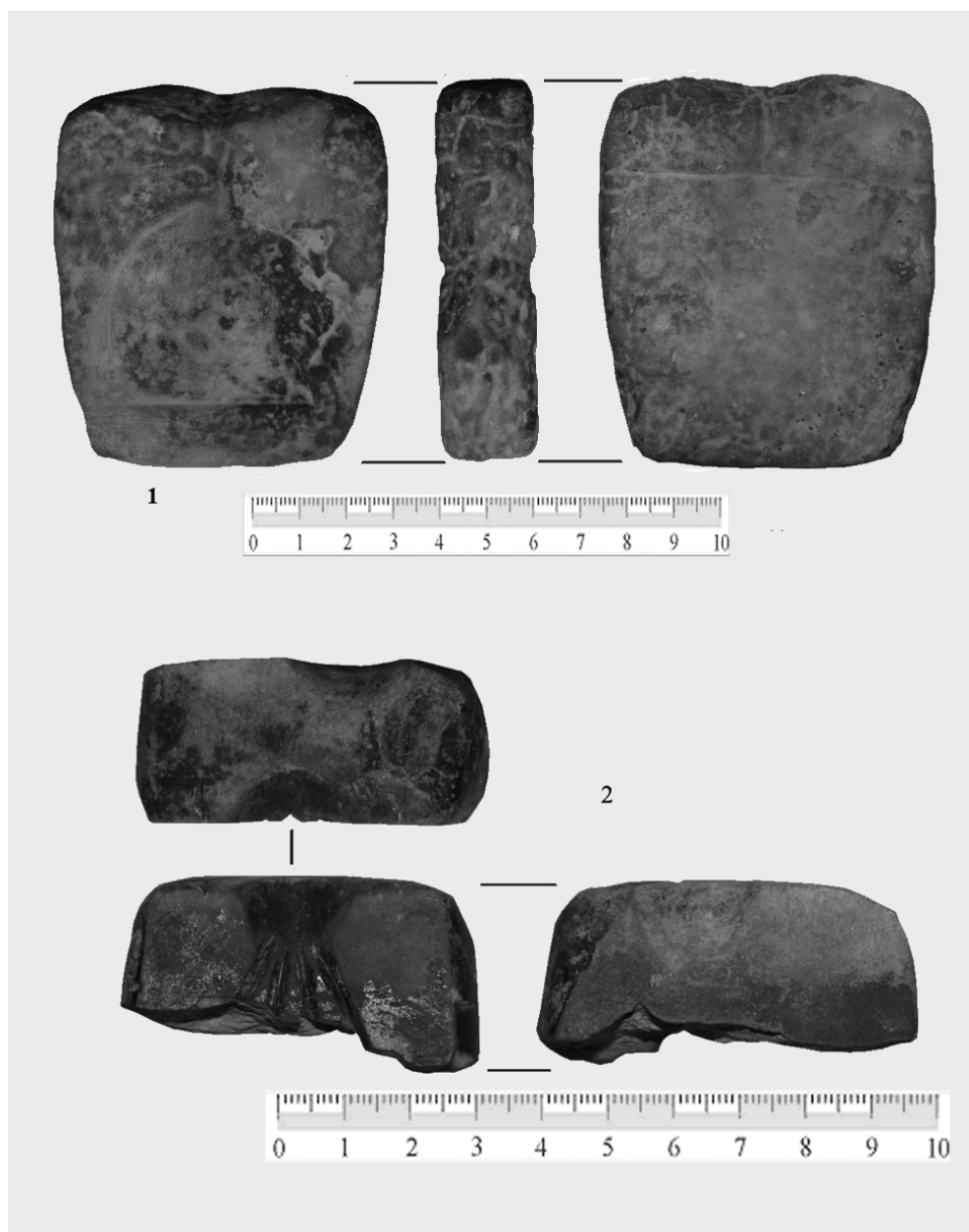

Фото 6. Знахідки з розкопу III: 1 – кам'яна формочка для відливання прикрас (кв. А3, глиб. 1,13 м від рівня суч. пов.); 2 – фрагмент кам'яної формочки для відливання прикрас (кв. А3, глиб. 1,1 м від рівня суч. пов.).

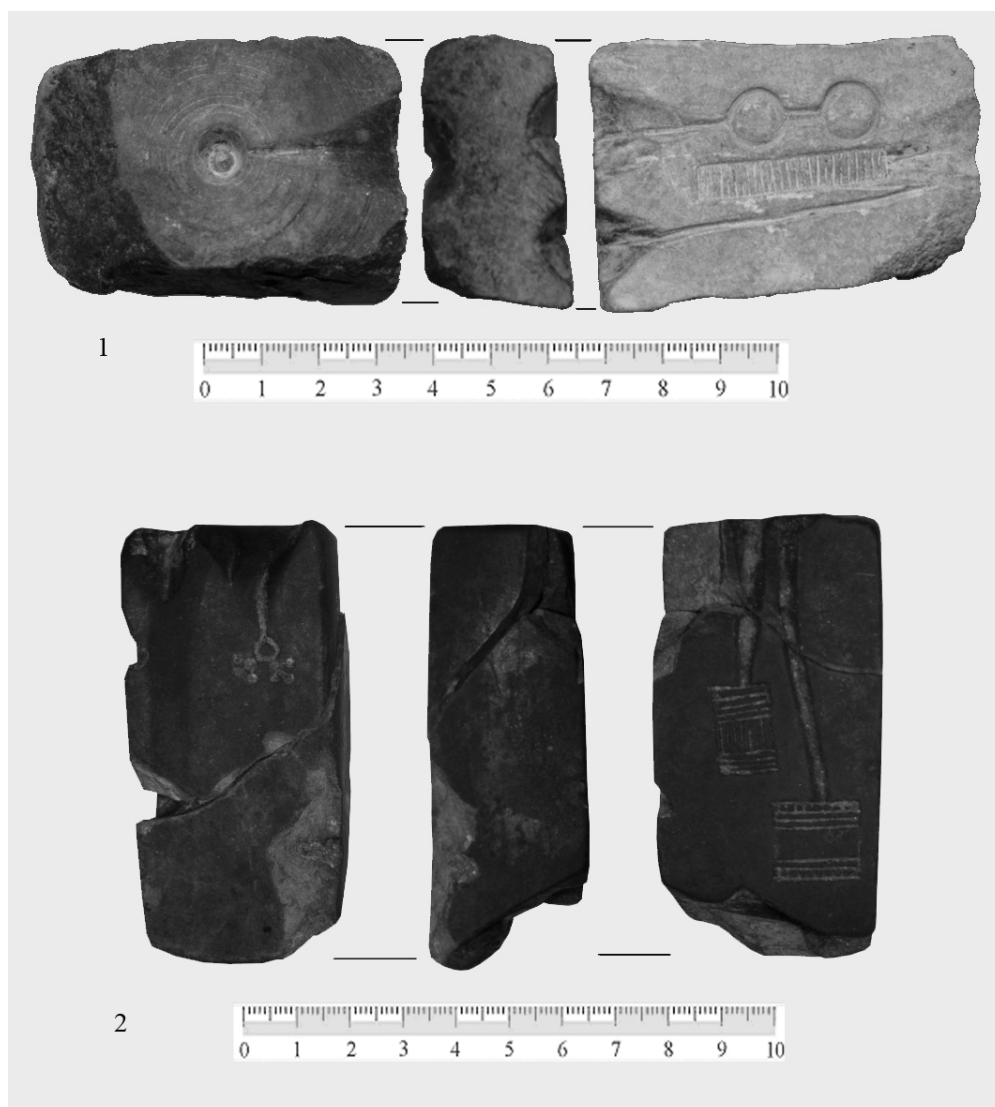

Фото 7. Знахідки з розкопу III: 1 – кам’яна формочка для відливання прикрас (кв. АЗ, глиб. 1,15 м від рівня суч. пов.); 2 – кам’яна формочка для відливання прикрас (кв. АЗ, глиб. 0,9 м від рівня суч. пов.).

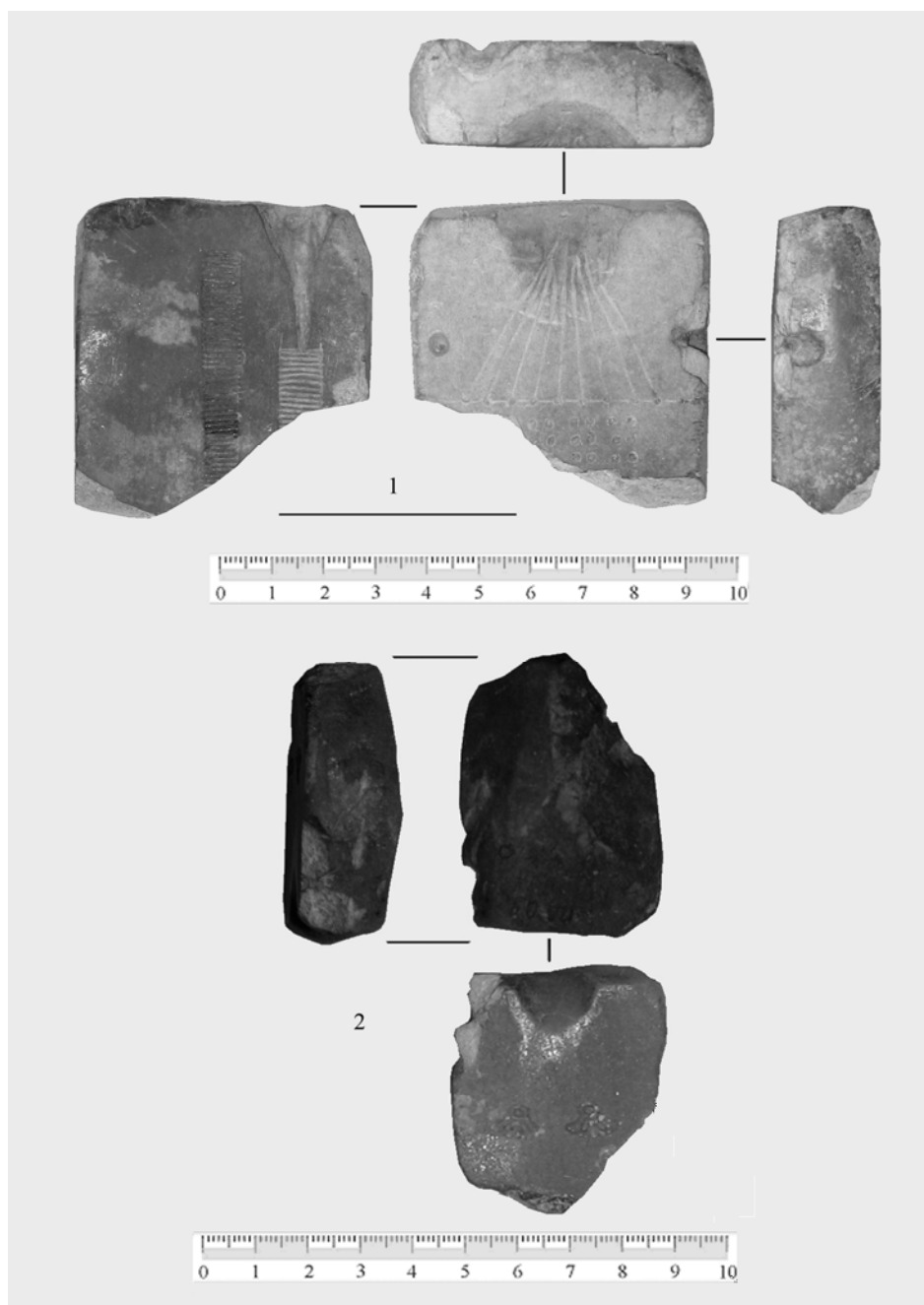

Фото 8. Знахідки з розкопу III: 1 – фр. кам'яної формочки для відливання прикрас (кв. АЗ, глиб. 1,0–1,1 м від рівня суч. пов.); 2 – кам'яна формочка для відливання прикрас (кв. АЗ, глиб. 1,3 м від рівня суч. пов.).

Фото 9. Знахідки з розкопу III: 1 – нашивна бляшка у вигляді собаки, лева? (кв. А3, глиб. 0,85–0,90 м від рівня суч. пов.); 2 – ранньотюркська псевдопряжка (кв. А'3, глиб. 0,9 м від рівня суч. пов.); 3 – фр. поясного набору (кв. А'3, глиб. 1,15 м від рівня суч. пов.); 4 – фр. підвіски (кв. А3, глиб. 0,9 м від рівня суч. пов.); 5 – хрестоподібна нашивка (кв. А3, глиб. 0,95 м від рівня суч. пов.); 6 – фр. поясного набору (кв. А3, глиб. 1,05 м від рівня суч. пов.).

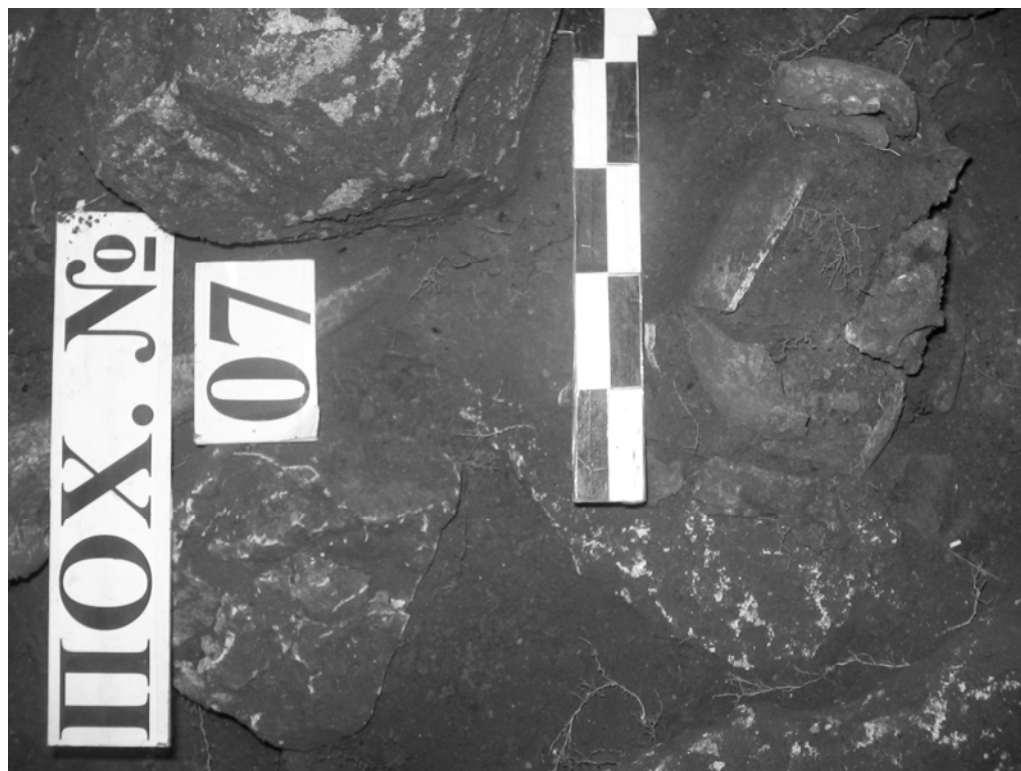

Фото 10. Розкоп III. Поховання № 7.

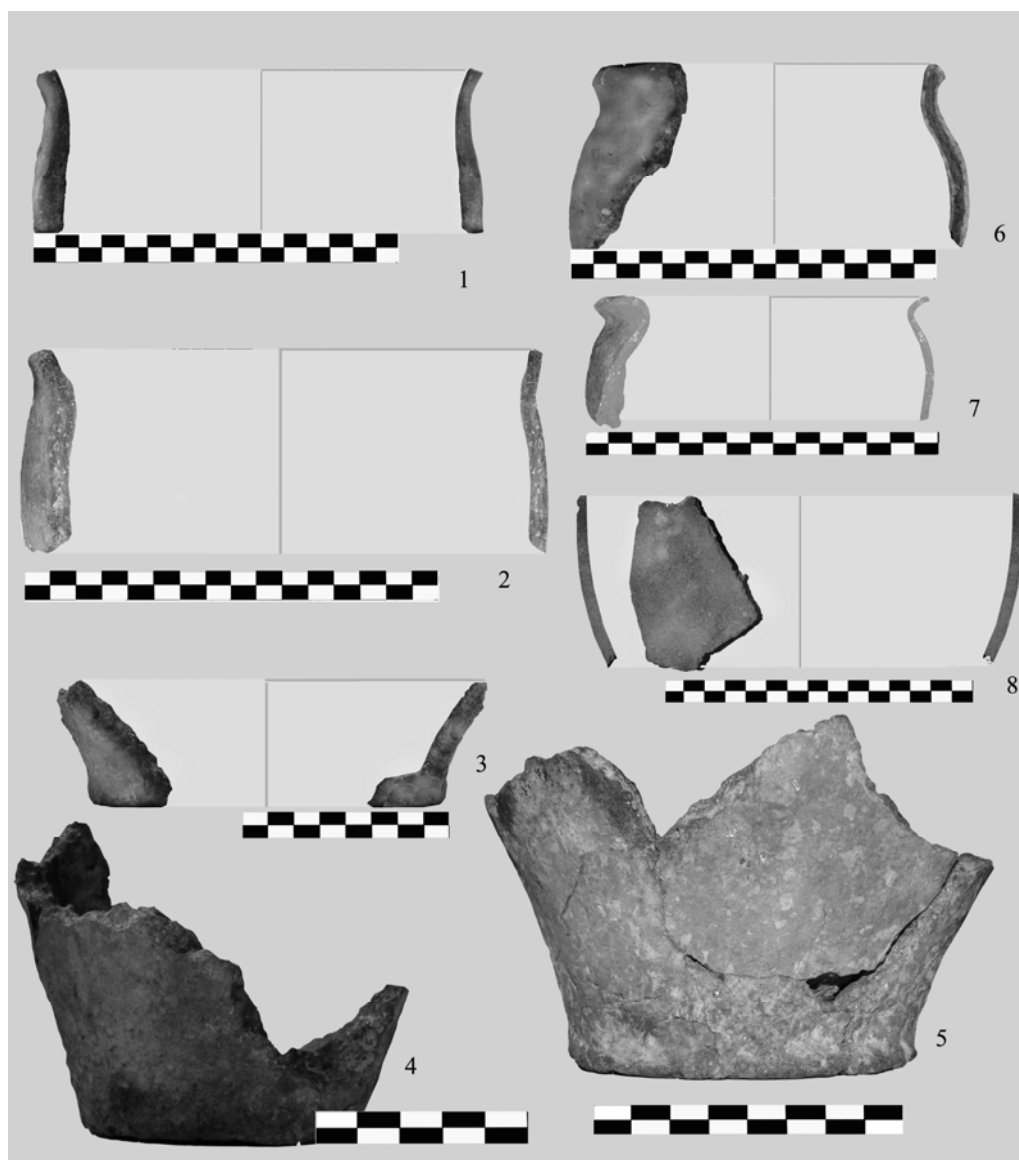

Фото 11. Розкоп III. Керамічні горщики з об'єкта № 3: 1 – фр. верхньої частини ліпного горщика (кв. А3, глиб. 1 м від рівня суч. пов.); 2 – фр. вінець ліпного горщика (кв. А3, глиб. 0,9 м від рівня суч. пов.); 3 – фр. денця та придонної частини ліпного горщика (кв. А3, глиб. 0,9 м від рівня суч. пов.); 4 – денце та придонна частина ліпного горщика (кв. А3, глиб. 1,15 м від рівня суч. пов.); 5 – нижня частина ліпного горщика (кв. А3, глиб. 1,45 м від рівня суч. пов.); 6 – фр. верхньої частини ліпного горщика (кв. А3, глиб. 1,15 м від рівня суч. пов.); 7 – фр. вінець ліпного горщика (кв. А3, глиб. 1,05 м від рівня суч. пов.); 8 – фр. верхньої частини ранньокружальної посудини (кв. А3, глиб. 1 м від рівня суч. пов.).

**PREVIOUS RESULTS FROM THE RESEARCHES OF CULT SLAVIC TIME PLACE
ON THE TERRITORY OF PLISNESKO ARCHAEOLOGICAL COMPLEX IN 2009 Y.****M. Fylypchuk***Ivan Franko Lviv National University
Unniversitetska St. 1, Lviv, 79000, e-mail: archeofilip@ukr.net*

Publication shows main results of researches of the cult place “Olena’s Park” which is the part of Plisnesko Archaeological Complex. Objects and material than can be maved are given from the position of micro stratigraphical observatiens. Especially attention is given to the location of fortifications and cult buildings remains and also to typical features of monumental structure during Slavic and Old Russ time.

Key words: Plisnesko Archeological Complex, “Olena’s Park”, fortifications, cult place, cult building, cremations.

**ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КУЛЬТОВОГО
МЕСТА СЛАВЯНСКОГО ВРЕМЕНИ НА ТЕРРИТОРИИ ПЛИСНЕСКОГО
АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА В 2009 Г.****М. А. Фылыпчук***Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, e-mail: archeofilip@ukr.net*

Публикуются основные результаты исследования культового места в ур. “Оленыи Парк” – составной Плиснеского археологического комплекса. Объекты и артефакты изложено с позиции микростратиграфических наблюдений. Особое внимание обращено на местонахождение остатков оборонительных и культовых сооружений, а также на характерные черты находок в контексте структуры памятника как на протяжении славянского, так и древнерусского времени.

Ключевые слова: Плиснеский археологический комплекс, “Оленыи Парк”, оборонительные сооружения, культовое место, культовые сооружения, кремационные погребения.

Стаття надійшла до редколегії 04. 09. 2009

Прийнята до друку 28. 03. 2010

УДК 904: 623.444.2 (477.83)“14”

МЕЧ З ГОРОДИЩА ЛІТОПИСНОГО БУЖСЬКА

П. М. Довгань*, Т. О. Рак**

*Львівський національний університет імені Івана Франка
бул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, petro5@lviv.farlep.net

**Львівський історичний музей
площа Ринок, 6, м. Львів, 79000

Повідомляється про рідкісну знахідку – частину меча кінця XIV ст. (загальна довжина 440 мм) із майже повністю збереженим руків'ям, виявлену у заповненні дерев'яного підвалу на центральній площадці городища літописного Бужська під час археологічних досліджень 2009 р.

Ключові слова: літописний Бужськ, городище, меч, дерев'яний підвал.

Під час археологічних досліджень центральної площадки городища літописного Бужська експедицією Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка у 2009 р. на глибині 0,8 м від рівня сучасної поверхні виявлено заглиблену дерев'яну споруду господарського призначення – підвал (рис. 1). Підквадратної форми (1,48×1,42 м), він був заглиблений у ґрунт та материкову основу на 2,65 м. Стінки споруди були викладені дубовими брусами шириною 0,15 м і товщиною 0,08 м. Покладені один на одного, вони підтримувалися кутовими стовпами-колами. Зберігся підвал досить добре: лише верхні 2–3 бруси (залежно від стінки) пошкоджені або відсутні (рис. 2).

Заповнення підвалу виявилось справжньою скарбницею археологічних знахідок. Тут віднайдено близько 20 частково пошкоджених чи роздушених гончарних посудин XIV–XVI ст.: горщиків, збанів, кахля, макітра та жарівня*, більше десятка фрагментів шкіряного взуття (чоловічого, жіночого і дитячого), фрагменти тканини (мішковини)** , бронзовий наперсток, бритву та залізне шило. Тут же, на глибині 1,7 м від рівня виявлення споруди, виявлено частину меча (рис. 3). Таку знахідку на території Буського археологічного комплексу знайдено вперше за всю історію його досліджень [1]. Варто, однак, згадати, що ще 1841 р. І. Вагилевич у листі до П. Шафарика писав про меч із рунічними написами, випадково знайдений у річці Полтві при впадінні її у Західний Буг [3. С. 204], тобто поблизу Малого городища – складової частини Буського археологічного комплексу. На його думку – це був меч слов'янського часу [2. С. 45].

* Більшість із віднайдених пошкоджених чи роздушених посудин відреставровані О. Гаврилюком (м. Тернопіль), І. Короляком та З. Павликом (м. Буськ).

** Артефакти опрацьовані у відділі реставрації та консервації рідкісних видань Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника науковим співробітником Л. С. Дзензелюк.

Цінність нашої знахідки меча зумовлена ще й тим, що майже повністю збереглося його руків'я – завдяки високій вологості заповнення підвалу. Воно складалося з дерев'яних пластин (товщиною приблизно 3 см), накладених на сталеву основу, які були обшиті шкірою (товщиною близько 2 мм). На ній залишилися сліди від обмотки дротом (діаметр приблизно 1,5 мм). Обмотка була не суцільною – витки накладалися приблизно через 4 мм один від одного (рис. 4).

Загальна довжина фрагмента меча – 440 мм. Це був меч “у півтора руки”. Клинок звужений до вістря, обосічний, з трьома обабічними долами.

Довжина збереженої частини клинка – 225 мм, ширина при хрестовині (втраченій) – 45 мм. Клинок типу XX за Е. Оукшоттом, хоча є певні відмінності від основної типології, зокрема, дещо інше розташування долів. Щоправда, швидше за все, це обумовлено особистими уподобаннями майстра-виробника чи замовника даного меча, оскільки три обабічні доли досить часто зустрічаються на клинках як цього (XX), так і інших типів. Проводячи аналогії з уцілілими пам'ятками, можна припустити, що довжина клинка сягала близько 900 мм.

Хрестовина, ймовірно, була характерною для даного типу меча, а саме – вузька і тонка, злегка вигнута чи пряма, але похилена донизу в сторону вістря [4. С. 94]. Товщина хрестовини у середній частині (згідно зі слідами на клинку) сягала близько 7 мм. Тип навершя (головки руків'я) **Н** згідно з Е. Оукшоттом (**Н2** згідно з М. Глоссеком [5]), період найбільшої популярності цього типу – 1360–1450 рр. (1427 р. – аналог у Е. Оукшотта).

Отже, період ймовірного побутування даного меча можна віднести до останнього десятиліття XIV ст.–перших двох десятиліть XV ст. Це відповідає хронології гончарних посудин з найнижчих шарів заповнення дерев'яного підвалу.

Відсутність хрестовини та довжина вцілілого фрагменту дозволяла використовувати його у якості сільськогосподарського знаряддя протягом значного часу після втрати мечем бойових властивостей.

Знахідка відреставрована та законсервована у відділі реставрації Львівського історичного музею*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довгань П. М. Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 136–195.
2. Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець. – К., 1993.
3. Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – К., 1982.
4. Оукшотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / Пер. с англ. Л. М. Игоревского. – М., 2007.
5. Glosek M. Miecze środkowoeuropejskie u X–XV w. – Warszawa, 1984.

* Реставратор З. А. Артех.

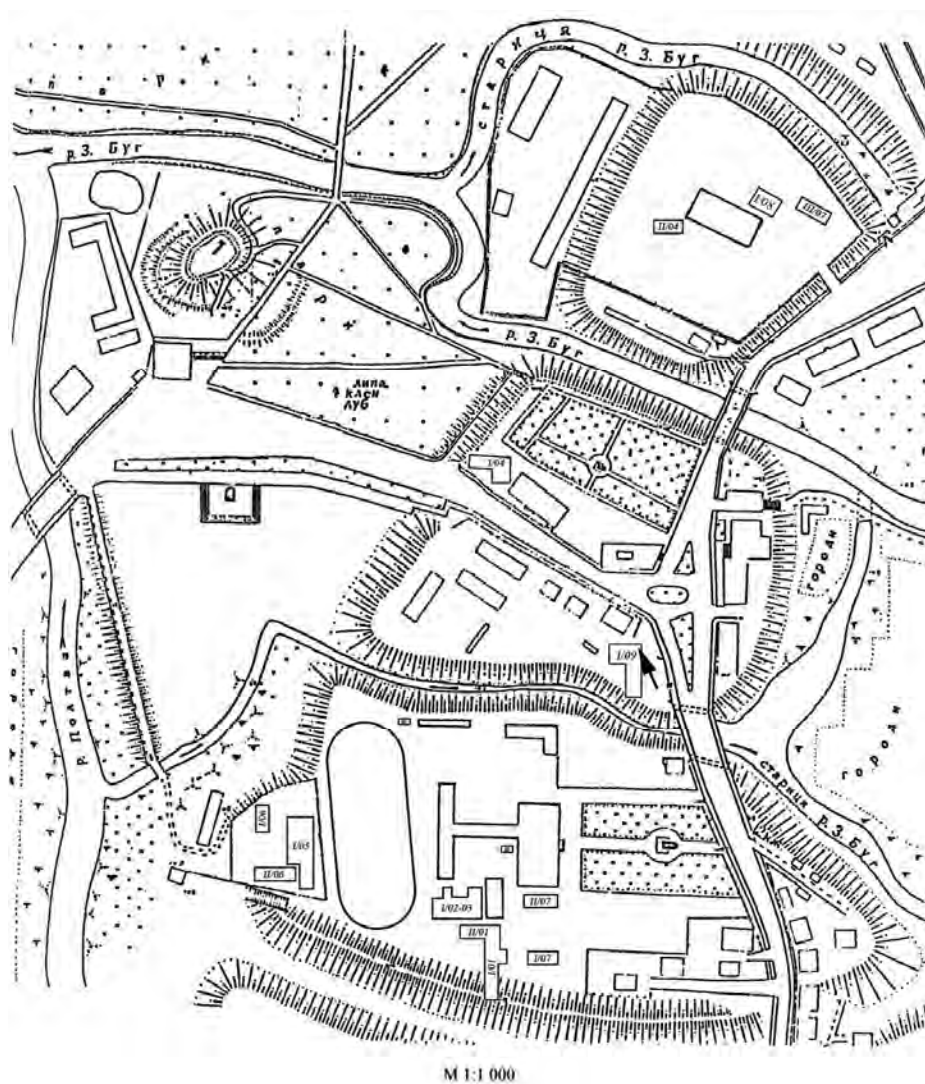

Рис. 1. Інструментальний план городища в Буську (за М. Филипчуком)
із нанесеними місцями розкопок 2001–2009 рр.
(стрілкою показано місце віднайдення меча в заповненні дерев'яного підвалу).

Рис. 2. Дерев'яний підвал. Вигляд зі заходу.

Рис. 3. Частина меча на час виявлення.

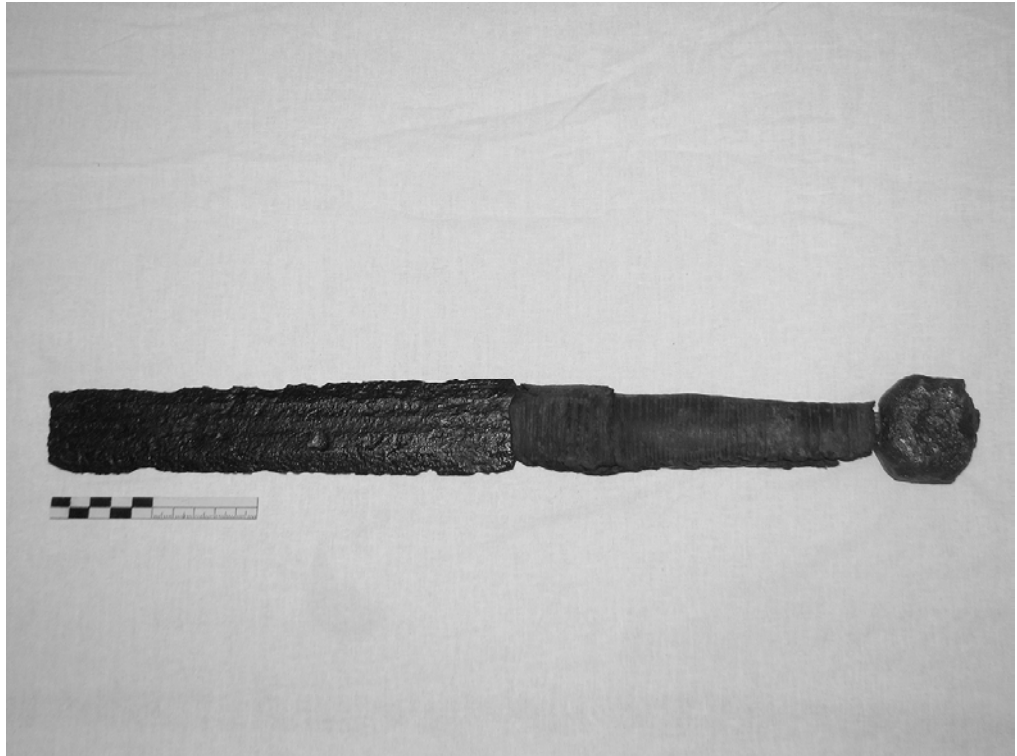

Рис. 4. Частина меча після реставрації.

SWORD FROM CHRONICLE BUZHS'K

P. Dovhan^{*}, T. Rak^{}**

** Ivan Franko Lviv National University*

Unniversitetska St. 1, Lviv, 79000, e-mail petro5@lviv.farlep.net.

***Lviv Historical Museum Rynok Square 6, Lviv, 79000*

We are informed about rare finding-part of the sword ,dates to the end of XIV c. (total length 440 mm) , with almost completely saved haundle, which was founded in filling wooden basement on the central platform of chronicle Buzhs' k hillford during archeological explorations in 2009.

Key words: chronicle Buzhs' k, hillford, sword, wooden basement.

МЕЧ С ГОРОДИЩА ЛЕТОПИСНОГО БУЖСКА

П. М. Довгань^{*}, Т. О. Рак^{}**

**Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, petro5@lviv.farlep.net

***Львовский исторический музей*

площадь Рынок, 6, г. Львов, 79000

Сообщается об редкостной находке – части меча конца XIV в. (общая длинна 440 мм), с почти полностью сохраненной рукоятью. Артефакт обнаружен во время археологических исследований 2009 г. в заполнении деревянного подвала на центральной площадке городища летописного Бужска

Ключевые слова: летописный Бужск, городище, меч, деревянный подвал.

Стаття надійшла до редколегії 04. 11. 2009

Прийнята до друку 28. 03. 2010

Х Р О Н І К А

**ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА – 10 РОКІВ**

Археологічна наука у Львові започаткована ще в другій половині XIX ст. і має давні європейські традиції. До її становлення та розвитку причетні як українські, так і іноземні вчені, які працювали у Львівському університеті впродовж останніх 150 років.

У другій половині XX ст. археологія, як наука про давнє минуле, з ідеологічних міркувань повною мірою культивувалася лише в Москві і формувалася з позицій московської історичної школи. Львівському університету, як і іншим вищим навчальним закладам України, не дозволялося готувати археологів та займатися фундаментальними проблемами дописемної історії своєї держави. Із здобуттям незалежності одним з основних і важливих завдань української науки та освіти є підготовка кваліфікованих фахівців для дослідження та висвітлення давньої історії України з нових, власних концептуальних позицій. У руслі цього процесу у Львівському університеті ім. Івана Франка за сприяння ректора Івана Вакарчука у вересні 2000 р. зорганізовано Інститут археології.

Головними завданнями новоствореного підрозділу стали фундаментальні археологічні дослідження на теренах Західної України. Науковці Інституту почали працювати у напрямку вирішення проблем етногенезу слов'ян, етнокультурних та державотворчих процесів в Українському Прикарпатті й Західній Волині протягом I тисячоліття н. е. Особливе місце в його наукових планах посідають питання ранньослов'янської археології киеворуської доби.

Інститут очолює Михайло Филипчук, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, спеціаліст у галузі археології слов'ян, автор та співавтор понад 60 публікацій, в тому числі трьох монографій. Постійними працівниками Інституту є молодший науковий співробітник Петро Довгань, спеціаліст з археології Київської Русі, автор та співавтор понад 50 публікацій. З 2008 р. в Інституті почала працювати Наталія Стеблій – науковий співробітник, кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, автор та співавтор близько 20 публікацій, спеціаліст в галузі ранньослов'янської археології. З 2001 р. з Інститутом співпрацює Наталія Білас, кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, автор понад 25 наукових публікацій, спеціаліст у галузі пізньосередньовічної археології.

Науковими консультантами є: Володимир Баран – член-кореспондент НАНУ, доктор історичних наук, професор; Деонізій Козак – доктор історичних наук, професор, завідділу археології слов'ян, заступник директора Інституту

археології НАНУ та Віталій Конопля – науковий співробітник відділу археології Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАНУ.

Співпраця Інституту ґрунтується на укладених Угодах про наукову співпрацю на 2006–2010 рр. в галузі первісної та ранньосередньовічної археології з Інститутом археології НАНУ, Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка (кафедра археології та музеєзнавства), Прикарпатським національним університетом ім. Василя Стефаника (кафедра всесвітньої історії), Тернопільським національним педагогічним університетом ім. Володимира Гнатюка (кафедра стародавньої та середньовічної історії), Харківським національним університетом ім. Василя Каразіна (Музей археології та етнографії Слобідської України), Чернігівським національним педагогічним університетом ім. Тараса Шевченка (кафедра археології та давньої історії України), Чернівецьким національним університетом ім. Юрія Федьковича (Археологічний центр буковинаознавства), Ужгородським національним університетом (Інститут карпатознавства), Буською гімназією ім. Євгена Петрушевича при ЛНУ ім. Івана Франка.

З перших днів свого функціонування між науковим підрозділом та історичним факультетом нашого Університету налагоджено тісну співпрацю: на базі Інституту проводяться лекційні, семінарські та практичні заняття, а наукові працівники постійно готують студентів для участі у вітчизняних і міжнародних студентських конференціях.

Інститут археології ЛНУ ім. Івана Франка бере участь у міжнародних проектах. Спільно з Інститутом археології Словенської академії наук та мистецтв протягом 2003–2004 рр. виконано тему “Взаємозв’язки між Словенією та Україною в ранньому середньовіччі”. За результатами дослідження підготовлено розширений каталог ранньосередньовічних слов’янських пам’яток в західному регіоні України та на території Словенії, а також створено комп’ютерну тест-програму баз даних. Інститут налагодив наукові зв’язки та співпрацю з Інститутом археології Вроцлавського університету (Польща), Інститутом археології Російської АН, Інститутом прото- і ранньої історії Віденського університету (Австрія), Інститутом археології Словенської АН, Інститутами археології у Брно та Празі (Чехія), Вищою школою прикладних досліджень (Франція), Інститутом археології Стокгольмського університету (Швеція), Центральноевропейським університетом в Будапешті (Угорщина).

Протягом 2001–2008 рр. колектив Інституту працював над виконанням таких планових тем як: “Етнокультурні та державотворчі процеси у Верхньому Подністров’ї, Західному Побужжі та Повісленні в I–на початку II тисячоліття н. е.” і “Бужськ та його околиці в VI–першій половині XIII ст.” З 2009 р. науковці працюють над темою “Система заселення Верхів’їв Західного Бугу і Дністра в I тисячолітті до н.е. – середині II тисячоліття н.е.” За результатами зазначеної тематики опубліковано понад 40 статей та три колективні монографії.

З 2008 р. Інститут археології започаткував виконання пілотного проекту “Археологічний кадастр України (Львівська область)”, суть якого полягає у

створенні банку археологічних даних шляхом суцільного обстеження території. За два польові сезони виявлено понад 90 нових археологічних пам'яток.

У березні 2001 р. Інститут археології спільно з кафедрою археології, античності та середньовіччя і Археологічним музеєм провів у Львові–Яворові Міжнародну археологічну конференцію “Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть”. У форумі взяли участь понад 40 учасників з України, Росії, Польщі, Чехії, Молдови. Видано матеріали конференції.

Спільно з Інститутом археології НАНУ та Інститутом прото- і ранньої історії Віденського університету (Австрія) 22–25 вересня 2002 р. проведено Міжнародну конференцію “Нові технології в археології”. В її роботі взяли участь понад 40 археологів з України, Росії, Чехії, Австрії, Словенії. Підсумком конференції стала публікація матеріалів.

Яскравим підтвердженням активної участі науковців Інституту у розробці актуальних проблем ранньосередньовічного часу в Європі стало проведення на базі Університету (вересень 2008 р.) II Міжнародного симпозіуму “Народження слов'янських держав: стан та перспективи досліджень”, який відбувався в рамках роботи Європейського Наукового Об'єднання “Європейський Схід у ранньому середньовіччі: від племен до держави”. Співорганізаторами цього заходу були Національний Центр наукових досліджень Франції, Вища школа прикладних досліджень (Париж) та Інститут археології НАНУ. В його роботі взяли участь понад 30 учасників з України, Росії, Польщі, Чехії, Франції та Швеції.

Головним об'єктами польових досліджень Інституту сьогодні є Плісеський археологічний комплекс, літописний Бужськ, а також різночасові пам'ятки в околицях с. Андріївка Буського району, які одночасно з вивченням інших старожитностей дають змогу висвітлювати складні етнокультурні та державотворчі процеси I–початку II тисячоліття н. е.

За короткий час зусиллями наукових працівників створено необхідну матеріально-технічну базу: обладнано керамічну та хімічну лабораторії для камерального опрацювання археологічних знахідок, обліковано фондові колекції археологічних матеріалів, отриманих університетськими експедиціями за останні 40 років, сформовано спеціалізовану бібліотеку та обладнано навчальну аудиторію для занять студентів історичного факультету.

Детальна інформація про Інститут є на Web-сторінці Університету – <http://www.lnu.edu.ua/institutes/archeology/html>

СПИСОК АВТОРІВ

Довгань Петро Михайлович – науковий співробітник Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка

Завігій Богдан Іванович – аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка

Конопля Віталій Михайлович – науковий співробітник відділу археології Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

Рак Тарас Олексійович – старший науковий співробітник відділу фондів Львівського історичного музею

Стеблій Наталія Ярославівна – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка, асистент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки

Филипчук Михайло Андрійович – кандидат історичних наук, директор Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка, доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки

Филипчук Андрій Михайлович – магістрант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Франко Оксана Омелянівна – доктор історичних наук, професор кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка

Хомин Наталія Андріївна – аспірант кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АДЛУ	– Археологічні дослідження Львівського університету
АСГЭ	Археологический сборник Государственного Эрмитажа
АО	– Археологические открытия
АП УРСР	– Археологічні пам'ятки УРСР
ВКУ	– Вісник Київського університету
ЗНТШ	– Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка
КСИА АН УССР	– Краткие сообщения Института археологии АН УССР
КСИИМК	– Краткие сообщения Института истории материальной культуры
МДАПВ	– Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині
МИА	– Материалы и исследования по археологии СССР
СА	– Советская археология
AR	– Archeologicke rozhledy
ZWAK	– Zbior wiadomości do Antropologii krajowej

З М І С Т

СТАТТІ

<i>М. А. Филипчук, Н. Я. Стеблій.</i> Створення археологічного кадастру в горбогірній місцевості (теоретичні та методичні аспекти).....	3
<i>Б. І. Завітій.</i> Історія дослідження городищ ранньозалізного віку першої половини I тисячоліття до н. е. у Верхньому та Середньому Подністер'ї.....	39
<i>А. М. Филипчук.</i> Міграційні процеси слов'ян V–VII ст. у Верхньому, Середньому Подністер'ї та Верхньому Попрутті (за матеріалами стаціонарних і розвідкових досліджень).....	61

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

<i>О. О. Франко, Н. А. Хомин.</i> Науково-організаційна діяльність Віктора Петрова (20–30-ті роки XX ст.).....	84
--	----

ПУБЛІКАЦІЇ І МАТЕРІАЛИ

<i>В. М. Конопля, П. М. Довгань, Н. Я. Стеблій.</i> Пам'ятки доісторичного часу Буська та його околиць.....	93
<i>М. А. Филипчук.</i> Попередні результати дослідження культового місця слов'янського часу на території Плісеського археологічного комплексу в 2009 р.....	135
<i>П. М. Довгань, Т. О. Рак.</i> Меч з городища літописного Бужська.....	170

ХРОНІКА

Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка – 10 років.....	176
--	-----

СПИСОК АВТОРІВ.....	179
---------------------	-----

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	180
-----------------------	-----

C O N T E N T S

ARTICLES

- M. Fylypchuk, N. Steblyi.* Creation of archaeological cadastre in hilly locality (theoretical and methodical aspects).....3
- B. Zavitiy.* History of researches hillforts of early iron age, dates to first part of I millennium B.S. in Upper and Middle Dniester.....39
- A. Fylypchuk.* Slavic migration of the V–VII c. in Upper, Middle Dniester and Upper Poprutia (after materials of stationary and explorative research)..... 61

FROM HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL SCIENCE

- O. Franko, N. Khomyn.* About history of archeological science scientifically – organizational activity of Victor Petrov (20–30s years of XX c.).....84

FIELD WORK

- V. Konoplya, P. Dovhan', N. Steblyi.* Prehistoric time monuments of Buzhs'k and it's surroundings.....93
- M. Fylypchuk.* Previous results from the researches of cult Slavic time place on the territory of Plisnesko Archeological Complex in 2009.....135
- P. Dovhan', T. Rak.* Sword from chronicle Buzhs'k.....170

CHRONICLE

- Institute of Archaeology Ivan Franko National University of Lviv – 10 years.....176

Збірник наукових праць

ВІСНИК ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ

ВИПУСК 5

Виходить з 2006 р.

Підписано до друку 17. 11. 2010. Формат 70×100/16.
Папір друк. Різогр. друк. Умовн.-друк. арк. 14,1
Наклад 100 прим. Зам. № 377

Видавничий центр
Львівського національного університету імені Івана Франка.
вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000.

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

**ВІСНИК
ІНСТИТУТУ
АРХЕОЛОГІЇ**

Випуск 5

2010